

DRUŠTVENI ODGOVOR

Beograd, Šafarikova broj 2

Izdavač: Centar za stratešku analizu Beograd

Za izdavača: Darko Obradović

Glavni i odgovorni urednik: doc. dr Ratomir Antonović

Zamenik glavnog i odgovornog urednika: doc. dr Ilija Životić

Tehnički urednik: Radenko Mičić

Sekretar: Biljana Šahrimanjan Obradović

Kontakt: redakcija@czsa.org; +381 65 2881 495

Redakcija: [doc. dr Ratomir Antonović](#), [glavni i odgovorni urednik](#), [doc. dr Ilija Životić](#), [zamenik glavnog i odgovornog urednika](#), [Biljana Šahrimanjan Obradović](#), [sekretar](#), [prof. dr Kristijan Ristić](#), [prof. dr Milan Stanković](#), [prof. dr Eldar Šaljić](#), [prof. dr Duško Tomić](#), [prof. dr Nikola Smatlik](#), [dr Saša Milutinović](#), [dr Predrag Poleksić](#), [prof. dr Vasko Stamevski](#), [prof. dr Rastko Jović](#), [prof. dr Dragomir Sando](#), [prof. dr Miroslav Baljak](#), [prof. dr Vanda Božić](#), [prof. dr Vladan Tatalović](#), [Ivan Pekić](#)

Štamparija: [Skripta Internacional](#)

ISSN: [2955-9049](#)

[Beograd, 2023. godine](#)

SADRŽAJ

UVODNA REČ	3
Volodymyr Solovian UKRAINE'S FRONT LINE NUCLEAR PLANT: WHAT ARE THE RISKS OF RUSSIA'S OCCUPATION OF THE ZAPORIZHZHIA NUCLEAR POWER PLANT?	5
Ratomir Antonović FENOMENOLOGIJA KRIMINALITETA U JUGOSLAVIJI U PERIODU HIPERINFLACIJE	13
Darko Obradović, Jovan Babić ANALIZA BROJA : EVROPSKA STRATEGIJA ZA KRITIČNE SIROVINE I POZICIJA SRBIJE	26
Ivana Bogaroški HYBRID THREATS AND THEIR INFLUENCE ON THE SECURITY OF THE REPUBLIC OF SERBIA	37
Ružica Uskoković NEKI ASPEKTI SARADNJE SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA U OBLASTI GRAĐEVINSRSTVA	48
Petar Ranković; Nikola Perišić KINESKI DRŽAVNI KAPITALIZAM I GLOBALNA BUDUĆNOST EKONOMSKIH SISTEMA	68
Petar Milutinović USPON KINESKE HEGEMONIJE NA ZAPADNOM BALKANU: SLABLJENJE MOĆI EVROPSKE UNIJE KROZ KONCEPT MIROLJUBIVOG USPONA	83
Ilija Životić; Danijela Trajkovski CYBER SECURITY	95
Srđan Vujinović KORPORATIVNA BEZBEDNOST KAO PREDUSLOV USPEŠNOG POSLOVANJA VOJNE INDUSTRIJE REPUBLIKE SRBIJE	104
UPUTSTVO ZA AUTORE	118

IZAZOVI TRAŽE ODGOVORE

Četvrti broj Društvenog odgovora izlazi u trenutku kada je Hamas izvršio brutalni teroristički napad na Izrael 7.okbobra. Još jednom smo svedoci da odmetnuti akteri ne prezaju od toga da napadnu i ubiju nevine. Stvara se labava koalicija autoritarnih i diktatorskih država. Na sreću po demokratiju i slobodu sam karakter takve vladavine predstavlja najbolju odbranu od njihovog sinhronizovanog delovanja. Po svom karakteru, one države koje bi htele da promene svet zasnovan na pravilima, poseduju odsustvo preduslova za snažnije povezivanje. U prvom redu priroda vlasti ih sprečava da se snažnije povežu i integrišu, zatim geografska i vrednosna udaljenost kao i nivo ekonomske povezanosti. Sa druge strane vidimo da Rusija preko 20 meseci nastavlja svoj agresivni pohod na Ukrajinu. Strateški gledano Rusija je zaustavljena u Ukrajini. Status Rusije u međunarodnim odnosima trebalo bi da predstavlja predmet objektivne analize. Istovremeno NR Kina transformiše svoje ciljeve. Nakon deset godina inicijative Pojas i put suočeni smo sa brojnim izazovima. U prvom redu uviđamo da evropske države više nisu zainteresovane za postojeću prirodu saradnje sa Pekingom. Namera Pekinga da svet preoblikuje na način koji će stvoriti bezbedno okruženje za komunističku partiju više nije pitanje ideologije već nacionalne bezbednosti. U narednom periodu države bi trebalo da posvete više pažnje evaulaciji svoje saradnje sa NR Kinom kako ne bi ugrozile svoju bezbednost i međunarodni položaj. Najavlljeni ekonomski koridor od Indije do Evrope predstavlja održivu alternativu u odnosu na dosadašnji kineski primat na ekonomskim koridorima koji spajaju Aziju i Evropu.

Strateške sirovine, u prvom redu retki materijali, predstavljaju u potpunosti novu geopolitičku utakmicu. Liberalne demokratije nastoje da svoje lance snabdevanja učine autonomnim u odnosu na bezbednosne, ekonomske i političke rizike. Na iskustvima pandemije Kovid-19 i agresije na Ukrajinu zasniva se strateško opredeljenje o potrebi za diverzifikacijom lanaca snabdevanja. Partnerstvo u pogledu lanaca snabdevanja za države poput Srbije znači podizanje strateškog uloga kroz priliku za dolazak novih tehnologija. Potencijal Srbije u oblasti zelene tranzicije i električne mobilnosti ostao je neiskorišćen usled stopiranja projekta podzemnog rudnika «Jadar». Geostrateško promišljanje i dugoročni efekti su popustili

pred obmanama i angažovanom anti-kampanjom koja je pratila projekat «Jadar». Ni jedna država se nije odrekla mogućnosti da učestvuje u ovoj globalnoj utakmici za retkim sirovinama. Retke sirovine su više od ekonomije. Posedovanje deficitarnih materijala direktno se odražava na autonomiju u odlučivanju.

Ms.c. Darko Obradović

Volodymyr Solovian,
PhD, New Geopolitics Research Network

UKRAINE’S FRONT LINE NUCLEAR PLANT: WHAT ARE THE RISKS OF RUSSIA’S OCCUPATION OF THE ZAPORIZHZHIA NUCLEAR POWER PLANT?

The safety of Ukrainian nuclear power plants under the circumstances of Russian aggression presents an unprecedented challenge to the international community. The security situation at the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant (ZNPP) remains dangerous. The ongoing occupation of the Ukrainian nuclear power plant poses a number of risks, which may lead to a nuclear incident.

The article explains the purpose of Russia’s seizure of Ukrainian nuclear plants during the initial stage of the war. Then, the article describes the current state of security at the ZNPP and defines the prospects for the introduction of a security zone.

In addition, the author analyses the factors that pose a threat to radiation safety, in particular artillery shelling, electricity shortages, the lack of qualified personnel.

The conclusion outlines the author’s view on measures that could be taken to apply more pressure on Russia in order to enhance the security situation at the ZNPP.

Key words: *Zaporizhzhia Nuclear Power Plant, nuclear security, Russo-Ukrainian War, International Atomic Energy Agency, ZNPP security zone*

UKRAINIAN NUCLEAR POWER PLANTS IN THE FOCUS OF RUSSIAN AGGRESSION

One of the strategic goals of Russia's full-scale military aggression against Ukraine was to seize its nuclear energy facilities. During the initial phase of the invasion, Russians managed to establish control over the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant (ZNPP) and the Chornobyl Nuclear Power Plant (ChNPP)¹. Moreover, Kremlin made an attempt to seize the (SUNPP), located in the north of Mykolaiv Oblast. Moscow's plans collapsed in the middle of March 2022, when Russian troops were defeated near the city of Voznesensk. At that point, Russia was only 25 kilometers away from capturing another Ukrainian nuclear plant.

Undoubtedly, the attempt to paralyze Ukraine's nuclear power industry, which generated more than a half of the country's electricity production², was an attempt to break the will of the Ukrainian authorities and society to resist. It is worth noting that Ukrainian nuclear plants became one of the target-objects of the campaign of missile attacks against Ukrainian energy system. In particular, the route of Russian cruise missiles was laid over facilities of the ZNPP and the SUNPP for several times. On September 19, 2022, Russian missile hit the industrial zone of the SUNPP³. Another massive missile attack that occurred at the end of November led to a temporary blackout of all nuclear power plants⁴.

On the other hand, Ukrainian nuclear power plants were of considerable interest to Russia for information warfare purposes, since one of the reasons publicly voiced by the Kremlin for the attack on Ukraine was the

1 ChNPP was decommissioned in 2000; however, research laboratories and plants that process liquid and solid radioactive waste are operating at the former nuclear power station.

2 There are four nuclear power plants operating in Ukraine: Zaporizhzhia Nuclear Power Plant (6 reactor units), Rivne Nuclear Power Plant (4 reactor units), South Ukrainian Nuclear Power Plant (3 reactor units) and Khmelnytsky Nuclear Power Plant (2 reactor units). As of January 2022, nuclear plants produced 55,1% of total electricity production in Ukraine.

3 Russian missile hits South Ukraine NPP's industrial site 300 m away from reactors, „mil.in.ua“, 19 September 2022, [<https://mil.in.ua/en/news/russian-missile-hits-south-ukraine-npp-s-industrial-site-300-m-away-from-reactors/>]

4 Most Ukrainians left without power after new Russian strikes, „apnews.com“, 24 November 2022, [<https://apnews.com/article/russia-ukraine-europe-40fcb95d1940825b99188256ee218d0d>]

fiction of Kyiv's desire „to obtain nuclear weapons“⁵. The International Atomic Energy Agency (IAEA) denied these accusations after the mission of the organization's observers to nuclear power plants controlled by Ukraine⁶. It is significant that the so-called Ukrainian nuclear program turned out to be such an absurd fiction that even Russian propaganda avoids mentioning it.

At the same time, the Kremlin continues to provoke phobias among the Western societies regarding security of Ukrainian nuclear facilities. In this regard, it is worth mentioning the accusations made by Russia that Ukrainian forces are storing Western-supplied missiles and artillery shells in nuclear power plants. Russian Foreign Intelligence Service Director Sergey Naryshkin claimed that Kyiv has been using the plants as cover for ammunition stockpiles⁷. Such information leaks should be considered as an attempt to reinforce the position of those who are against providing military assistance to Ukraine.

ZNPP: MILITARY BASE INSTEAD OF SECURITY ZONE

For over a year now, the largest nuclear power plant in Europe, ZNPP, has remained occupied. During the seizure of the plant, Russians ignored the fundamental principles of nuclear safety. The occupying forces stormed the ZNPP with tanks and artillery, which is a demonstrative violation of international nuclear safety norms. The fact that the ZNPP was guarded by a small detachment of the National Guard of Ukraine consisting of up to 40 servicemen armed with only light weapons, while regular units of the Armed Forces of Ukraine withdrew to the north of the Zaporizhzhia region to avoid encirclement⁸, suggests that there was no need to capture the plant by force.

Throughout the year, Russian forces turned the ZNPP into military base. The territory of the power plant is currently occupied by a garrison of approximately 500 Russian soldiers, along with numerous pieces of military

5 Russia will not let Ukraine obtain nuclear weapons — Lavrov, „tass.com“, 2 March 2022, [<https://tass.com/politics/1414915>]

6 Update 126 – IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine, „iaea.org2“, 14 November 2022, [<https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-126-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>]

7 Ukraine storing weapons at nuclear plants – Russia, „RT“, 23 January 2023, [<https://www.rt.com/russia/570349-ukraine-stockpiling-ammo-plants/>]

8 Ядерний терор. Як Росія взяла в заручники АЕС і енергодарців, „<https://texty.org.ua>“, 26 January 2023 [<https://texty.org.ua/projects/108780/yadernij-teror-yak-rosiya-vzyala-v-zaruchnyky-aes-i-enerhodarciv/>]

equipment and ammunition depots. Satellite images prove that the Russians surrounded the station with fortifications⁹. Moreover, the Russian military continues to launch artillery strikes in close proximity to the nuclear plant. Thus, the occupiers use the ZNPP as a shield, since the Ukrainian side is limited in its counterbattery capabilities due to the factor of nuclear security.

During an active phase of the warfare, the most effective solution to ensure the safety of nuclear facilities is to demilitarize the ZNPP territory and its surrounding area. Official Kyiv has continuously urged the IAEA to take action to prevent Russian troops from entering the 30-kilometer zone surrounding Ukraine's nuclear power plants. The IAEA managed to take the first practical step only at the end of August 2022, when the mission of the organization visited the ZNPP¹⁰. In fact, this became possible due to the Kremlin's desire to use the authority of the IAEA for propaganda purposes—to hold Ukraine responsible for the shelling of the plant. In this way, Russia tried to legitimize the presence of its military at the ZNPP. Nevertheless, the Kremlin's expectations were not met, as Ukraine was not unilaterally accused of shelling the territory of the station¹¹.

Due to international pressure, Russia agreed to a limited IAEA mission at the ZNPP. However, the current size of the IAEA mission, which consists of three observers on a rotational basis, is evidently inadequate for efficient monitoring of such a large industrial facility as the ZNPP, particularly amidst daily violations of operational and security standards.

The only significant result of the shuttle mission of the IAEA Director General Rafael Grossi was a substantial reduction in shelling of the ZNPP territory during the winter months¹². At present, the IAEA leadership sees its own role in the mediation between Kyiv and Moscow, so it adheres to a cautious stance. According to Rafael Grossi: „Both in Kyiv and Moscow, we are continuing our determined diplomatic work aimed at establishing the

9 Op.cit

10 IAEA inspectors visit Zaporizhzhia nuclear plant despite shelling, „cnn.com“, 1 September 2022, [https://edition.cnn.com/2022/09/01/europe/ukraine-zaporizhzhia-iaea-inspectors-intl/index.html]

11 M.Samus, V.Solovian, Development of a possible mechanism for exclusion of Russian Federation from the UN Security Council and IAEA, 2022, [https://analytics.intsecurity.org/en/mechanism-exclusion-russia-un-security-council-iaea/]

12 „Росэнергоатом“: Украина не обстреливает Запорожскую АЭС уже три месяца, „kommersant.ru“, 8 March 2023, [https://www.kommersant.ru/doc/5863586]

zone as soon as possible¹³. However, the likelihood of reaching any agreement on the safety zone at the ZNPP is deemed highly unlikely. The Kremlin is trying to sell to Russia's population the control over the ZNPP as the „achievement“ of the so-called „special military operation“. Russian authorities ruled out the option of transferring the station under the control of the IAEA, since it was „officially“ annexed by Putins' decree in October 2022¹⁴. At the same time, Moscow persists in its efforts to connect the ZNPP to the Russian power grid. In this aspect, responsibility should be put on Rosatom¹⁵, whose specialists are involved in the technological planning and support of the theft of the nuclear plant.

It is obvious that such actions of Russia left no room for compromise regarding the security zone around the ZNPP.

IS THE THREAT OF A NUCLEAR DISASTER AT THE ZNPP REAL?

Intensive shelling of the ZNPP industrial zone began at the end of August 2022. It is worth noting that most experts claim that the scenario of critical damage to the core of the reactor at the ZNPP is improbable, considering the design features of plants power units, in particular construction of the VVER-1000 type reactors, installed at the power plant¹⁶. Therefore, the topic of nuclear disaster due to damage to the reactor at the occupied nuclear power plant is quite speculative, although it remains the main source of attention of the world media to the problem of the ZNPP.

From the other point, the close proximity of hostilities poses alarming risks, related to electricity shortages. In September 2022, all power units at the ZNPP were put into a „cold shutdown“ state. As of today, the nuclear power plant does not produce electricity, but only consumes about 100 MW from the Ukrainian grid for its own needs. As a result of shelling, several

13 Update 146 – IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine, „iaea.org“, 10 February 2023, [https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-146-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine]

14 Указ Президента Российской Федерации от 05.10.2022 № 711 „Об особенностях правового регулирования в области использования атомной энергии на территории Запорожской области“, 5 October 2022, [http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202210050022?index=0&rangeSize=1]

15 Rosatom State Holding Company manages more than three hundred companies in Russia, which are involved in all stages of nuclear weapons and electricity production.

16 Expert reaction to Russian attacks at the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant, „sciencemediacentre.org“ 4 March 2022, [https://www.sciencemediacentre.org/expert-reaction-to-russian-attacks-at-the-zaporizhzhia-nuclear-power-plant/]

situations arose when the ZNPP was completely de-energized. In such circumstances, diesel generators, whose resource is limited by technological capacity and the quantity of accessible diesel fuel, power the nuclear plant. Stable electricity supply is vitally important for ensuring the safe operation of the ZNPP because the heat that is a product of the nuclear reaction has to be permanently removed even from switched-off power units. Otherwise, the insides of the reactor will start to melt and a hydrogen explosion can occur, as it happened at the Fukushima nuclear power plant in 2011.

In the current conditions, „cold shutdown“ is the most optimal option for maintaining radiation safety at the ZNPP. However, the shutdown of the power units led to the gradual deterioration of control systems and equipment, because their necessary operating temperature is disrupted.

Thus, due to the possibility of resuming active shelling of the ZNPP area, it is worth pointing out that gravely concerns cause cases of artillery shells hitting the site of the ZNPP near the dry cask storage, which stores 174 containers of 24 assemblies of spent nuclear fuel¹⁷. The leakage of radioactive materials can cause an environmental disaster of a regional scale.

STAFF SHORTAGE: RISK FACTOR AT THE ZNPP

One of the most significant challenges faced by occupiers at the ZNPP is the lack of qualified personnel. In peacetime, the ZNPP staff numbered 11,000 people. Currently, approximately 6,500 ZNPP workers remain in occupied Energodar (satellite town of the ZNPP), of which about 4,500 regularly attend their workplaces¹⁸. Following the ZNPP's „transition“ under the Rosatom's umbrella, the occupying administration intensified pressure on personnel to sign employment contracts with the Russian nuclear giant. As of today, about 2,600 ZNPP workers signed contract with Rosatom for various reasons¹⁹. Anyway, the occupiers suspect Ukrainian personnel of disloyalty. Access to workplaces is blocked for those who have refused to cooperate. Moreover, in order to curb the outflow of specialists, ZNPP workers are prohibited from leaving Energodar²⁰. It is important to mention that the

17 Russians shell Zaporizhzhia NPP again, leaving one employee wounded, „hromadske.ua“, 7 August 2022, [<https://hromadske.ua/en/posts/russians-shell-zaporizhzhia-npp-again-leaving-one-plant-employee-wounded>]

18 „We are like 21st-century slaves here.“ What is happening at the Zaporizhzhia NPP in occupied Enerhodar, „pravda.com.ua“, 10 March 2023, [<https://www.pravda.com.ua/eng/articles/2023/03/10/7392758/>]

19 Op.cit

20 Op.cit

occupying administration engages in actions that violate the working conditions of personnel at ZNPP, including the use of psychological pressure, making threats, and even kidnapping dissenters.

All the attempts to attract workers of nuclear industry from Russia remain fruitless: in the past decade, significant modernization took place at the ZNPP, without the involvement of any Russian enterprises. Therefore, Rosatom specialists are unfamiliar with equipment at the ZNPP, while training will require considerable time.

In such a dire situation, the occupiers recruit unskilled individuals from the local population who lack prior experience in the nuclear energy sector. Therefore, there are reasonable fears that the shortage of personnel, moral exhaustion, as well as the involvement of unqualified workers, may create conditions for a nuclear accident due to the human factor.

CONCLUSION & FORECAST:

After analyzing the security component of the ZNPP issue, the following conclusions can be drawn:

The Russian occupation of the Ukrainian nuclear power plant creates a number of risks in the field of technological safety. As a result of artillery shelling, a leak of radioactive substances stored in the spent nuclear fuel repository is highly probable. In addition, an emergency may be caused by a violation of the operating conditions of the nuclear plant due to a power outage. At the same time, the likelihood of a nuclear disaster caused by reactor damage is relatively low due to the design characteristics of the reactors installed in the ZNPP power units.

The actions and public statements of the Russian authorities indicate that the safety of Ukrainian nuclear plants is viewed by Moscow as a potential leverage to blackmail the West. Russia's crucial aim is to stop military aid to Kyiv. Therefore, it cannot be ruled out that Russia may resort to false flag operation targeting nuclear facilities in order to discredit Ukraine.

In order to minimize nuclear security risks during the occupation of the station, the international community should maintain pressure on the Kremlin regarding establishing of the safety zone. However, it is improbable that the Kremlin will voluntarily make any concessions because international control over the ZNPP would be considered as another Kremlin's defeat by the war-oriented part of Russian society.

Given the Kremlin's attempts to annex the ZNPP, there are political and legal grounds for revising Russia's authority within the IAEA. In addition, the

participation of Rosatom in attempts to integrate the ZNPP into the Russian energy system is a flagrant violation of international nuclear law and safety standards. An appropriate response would be to impose sanctions on Rosatom.

The Russian military and political leadership should be brought to justice for posing a threat to the safe operation of Ukraine's nuclear power plants within the framework of the international investigation of aggression against Ukraine. The International Criminal Court also should investigate crimes against Ukrainian personnel of the ZNPP and ChNPP.

In the short-term perspective, security of the ZNPP is directly dependent on the situation on the frontline. Control over the nuclear plant is of operational importance for the Russian military. The Kremlin realizes that the Armed Forces of Ukraine are enhancing their offensive capabilities through supplies of Western weapons. De-occupation of the ZNPP may become one of the main goals of the Ukrainian counteroffensive. In the case of Ukraine's military success in the Zaporhizia oblast, there will be a threat of operational encirclement of the Russian units, concentrated in Energodar and the ZNPP.

In any case, it is obvious that the only way to ensure the safety of the ZNPP in the long term is liberation of Ukrainian territories.

Volodymyr Solovian, PhD in Philosophy, Analyst of the New Geopolitics Research Network, Executive Director of the Balkans Ukraine Cooperation Platform NGO, member of the Advisory Group of the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. The main areas of interest are international security, foreign policy of Ukraine.

Ratomir Antonović¹

FENOMENOLOGIJA KRIMINALITETA U JUGOSLAVIJI U PERIODU HIPERINFLACIJE

Apstrakt

Kad govorimo o kriminologiji kao nauci, moramo početi od njenog sintetičkog karaktera i posmatrati je kao samostalnu društvenu nauku, koja izučava obrasce ponašanja inkriminiranih i sankcioniranih pozitivnim zakonskim aktima. U radu, autor će se naročito baviti delom kriminologije, kriminalnom fenomenologijom, koja se bavi pojavnim oblicima kriminaliteta.

Generalno gledano, doprinos kriminologije kao nauke je u primeni vrlo raznovrsnih metoda rada i istraživanja kriminala kao pojave. Naročito su značajne metode proučavanja individualnih slučajeva i proučavanja kriminaliteta kao grupne pojave. Kriminološko istraživanje obuhvata vremensko razdoblje u kom se izučavaju određene kriminalne pojave, kao i teorijska, filozofska i humanistička razmišljanja. Takođe, kriminološko istraživanje obuhvata i psihološke, sociološke, biološke i psihopatološke aspekte kriminala kao pojave.

Rad daje istorijsko – pravni prikaz stanja kriminaliteta na prostoru bivše Jugoslavije u vreme velike ekonomske i političke krize, koja je vladala devedesetih godina prošlog veka. Takođe, ukazuje se na refleksiju ovih teških ekonomskih i društveno – političkih uslova na stanje kriminaliteta u tadašnjoj Jugoslaviji, sa uporednopravnim prikazom.

Ključne reči: *dinamika, obim, struktura, kriminalitet.*

1. UVOD

Kriminalitet je društvena pojava koja u sebi okuplja krivična dela i zločine na određenom prostoru, u određenom vremenskom okviru. Kriminalitet, naročito u današnjim uslovima, predstavlja čestu i rasprostranjenu pojavu i deli se na primarni i sekundarni. Primarni je onaj kriminalitet koji se javlja po prvi put i može biti rezultat delovanja socioloških i psiholoških činilaca, dok sekundarni predstavlja ponovljeni kriminalitet i rezultat je socijalne kontrole. Generalno govoreći, kriminalitet je vrlo štetna društvena pojava

1 Doc. dr Ratomir Antonović, Institut za srpsku kulturu Priština — Leposavić, antonovic@gmail.com

koja ostavlja trajno negativne posledice po društvo i ljudsku zajednicu.² Sa kriminološkog aspekta, kriminal se uvek može posmatrati kao individualna pojava, gde su krivična dela pojedinačni akti određenih lica i kao kolektivna pojava u kojoj učestvuje veći broj lica, što dobija karakteristike organizovanog kriminaliteta i delovanja u organizovanim kriminalnim grupama.

Pravo kao nauka prvenstveno determiniše pojam kriminaliteta. Zakonodavni poredak svake države normativnim aktima određuje koja ljudska ponašanja treba da se posmatraju kao krivična dela i propisuje sankcije za njihovo preduzimanje. Ovde svakako treba napomenuti da u novije vreme, kriminalitet nije više pojava koju treba posmatrati samo u okvirima nacionalnih država, već kao jednu internacionalnu pojavu, koja podjednako pogađa čitavu međunarodnu zajednicu. Otuda imamo sve intenzivniji razvoj međunarodnog krivičnog prava, koje kriminalitet posmatra upravo kao međunarodnu pojavu i daje joj takvu dimenziju.³

Kad govorimo o samoj definiciji kriminaliteta, postoje dve vrste ovih definicija: zakonska, odnosno pravna i sociološka. Zakonska, odnosno pravna definicija polazi od kršenja normi pozitivnog krivičnog zakonodavstva. Kriminalitet se tretira kao krivičnopravna kategorija, a da bi se moglo govoriti o postojanju krivičnog dela kao inkriminisane radnje, onda to delo mora biti jasno i precizno zakonski određeno. Sociološka definicija kriminaliteta proširuje ovaj pojam i dodaje pojam devijantnog i asocijalnog ponašanja koja se smatraju odstupanjem od društveno prihvatljivih normi ponašanja. Prema sociološkim definicijama, kriminalitet odstupa od kulturnih i moralnih normi koje vladaju u jednom društvu. Kriminogeno ponašanje je ponašanje koje narušava fundamentalne interese jedne socijalne grupe jer predstavlja atak na opšteprihvaćene vrednosti društva. Prema sociološkim definicijama, kriminalitet je ukupnost čovekovog ponašanja koje odstupa od prihvatljivih kulturnih i običajnih normi i pravila ponašanja.

2. OBIM, DINAMIKA I STRUKTURA KRIMINALITETA

Prilikom analize obima, dinamike i strukture kriminaliteta u Saveznoj Republici Jugoslaviji, korišćeni su podaci o osuđenim licima i podaci o prijavljenim licima zbog krivičnih dela. Policijske statistike daju verniju sliku

2 Jašarević, O; Maloku, A. (2021) Kriminologija (etiologija i fenomenologija kriminala), Univerzitet u Travniku, Pravni fakultet, str. 28.

3 Nogo, S. (2016) Međunarodno krivično pravo, Catena Mundi, Beograd, str. 93-94.

stanja kriminaliteta u odnosu na evidencije koje vode sudski organi i to naročito u onim sistemima, kakav je bio jugoslovenski, u kom nisu postojali podaci o viktimizaciji.⁴ U Jugoslaviji, naročito od 1991. godine, pod uticajem rata, ekonomskih kriza, međunarodnih sankcija i ostalih negativnih faktora, dolazi do rapidnog opadanja efikasnosti krivičnog gonjenja, što onda ubacuje sumnju u ažurnost policijskih statističkih podataka, te prilikom analize kriminaliteta, treba sagledati sudsku statistiku kriminaliteta u našoj zemlji, naročito u periodu od 1990. do 1994. godine.

Na osnovu navedenih statističkih podataka, za razdoblje od jedne decenije (1990-2000), situacija se prikazuje kao na Tabeli 1:

Tabela 1. Lica prijavljena za izvršena krivična dela:

Godina	Ukupno	Maloletna lica	Punoletna lica
1990.	120.442	5.368	115.074
1991.	123.189	4.947	118.242
1992.	135.105	5.796	129.307
1993.	173.642	7.426	166.216
1994.	159.016	5.781	153.235
1995.	133.785	5.317	126.441
1996.	131.043	5.419	125.624
1997.	127.591	5.968	121.623
1998.	119.572	4.926	114.646
1999.	96.696	3.147	90.547
2000.	94.502	3.722	90.780

Evidentan je permanentni porast broja onih lica koja su prijavljena za određenu vrstu krivičnog dela. U prethodnim posmatranim periodima, do ovako drastičnog rasta prijavljenih lica za izvršenje krivičnih dela nije dolazilo, te je, upravo iz tog razloga od posebnog značaja upravo ova posmatrana decenija. Najveći porast je zabeležen u vremenskom periodu 1990-1993. godine, što korespondira sa najvećom ekonomskom krizom, koja je zabeležena u Republici Srbiji, hiper inflacijom, ratovima, međunarodnom izolacijom i mnogim drugim ekonomskim i društveno – političkim negativnim tendencijama.

Takođe, pored punoletnih, zabeležen je i porast maloletnih izvršilaca krivičnih dela. Međutim, porast maloletničkog kriminaliteta ne korespondira sa ekonomski i politički turbulentnim godinama, već maloletnici izražavaju povećanu kriminalnu sklonost tokom 1996. i 1997. godina. Statistika

⁴ Konstantinović – Vilić, S; Nikolić – Ristanović, V. (2003) Kriminologija, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, str. 96.

pokazuje slične rezultate i kad su u pitanju osuđena lica. Uz to, kao značajan kriterijum treba uzeti veliku stopu nerasvetljenih krivičnih dela, čiji počinioci nisu nikad utvrđeni i nikad im se nije sudilo za izvršena dela.⁵ Upravo, iz tog razloga, statistika koja govori o prijavljenim krivičnim delima, daje jasniju sliku u odnosu na onu koja se bavi sudskom statistikom osuđenih lica za izvršena krivična dela.

Kad se govori o strukturi krivičnih dela, obično se posmatra određeni prostor i određeni vremenski period u kom nastaju određena krivična dela. Izučavajući kriminal kao fenomen, struktura kriminala se dobija kroz manifestaciju određenih krivičnih dela. Idući dalje, dolazi se do vrste izvršenih krivičnih dela i ličnim karakteristikama izvršilaca krivičnih dela, koje se odnose na starosnu i polnu karakteristiku. Da bi se moglo govoriti o strukturi kriminaliteta, on se mora izučavati u dužem vremenskom intervalu, gde se dolazi i do spoznaje njegove dinamike.

Strukturalna analiza izvršenih krivičnih dela se realizuje sa obzirom na to koji zaštitni objekat krivičnog dela se napada njegovim izvršenjem. Tako se utvrđuje srodnost krivičnih dela koje jedno lice izvršava ili koje su izvršila određena punoletna, odnosno maloletna lica. Po pravilu, među najnapadanim zaštitnim objektima većine izvršenih krivičnih dela spadaju privatna imovina fizičkih i pravnih lica. Stoga, u skoro svim sredinama dominiraju krivična dela protiv imovine, da bi potom sledila krivična dela protiv privrede i privatne imovine. Pretežno su izvršiocima ovih krivičnih dela punoletna lica, ali je primetan drastični porast izvršenja ovih krivičnih dela i na strani maloletnih lica.⁶ Ista je situacija i kod krivičnih dela protiv života i tela, gde se beleži dvostruko veće učešće punoletnih izvršilaca u odnosu na maloletne. Kad se govori o starosnoj granici pri izvršenju krivičnih dela, kritične godine za izvršenje krivičnog dela su u rasponu između 30 i 39. godine. Potom slede godine u rasponu između 40 i 49. godine života.

Pojedine vrste krivičnih dela su u opadanju, kao što su krivična dela protiv života i tela, časti i ugleda, dostojanstva ličnosti, dela protiv službene dužnosti i protiv bezbednosti javnog saobraćaja. Sa druge strane, beleži se rast izvršenja krivičnih dela protiv privrede, privatne imovine, društvene imovine i dela protiv opšte sigurnosti. Beleži se takođe porast krivičnih dela

5 Ćirić, J. (2008) „Kriminalitet u Srbiji: spoljni faktori i prevencija“, Kazneno zakonodavstvo i prevencija kriminala, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 72.

6 Antonović, R. (2022) „Maloletnička delinkvencija i mehanizmi prevencije“, Društveni trendovi i izazovi mladih, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti – CE-SNA B, Beograd, str. 237.

koje se odnose na primenu i poštovanje odredbi Zakona o oružju i municiji i carinskih i deviznih propisa, što se smatra direktnom posledicom ratnih i inflatornih okolnosti.

Podaci iz 1994. godine ukazuju na sledeću polnu strukturu kriminaliteta u Jugoslaviji:

Tabela 2: Polna struktura krivičnih dela za 1994. godinu:

Krivično delo	Ženski izvršioци	Muški izvršioци
Protiv ustavnog uređenja i bezbednosti	0	39
Protiv života i tela	409	3135
Protiv radnih odnosa	4	24
Protiv časti i ugleda	414	911
Protiv braka i porodice	50	272
Protiv privrede	396	6227
Protiv društvene imovine	214	2972
Protiv privatne imovine	304	5133
Protiv bezbednosti javnog saobraćaja	200	3929
Protiv javnog reda	173	2142

Evidentno je da je učešće pripadnika ženskog pola u izvršenju krivičnih dela značajno manji u odnosu na muškarce. Jugoslovenski kriminalitet žena je bio karakterističan po činjenici da su žene participirale samo kod određenih vrsta krivičnih dela. Podaci iz 1988. godine ukazuju na to da je najviše ženskih izvršilaca bilo kod imovinskih krivičnih dela (25 procenata), kod krivičnih dela protiv časti i ugleda (19 procenata), kod privrednih krivičnih dela (18 procenata) i u krivičnim delima protiv života i tela (13 procenata).⁷ U 1994. godini, najviše žena je bilo osuđeno za krivična dela protiv časti i ugleda (31,2 procenta), dela protiv službene dužnosti (20,5 procenta), braka i porodice (15,5 procenta) i života i tela (11,6 procenta). Ako se govori o generalnoj slici kriminaliteta za 1994. godinu u Jugoslaviji, udeo muškog pola pri izvršenju krivičnih dela je bio 95 procenta, a žena u svega pet procenata. Inače, žene su uvek najviše participirale kod krivičnih dela protiv časti i ugleda, a potom kod imovinskih krivičnih dela.⁸

⁷ Stojanović, Z. (1991) Politika suzbijanja kriminaliteta, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 40.

⁸ Nikolić – Ristanović, V; Mrvić N. (1999) Društvena kontrola i kriminalitet žena, „Draganić“, Beograd, str. 22.

3. TERITORIJALNE KARAKTERISTIKE KRIMINALITETA

Kriminalitet nema nacionalno obeležje. Prostire se mimo zvaničnih državnih granica, a međugranična saradnja na nivou kriminalnih organizacija je vrlo intenzivna. Upravo, iz navedenog razloga, kad se govori o teritorijalnim karakteristikama kriminaliteta, mora da se oslonimo na međunarodnu statistiku, koju vodi Interpol i objavljuje na svakih dve godine. Interpolova statistika ne sadrži jedinstvenu klasifikaciju krivičnih dela, te kao takva ne daje validne podatke o globalnom kriminalitetu. Isti problem se javlja i sa statistikama vođenim na nivou Ujedinjenih nacija, a koje svoje utemeljenje imaju na nivou nacionalnih statistika i obuhvataju petogodišnji period. Svetska zdravstvena organizacija daje najpotpunije statističke podatke koje se odnose na krivična dela ubistva, dok druga krivična dela ovom statistikom nisu obuhvaćena.

Posmatrano kontinentalno, SAD imaju daleko višu stopu kriminaliteta nego Evropa. Američki kriminalitet karakteriše nasilničko ponašanje i organizovanost. Kako je sredinom XX veka došlo do društvenog i ekonomskog razvoja, tako se menjao evropski kriminalitet, koji je sve više poprimao primese američkog kriminala. Zapadne zemlje imaju daleko višu stopu kriminaliteta u odnosu na zemlje na istoku, što je neboriv dokaz suprotne korelacije socioekonomskog razvoja i stope kriminaliteta.⁹ Izuzetak od ovog pravila predstavljaju samo krivična dela ubistva, koja su ipak karakterističnija za zemlje u razvoju, nego razvijene zemlje. SAD predstavljaju praktično jedino razvijenu zemlju u kojoj postoji visoka stopa krivičnih dela ubistva. U SAD su krivična dela ubistva četiri puta više zastupljena nego u evropskim razvijenim zemljama. Ista je situacija i sa krivičnim delima silovanja, razbojništava, provalnih krađa, kao i krađa automobila.

Evropski kriminalitet je najviše opterećen imovinskim krivičnim delima, koja su najzastupljenija. Devedesete godine su bile godine porasta imovinskog kriminaliteta u čitavoj Evropi, a ne samo na prostoru bivše Jugoslavije. U Engleskoj na primer je tokom devedesetih za 17 procenata uvećan imovinski kriminalitet. Najveći porast je zabeležen kod krivičnih dela obične krađe i krađe automobila.¹⁰ Uz porast imovinskog kriminaliteta, devedesete godine prošlog veka su i godine porasta maloletničkog kriminaliteta u

9 Klark, R. (2000) *Kriminal u Americi*, Verzal Press, Beograd, str. 128.

10 Magurie, M; Morgan, R; Reiner, R. (1994) „The Oxford Handbook of Criminology“, Oxford Clearenden Press, Oxford, p. 259.

čitavom svetu. Javlja se različiti oblici kriminalnog ponašanja maloletnih lica, sa permanentnom tendencijom rasta, što predstavlja sve prisutniji problem današnjice. U porastu su krivična dela protiv bezbednosti saobraćaja, privredni kriminalitet, razvija se organizovani kriminalitet, kao i terorizam. Može se reći da su te devedesete godine na globalnom nivou bile vrlo plodne za kriminal.

Regionalna odlička kriminaliteta su direktno uslovljena sociološkim i kulturološkim faktorima u jednoj zemlji. Upravo, iz tih razloga se javlja povećan kriminalni intenzitet u nekim regionima, dok u drugim regionima ne dolazi do povećanja kriminaliteta. U uvek problematične regione, ubrajaju se pogranični pojasevi, jer su oni uvek bezbednosni izazov, naročito ako se u obzir uzme posmatrani period izolacije i sankcija, te je crna berza i ilegalno trgovanje bilo posebno intenzivno.

U staroj Jugoslaviji, najvišu stopu kriminala je imala Slovenija, a na drugom mestu je bila Srbija, sa vrlo neujednačenim kriminalitetom. Kriminal nije bio podjednako zastupljen u svim delovima zemlje, već su postojale opštine koje su beležile izrazito visoku stopu kriminaliteta, dok u pojedinima o kriminalu nije bilo ni reči. Tako na primer, među najkriminalizovanije opštine su se ubrajale sledeće opštine: Beograd sa svojim gradskim opštinama Starim gradom, Savskim vencem, Voždovcem i Lazarevcem, Leskovac, Ljig, Blace, Bogatić, Boljevac, Bor, Varvarin, Velika Plana, Vladičin Han, Vrnjačka Banja, Gornji Milanovac, Despotovac, Ivanjica, Koceljeva, Kuršumlija, Lajkovac, Lebane, Loznica, Ljubovija, Majdanpek, Zvornik, Mionica, Negotin, Novi Pazar, Osečina, Paraćin, Prokuplje, Ražanj, Trstenik i Čejtina.¹¹

Veoma značajno kriminološko pitanje je u kojim sredinama je kriminal zastupljeniji – urbanim ili ruralnim. Urbane sredine definitivno odnose prevagu u odnosu na ruralne, što je i bilo za očekivati s obzirom na to da su urbane sredine gušće nastanjene i da veći broj ljudi živi na malom ili relativno malom prostoru. Takođe, uočena je korelacija porasta urbanizacije i porasta kriminaliteta. U onim zemljama gde ova korelativnost nije uspostavljena, stopa kriminaliteta je ostala niska i nije došlo do rapidnog porasta kriminala. To se desilo u Švajcarskoj, koja se danas smatra evropskom zemljom sa najnižom stopom kriminaliteta. Inače, najintenzivnija urbanizacija se dogodila u periodu 1900–1970. godina, a to je ujedno bio i period podizanja stepena kriminaliteta.

Veliki urbani centri su ujedno i centri finansijske i materijalne moći, u gradovima živi bogatije stanovništvo, što sve predstavlja zanimljiv mamac za

11 Zvekić, U. (1992) „Development and Crime“, UNCRI and IKSI, Roma, p. 213.

lica iz kriminalnih struktura. U gradskim sredinama je lakše očuvati anonimnost, što takođe predstavlja značajnu olakšicu za lica iz kriminalnih struktura. Otežava se njihovo nalaženje, daju im se veće mogućnosti skrivanja i daljeg neometanog vršenja krivičnih dela.

Međutim, u urbanim i ruralnim sredinama se vrše različite vrste krivičnih dela. Tako na primer, u urbanim sredinama su češća krivična dela nasilja i imovinska krivična dela, krivična dela falsifikovanja, prevare i pronevere, dok u ruralnim sredinama dominiraju krivična dela ubistva.¹² U ruralnim sredinama se krivična dela izvršavaju amaterski i laički, dok urbani izvršioци pribegavaju veštijem i domišljatijem izvršavanju krivičnih dela.

4. VREMENSKE I EKOLOŠKE KARAKTERISTIKE KRIMINALITETA

Kriminal se može vezivati i za određene vremenske karakteristike. Kriminalne aktivnosti mogu biti vezane za određena godišnja doba, delove nedelje ili delove dana. Takođe, postoje određena krivična dela koja se vezuju samo za određene vremenske periode i mogu biti izvršena samo u tim intervalima. Ima i onih teoretičara koji smatraju da ta vrsta cikličnosti ne može biti utvrđena kod krivičnih dela, da se ona dešavaju i odvijaju mimo bilo kakvih vremenskih okvira.

Za imovinska krivična dela je karakteristično da se intenzivnije javljaju u jesenjim i zimskim mesecima. Krivična dela protiv života i tela su zastupljenija u letnjem periodu.¹³ U Jugoslaviji su se tokom devedesetih godina krivična dela ubistva najmanje izvršavala u zimskim mesecima, u januaru i februaru, dok su bila najzastupljenija u toplim mesecima. Žene izvršioци krivičnog dela ubistva su bile najzastupljenije u Sloveniji i one su najaktivnije bile u proleće i leto.

Kad se govori o vremenskom aspektu izvršenja krivičnog dela na sedmičnom nivou, dolazi se do zaključka da su krivične aktivnosti zastupljenije vikendom nego radnim danima. Razlog za to treba tražiti u činjenici da su ljudi tokom vikenda skloniji konzumaciji alkohola i naroktičkih sredstava, a oni su poznati okidač za izvršenje krivičnih dela. Kod krivičnih dela protiv života i tela, postoje razlike u zavisnosti od pola žrtve i izvršioца krivičnih

12 Konstantinović – Vilić, S. (1986) „Žene ubice“, Gradina, str. 86.

13 Kraus, B. (1973) „Ubistva u Jugoslaviji“, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, str. 172.

dela. Tako na primer, žene ubijaju muževe vikendom, dok muškarci krivična dela ubistva prema ženama vrše radnim danima.¹⁴

Doba dana kad nastaju krivična dela su takođe predmet ove kriminološke analize. Postoje tzv. tipična noćna krivična dela, koja nastaju isključivo u noćnim časovima. To su krivična dela silovanja, razbojništva i krađe automobila. Postoji i veliki broj krivičnih dela koja se mogu vršiti i tokom dana. Noću se pretežno izvršavaju i krivična dela ubistva. Takođe, pojedina ponašanja mogu biti bezbednosno rizična, pa se tako smatra bezbednosno rizičnim ponašanjem posećivanje sumnjivih mesta, u kojima se okupljaju lica iz kriminalnih struktura, učestvovanje u pravno nedopuštenim radnjama, konzumiranje alkohola i psihoaktivnih supstanci i slična ponašanja. Na takvim mestima i u takvim situacijama, najčešće dolazi do krivičnih dela ubistva, silovanja, razbojništva i nanošenja teških ili lakih telesnih povreda.

Ženski izvršioци krivičnog dela ubistva se na izvršenje krivičnog dela najpre opredeljuju u dnevnim časovima. Žene ubijaju najčešće u samoodbrani, a žrtve su uglavnom lica koja su prema ženama iskazivali neko nasilje. Akti porodičnog nasilja među supružnicima se generalno događaju tokom dana, u dnevnim časovima. Tokom dana vikenda, akti porodičnog nasilja se događaju tokom čitavog dana, dok radnim danima, oni nastaju u popodnevnim, večernjim i noćnim satima. U takvim oblicima nasilja učestvuju braćni drugovi, članovi najuže porodice, poboćni sroćnici, deca, roditelji i druga bliska lica.

Kao što je već naglašeno, postoje i tipično dnevna krivična dela, koja se, prema svojoj prirodi, mogu dešavati isključivo u dnevnim časovima. To su na primer provalne krađe, koje nastaju u prepodnevnim časovima, kad su ljudi pretežno van svojih kuća i stanova.

Ekološki aspekti krivičnih dela se posmatraju u kontekstu urbanih i ruralnih delova jedne iste sredine. Kriminalnim područjima se smatraju urbani delovi gradova, poput velikih saobraćajnica, trgova i mesta podesnim za održavanje velikih i značajnih manifestacija na kojima se okuplja veća količina ljudi. Područja koja nisu podesna za ovakva masovna okupljanja se ne smatraju kriminalnim područjima.

U velikim gradskim sredinama postoji neravnomernost u raspoređivanju kriminaliteta. Kriminal je zastupljeniji u onim delovima grada u kom živi siromašnije stanovništvo. To su naselja relativno blizu gradskog centra, dok kriminalitet opada kako se ide prema obodu grada i perifernim naseljima.

14 Dimovski, D; Antić, I. (2016) „Žene ubice“, Godišnjak Fakulteta bezbednosti, Fakultet bezbednosti, Beograd, str. 308.

Ako je industrija razvijenija u perifernim delovima grada, onda ovaj princip ne važi, jer kriminal prati industrijsku delatnost. Na primeru Beograda, kriminalitet tokom devedesetih godina je bio najintenzivniji u centralnim gradskim naseljima, kao i naseljima koja se dodiruju sa centralnim gradskim oblastima. Poseban slučaj su predstavljali blokovi na Novom Beogradu, koji su u to vreme predstavljali periferiju, a u kojima je kriminalna aktivnost bila vrlo aktivna. Razlog za to je trebalo tražiti u podesnoj infrastrukturi, blokovskog tipa, koja se pokazala vrlo pogodnom za mnoge nezakonite poslove, kao i skrivanje izvršilaca krivičnih dela od organa gonjenja. Slična je situacija sa Zemunom, prigradskom opštinom, u kojoj se javila preteča organizovanog kriminala i prvi mafijaški klanovi.

5. ZAKLJUČAK

Kriminal je pojava stara koliko i ljudska civilizacija. Pojedini oblici kriminalnog ponašanja su se pojavili još davnih dana, sa razvojem prvih prvobitnih ljudskih zajednica. Još od prvih pojava kriminalnog ponašanja, čovečanstvo je izrazilo potrebu suprotstavljanja takvom ponašanju i tendenciju onemogućavanja vršenja takvih postupaka. Dok se sa jedne strane razvijao mehanizam borbe protiv kriminala, sa tendencijom njegovog suzbijanja, na drugoj strani se javljala potreba za usavršavanjem kriminalnih aktivnosti. Na trećoj strani, strani nauke, javila se potreba izučavanja kriminala i kriminalnog ponašanja, a nauka je zapravo bila u službi preveniranja daljeg kriminalnog ponašanja. Takođe, nauka je izučavala i mehanizme kažnjavanja izvršilaca krivičnih dela i bavila se efikasnošću kaznenih metoda.

Poseban vid izučavanja kriminaliteta sa aspekta kriminologije kao nauke, je izučavanje kriminala kao fenomena društva. Pored fenomenološkog pristupa, koji je u ovom radu obrađen, postoji i etiološki pristup, koji se bavi faktorima koji uzrokuju nastanak kriminaliteta. Etiološki pristup kriminal posmatra kao društveno uzročno posledičnu pojavu, na koju mogu uticati i objektivni i subjektivni činioci. Pored fenomenološkog i etiološkog, treba napomenuti i viktimološki pristup izučavanju kriminaliteta, koji zapravo polazi od uloge žrtve krivičnog dela, njenog pojma, vrsta, viktimoloških rizika i predispozicija.

Fenomenologija kriminaliteta u bivšoj Jugoslaviji u periodu hiperinflacije je posebno zanimljiva iz razloga što su postojali vrlo intenzivni egzogeni faktori koji su u značajnoj meri determinisali kriminalitet. Izuzetno teški

ekonomski uslovi, prouzrokovani velikom inflacijom istorijskih razmera, bili su izuzetno jak okidač za kriminalnu delatnost. Potom, međunarodne sankcije i izolacija od strane većine zemalja sveta, stavili su Jugoslaviju na ekonomsku, privrednu, društvenu i političku margin, koja je jedino mogla biti pogodna za razvijanje kriminala i nedopuštenih delatnosti, kao što su ilegalna trgovina derivatima, alkoholom, cigaretama i drugom oskudnom robom. Javili su se potpuno novi vidovi kriminala, koji su u to vreme na izvestan način bili polu legalni i pod državnom zaštitom. Nije postojala iskrena i jaka namera da se država i državni organi uopšte obračunavaju sa takvom vrstom kriminalne aktivnosti.

Inače, tokom istorije smo se do sad susretali sa činjenicom da su velike ekonomske krize uvek bile pokretač kriminalnih aktivnosti. Ekonomska kriza podstiče i one, koji se primarno ne bave kriminalom, da uđu u svet kriminala iz razloga egzistencijalog opstanka i preživljavanja. U periodima kriza, na udaru su najsiromašniji, čija je pozicija i ranije bila teška, a krizne situacije samo dodatno podstiču njihovo teško materijalno stanje, te ih takve teške životne okolnosti prosto guraju u svet kriminala i nepoštenja. Mladi, koji imaju veće potrebe i očekivanja, češće kreću putem kriminala, te stoga postoji porast maloletničkog kriminaliteta, koji je bio zabeležen i tokom hiperinflatornog procesa u bivšoj Jugoslaviji.

Iako je Jugoslavija početkom novog milenijuma izašla iz teške ekonomske situacije, ukinute su joj ekonomske sankcije, došlo je do velikih stranih investicija i izgradnje značajnih infrastrukturnih projekata, kriminološka regeneracija nije usledila istog momenta. Razlog za to treba tražiti u činjenici da kriminalni obrasci ponašanja, koji su zaživeli u periodu krize, nisu iskorenjeni, već, naprotiv, period tranzicije, koji je usledio početkom dvehiljaditih godina, nije bio period dekriminalizacije društva, već period kriminalne legalizacije, tako što je kapital, stečen nezakonitim putem tokom devedesetih godina, bio integrisan u legalne tokove, čime je paraktično „prljav“ novac „oprان“ i njegovo poreklo je zamaskirano.

U tom periodu sledi tzv. proces tranzicije, svojinske transformacije, koji karakterišu brojne kriminalne afere, u kojima su glavno učešće uzeli upravo ljudi koji su devedesetih godina participirali u najštetnijim nezakonitim poslovima. Iz tog razloga, nije došlo do suštinskog obračuna sa kriminalom, već je on dobio samo novu dimenziju i dodatni zamajac.

KORIŠĆENA LITERATURA I IZVORI

- Antonović, R. (2022) „Maloletnička delinkvencija i mehanizmi prevencije“, *Društveni trendovi i izazovi mladih*, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti – CESNA B, Beograd;
- Ćirić, J. (2008) «Kriminalitet u Srbiji: spoljni faktori i prevencija», *Kazneno zakonodavstvo i prevencija kriminala*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd;
- Dimovski, D; Antić, I. (2016) „Žene ubice“, *Godišnjak Fakulteta bezbednosti*, Fakultet bezbednosti, Beograd;
- Jašarević, O; Maloku, A. (2021) *Kriminologija (etiologija i fenomenologija kriminala)*, Univerzitet u Travniku, Pravni fakultet;
- Klark, R. (2000) *Kriminal u Americi*, Verzal Press, Beograd
- Konstantinović – Vilić, S. (1986) „Žene ubice“, *Gradina*;
- Konstantinović – Vilić, S; Nikolić – Ristanović, V. (2003) *Kriminologija*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu;
- Kraus, B. (1973) „Ubistva u Jugoslaviji“, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*;
- Magurie, M; Morgan, R; Reiner, R. (1994) „The Oxford Handbook of Criminology“, *Oxford Clearenden Press*, Oxford;
- Nikolić – Ristanović, V; Mrvić N. (1999) *Društvena kontrola i kriminalitet žena*, „Draganić“, Beograd;
- Nogo, S. (2016) *Međunarodno krivično pravo*, Catena Mundi, Beograd;
- Stojanović, Z. (1991) *Politika suzbijanja kriminaliteta*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu;
- Zvekić, U. (1992) „Development and Crime“, *UNCRI and IKSI*, Roma.

PhD Ratomir Antonović

PHENOMENOLOGY OF CRIMINALITY IN YUGOSLAVIA DURING THE PERIOD OF HYPERINFLATION

Abstract

When we talk about criminology as a science, we must start from its synthetic character and view it as an independent social science, which studies the behavior patterns of those incriminated and sanctioned by positive legal acts. In the paper, the author will particularly deal with the part of criminology, criminal phenomenology, which deals with the emergent forms of criminality.

Generally speaking, the contribution of criminology as a science is in the application of very diverse methods of work and research of crime as a phenomenon. Particularly significant are the methods of studying individual cases and studying criminality as a group phenomenon. Criminological research includes the period of time in which certain criminal phenomena are studied, as well as theoretical, philosophical and humanistic considerations. Also, criminological research includes psychological, sociological, biological and psychopathological aspects of crime as a phenomenon.

The paper provides a historical-legal overview of the state of criminality in the territory of the former Yugoslavia at the time of the great economic and political crisis, which reigned in the nineties of the last century. It also points out the reflection of these difficult economic and socio-political conditions on the state of crime in Yugoslavia at the time, with a comparative legal presentation.

Key words: *dynamics, scope, structure, criminality.*

**Darko Obradović¹, mast. spec.
Jovan Babić², istraživač Centra
za stratešku analizu**

COBISS.SR-ID 132017161

Ekspertska analiza broja:

EVROPSKA STRATEGIJA ZA KRITIČNE SIROVINE I POZICIJA SRBIJE

Sažetak:

Evropska unija siromašna je sirovinama koje su potrebne za energetske tranziciju i postizanje strateške autonomije. U velikoj mjeri zavisi od uvoza iz trećih zemalja, što je čini podložnom raznim geopolitičkim uticajima. Zato je obezbeđivanje kritičnih lanaca snabdevanja i postizanje ekonomske bezbednosti postavljeno kao cilj u mnogim strateškim dokumentima, od kojih je CRMA (Critical Raw Materials Act) od velikog je značaja i za Srbiju jer se među kritičnim sirovinama nalazi i litijum.

Sa najvećim rezervama litijuma u Evropi, Srbija bi trebalo da se integriše u evropske lance snabdevanja i time značajno poboljša sopstvenu poziciju, pojača ekonomski uticaj i stekne stratešku prednost u godinama koje dolaze. Kao kandidat za članstvo u EU, Srbija bi trebalo da sklopi partnerstvo sa EU o kritičnim sirovinama, kao i da pristupi Klubu kritičnih sirovina. Nedavno potpisano Pismo o namerama između Srbije i Evropske unije u oblasti upravljanja sirovinama, energetike, rudarstva, kao i o razvoju novih tehnologija neophodnih za održivi privredni rast i zaštitu životne sredine, predstavlja značaj korak u tom pravcu.

Ključne reči: geopolitika, strateške sirovine, bezbednost, lanci snabdevanja, litijum

1. UVOD

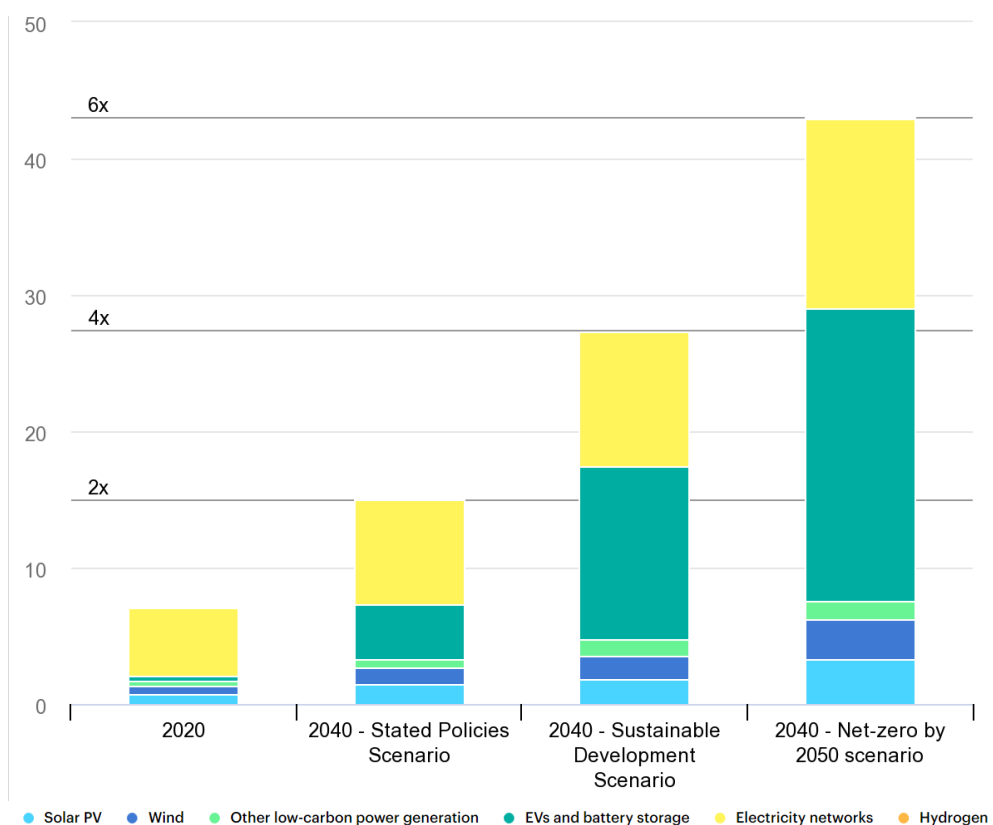
Jedna od glavnih odlika geopolitike u 21. veku jeste „Velika zelena utakmica“ (*The Green Great Game*), takmičenje u kome se mnoge strane bore za pristup sirovinama koje omogućavaju energetske tranziciju. Kao što je trka u svemiru obeležila prošli vek i hladnoratovski period, očigledno je da se novi

1 E-mail autora: darko@czsa.org

2 E-mail autora : jovan.babic@czsa.org

geopolitički rivalitet prevashodno zasniva na razvoju tehnologija koje su vitalne za energetska tranziciju. U centru ovog takmičenja jeste obezbeđivanje kritičnih lanaca snabdevanja sirovinama.

Kako navodi Međunarodna agencija za energetiku (*IEA-International Energy Agency*), globalna potražnja za sirovinama duplirana je u poslednjih pet godina, a do 2050. biće potrebno šest puta više metala i minerala za čiste energetske tehnologije i postizanje cilja od 0 emisije gasova sa efektom staklene bašte³. To uključuje kritične sirovine, minerale i druge metale, kao što su bakar, čelik, litijum, aluminijum i titanijum. Postizanje ekonomske bezbednosti postao je dominantan zadatak u svim strateškim dokumentima Evropske unije i u govorima njenih najviših predstavnika.

Ukupna tražnja za mineralima neophodnim za čiste energetske tehnologije po različitim scenarijima, 2020 u poređenju sa 2040. godinom. Izvor: Međunarodna agencija za energetiku (IEA-International Energy Agency)

³ IEA News, July 2023, Critical minerals market sees unprecedented growth as clean energy demand drives strong increase in investment, <https://www.iea.org/news/critical-minerals-market-sees-unprecedented-growth-as-clean-energy-demand-drives-strong-increase-in-investment>

2. ODGOVOR EVROPSKE UNIJE

Članice EU previše se oslanjaju na sirovine koje uvoze iz trećih zemalja izvan Unije i često imaju marginalnu ulogu u lancima snabdevanja. Upravo taj nedostatak kontrole čini ih otvorenim i podložnim geopolitičkim pritiscima. U svojim strategijama, kao što su Zeleni dogovor (*Green Deal*) i Digitalni kompas (*Digital Compass*), EU je izrazila ambicije da razvije industrije koje će dovesti do povećanja otpornosti, samodovoljnosti i postizanja strateške autonomije. Na primer, EU uvozi 97% magnezijuma iz Kine, koji je esencijalni element za aluminijum, a 99% sopstvenih potreba za boratom zadovoljava uvozom iz Turske. Zato želi da pronade rešenja za pitanja nabavke, prerade i recikliranja sirovina, kao i osiguranja lanaca snabdevanja i time smanji zavisnost od kineskih i drugih dobavljača. Na neformalnom Samitu lidera EU održanom 10. i 11. marta 2022. doneta je *Deklaracija iz Versaja*⁴, u kojoj se, između ostalog, navodi da će se u oblasti izgradnje ekonomske baze EU raditi na osnaživanju jedinstvenog tržišta i smanjenju strateške zavisnosti od uvoza kritičnih sirovina iz trećih zemalja.

Električni automobili, računari, električni bicikli, solarni paneli i pametni telefoni – svi sadrže kritične sirovine, tj. litijum-jonske baterije. One su nezaobilazne za zelenu i digitalnu tranziciju EU, a osiguranje njihove nabavke ključno je za ekonomsku bezbednost i otpornost, tehnološko vođstvo i stratešku autonomiju Evropske unije. Od početka ruske agresije na Ukrajinu, kao i zbog nepredvidljive kineske trgovinske i industrijske politike, mnoge kritične sirovine takođe su postale geopolitički faktori.

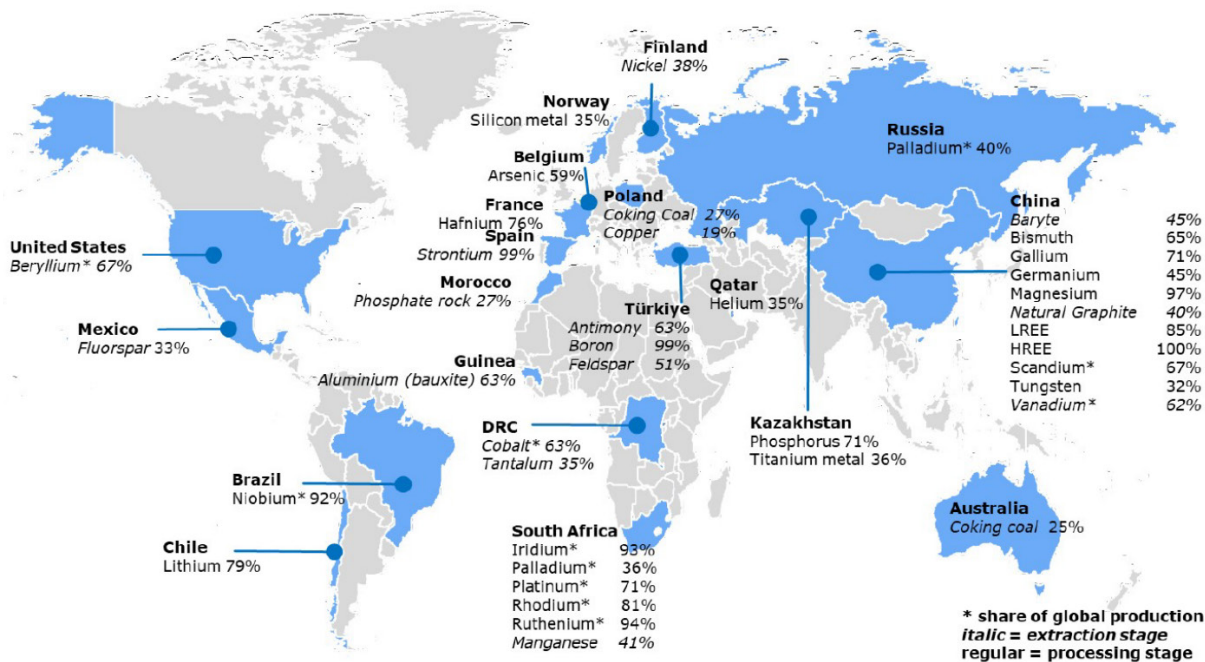
Ograničena domaća proizvodnja i zavisnost od uvoza sirovina bile su glavni razlog najpre za formiranje Evropske alijanse za baterije (*EBA – European Battery Alliance*)⁵ i Evropske alijanse za sirovine (*ERMA – European Raw Materials Alliance*)⁶, koja okuplja partnere iz industrije, finansijskih institucija, univerzitete, nevladine organizacije, sindikate i druge aktere, a čiji je cilj jačanje evropskog lanca snabdevanja od sirovina do reciklaže. Naredni korak je donošenje Zakona o kritičnim sirovinama (*CRMA – Critical Raw Materials Act*)⁷, na osnovu predloga Evropske komisije od 16. marta 2023. Ovaj dokument fokusira se na diversifikaciju snabdevanja i promociju

4 Versailles Declaration: <https://www.consilium.europa.eu/media/54773/20220311-versailles-declaration-en.pdf>

5 EBA – European Battery Alliance: <https://www.eba250.com/>

6 ERMA – European Raw Materials Alliance: <https://erma.eu/>

7 European Commission: Critical Raw Materials: ensuring secure and sustainable supply chains for EU's green and digital future, 16 March 2023 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_1661

Glavni globalni snabdevači EU kritičnim sirovinama u 2023. godini. Izvor: Evropska komisija

cirkularne ekonomije. Evropski savet⁸ je 30. juna 2023. usvojio pregovaračku poziciju, tzv. pregovarački mandat o predloženom zakonu, a Evropski parlament je još u novembru 2021. doneo Rezoluciju o evropskoj strategiji za kritične sirovine⁹, da bi 14. septembra 2023. usvojio nacrt Zakona o kritičnim sirovinama, sa 515 glasova za, 34 protiv i 28 uzdržanih¹⁰.

Najvažniji elementi CRMA:

- Da bi se ostvarilo bezbedno i održivo snabdevanje strateškim sirovinama, a u cilju jačanja evropske autonomije u uvozu i diversifikaciji strateških sirovina, CRMA postavlja nekoliko ciljeva u godišnjoj potrošnji: do 2030, EU bi trebalo da iskopa 10%, preradi 40% i da reciklira 15% svoje godišnje potrošnje strateških sirovina. Komisija je odredila cilj da maksimalan uvoz jedne strateške sirovine iz jedne zemlje ne prelazi 65% u narednom periodu.

8 Council of the EU, Press release 30 June 2023: Critical Raw Material Act: Council adopts negotiating position <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/06/30/critical-raw-material-act-council-adopts-negotiating-position/>

9 European Parliament resolution of 24 November 2021 on a European strategy for critical raw materials, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0468_EN.html

10 European Parliament: Framework for ensuring a secure and sustainable supply of critical raw materials, 14 September 2023: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0325_EN.html

- CRMA daje listu sirovina koje se smatraju strateškim jer imaju strateški značaj za evropsku industriju, predviđeni rast tražnje za njima u bliskoj budućnosti, imajući u vidu njihovu upotrebu u zelenoj i digitalnoj tranziciji, ili u sektoru odbrane, vojne industrije i korišćenja u svemiru, kao i teškoće da se obezbedi rast njihove proizvodnje. Komisija će obnavljati ovu listu svake četiri godine.

Evropska komisija je 2010. označila 14 sirovina kao kritičnih za industrije; 2014. ta brojka je porasla na 20; u 2017. listu je činilo 27 sirovina, da bi ove godine Komisija sastavila listu od 35 kritičnih sirovina, odnosno, sve strateške sirovine kvalifikuju se kao kritične.

Lista kritičnih sirovina iz Aneksa 2 Zakona o kritičnim sirovinama

Critical Raw Materials are listed in Annex II:		
(a) <u>Antimony</u>	(m) <u>Gallium</u>	(x) <u>Niobium</u>
(b) <u>Arsenic</u>	(n) <u>Germanium</u>	(y) <u>Phosphate rock</u>
(c) <u>Bauxite</u>	(o) <u>Hafnium</u>	(z) <u>Phosphorus</u>
(d) <u>Barite</u>	(p) <u>Helium</u>	(aa) <u>Platinum Group Metals</u>
(e) <u>Beryllium</u>	(q) <u>Heavy Rare Earth Elements</u>	(bb) <u>Scandium</u>
(f) <u>Bismuth</u>	(r) <u>Light Rare Earth Elements</u>	(cc) <u>Silicon metal</u>
(g) <u>Boron</u>	(s) <u>Lithium</u>	(dd) <u>Strontium</u>
(h) <u>Cobalt</u>	(t) <u>Magnesium</u>	(ee) <u>Tantalum</u>
(i) <u>Coking Coal</u>	(u) <u>Manganese</u>	(ff) <u>Titanium metal</u>
(j) <u>Copper</u>	(v) <u>Natural Graphite</u>	(gg) <u>Tungsten</u>
(k) <u>Feldspar</u>	(m) <u>Gallium</u>	(hh) <u>Vanadium</u>
(l) <u>Fluorspar</u>	(n) <u>Germanium</u>	

Sirovine su nazvane kritičnim iz nekoliko razloga: prvo, mali broj zemalja raspolaže značajnijim količinama; drugo, način njihove eksploatacije dosta je komplikovan; treće, za kritične sirovine ne postoji laka zamena, tj. nisu dovoljno poznati načini njihove reciklaže kao što je slučaj sa klasičnim sirovinama.

- Definišu se i strateški projekti u nabavci kritičnih sirovina, a koji treba da zadovolje nekoliko kriterijuma:
 - Da ojačaju bezbednost evropskog snabdevanja strateškim sirovinama
 - Da budu tehnički ostvarljivi u razumnom vremenskom periodu
 - Da budu implementirani na održiv način
 - Da donesu korist i zemljama članicama EU, kao i zemljama u razvoju koje nisu članice, a u kojima se projekti sprovode.

Kada projekat bude prepoznat i usvojen kao strateški, može da računa na brzo izdavanje dozvole, u roku od 12 do 14 meseci, u zavisnosti od toga da li se radi o iskopavanju strateških sirovina, ili o njihovoj preradi i recikliranju. Do sada je, recimo, dobijanje dozvole za otvaranje rudnika trajalo i do 10 godina jer rudarstvo spada u domaće zakonodavstvo. Strateški projekti sprovode se po pojednostavljenoj proceduri u okviru relevantnog ekološkog zakonodavstva EU, a uz podršku Evropske investicione banke ili drugih finansijskih institucija, poput Evropske banke za obnovu i razvoj.

- EU ne može sama da ostvari postavljene ciljeve i zato CRMA predviđa uspostavljanje dugotrajnih veza sa međunarodnim partnerima i stvaranje «Kluba kritičnih sirovina». Taj klub bi trebalo da poveže zemlje potrošače sirovina i zemlje koje su bogate sirovinama, kako bi se podržalo održivo investiranje u zemljama proizvođačima sirovina i njihov napredak u lancu snabdevanja. Početak formiranja ovog kluba predstavljaju pregovori između EU i SAD o partnerstvu u oblasti kritičnih sirovina, kao i nedavno sklopljeni Sporazum o slobodnoj trgovini između EU i Čilea, a koji se odnosi na proizvodnju litijuma. EU će nastaviti da razvija strateška partnerstva s pouzdanim partnerskim zemljama tako što će podsticati njihov održivi ekonomski razvoj stvaranjem lanaca vrednosti u tim zemljama, pri čemu će podržavati sigurne, otporne, održive i diversifikovane lance vrednosti za EU.

	EU demand in 2030 compared with 2020	EU forecasted demand in 2050 compared with 2020
Lithium	x 12	x 21
Graphite	x 14	x 26
Nickel	x 10	x 16
Dysprosium	x 6	x 7
Neodymium	x 5	x 6
Platinum	x 30	x 200
Aluminium	x 4	x 6

Prognoza povećanja tražnje za mineralima u 2030 i 2050 u odnosu na 2020. godinu. Izvor: Evropska komisija

3. POZICIJA SRBIJE

U skladu sa Evropskim zelenim dogovorom (*European Green Deal*), koji je usvojen krajem 2019. na početku mandata ove Evropske komisije, na Samitu Zapadnog Balkana u Sofiji¹¹, novembra 2020. doneta je *Deklaracija o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan*. Nju čini 5 stubova:

1. Akcija za klimu, čista energija i održivi transport
2. Borba protiv zagađenja vode, vazduha i zemljišta
3. Cirkularna ekonomija
4. Održiva proizvodnja hrane
5. Zaštita i obnova prirode i eko sistema.

Potpisnice Deklaracije (Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Severna Makedonija, Albanija i Kosovo) obavezale su se da će zajedno sa EU raditi na stvaranju klimatski neutralne Evrope do 2050. godine. Za ostvarenje tih ciljeva EU je spremila podršku od 9 milijardi evra kroz ekonomsko-investicioni plan za Zapadni Balkan iz programa IPA III 2021-2027. godine. Pored toga, predviđa se i novi Garancijski instrument koji može da podrži investicije do 20 milijardi evra za projekte iz zelene i digitalne tranzicije.

Prvi konkretni koraci jesu uvođenje taksi na emisiju ugljen-dioksida, razvoj tržišnih modela za korišćenje obnovljivih izvora energije i postepeno ukidanje subvencija za ugalj. Energetska diversifikacija i energetska efikasnost, povećanje udela obnovljivih izvora energije, obezbeđivanje neophodnih uslova za investiranje, korišćenje potencijala za solarnu energiju i energiju vetra, itd. trebalo bi da pomognu u postizanju održivog ekonomskog rasta na Zapadnom Balkanu.

Zelena energetska tranzicija, na koju se Srbija obavezala kao potpisnica Deklaracije o zelenoj agendi za Zapadni Balkan, nije moguća bez kritičnih sirovina. Obezbeđivanje lanaca snabdevanja kritičnim sirovinama ključni je element svake efektivne zelene tranzicije. Izostanak energetske tranzicije predstavlja ekonomski, ekološki, društveni i socijalni problem. Iako CRMA nigde eksplicitno ne pominje Srbiju, najava pojačane saradnje sa strateškim partnerima stavlja Srbiju kao važnu tačku u evropskim planovima jer Srbija raspolaže najvećim nalazištem litijuma u Evropi.

11 A Green Agenda for the Western Balkans: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-11/factsheet%20green%20agenda%20nov2022.pdf>

U Srbiji se, takođe, nalazi ležište borata, prirodnih soli koje sadrže bor, koje su značajne zbog povećane primene u izolaciji na stambenim i poslovnim zgradama, a potencijalno bi mogla da postane i primarni snabdevač EU grafitom, koji je takođe na listi kritičnih sirovina. Evropska komisija procenjuje da će potražnja za litijumom porasti 11 puta do 2030. godine, a 57 puta do 2050. godine.

Električna vozila će činiti 72% od svih prodatih novih vozila unutar EU do 2030. godine, a taj procenat će nastaviti da raste jer EU namerava da zabrani prodaju novih vozila na benzin i dizel od 2035. godine. Odluka Saveta EU od 28. marta ove godine predviđa da novi automobili od 2030, a zaključno sa 2034, moraju da imaju 55% niže emisije ugljen-dioksida nego 2021¹². To znači da će svi proizvođači morati da elektrifikuju sva svoja vozila i da dodaju hibridni pogon. Jasno je da povećana potražnja za električnim vozilima zahteva i povećano snabdevanje kritičnim sirovinama, a na prvom mestu je litijum.

Srbija je kandidat za članstvo u EU od 2012, a pregovore o pristupanju otvorila je 2014. godine. Pre 2 godine, u decembru 2021, otvorila je pregovaračko poglavlje 15 koje se odnosi na energetiku, a koje je prema novoj metodologiji pregovaranja smešteno u klaster 4 – Zelena agenda i održivo povezivanje. Otvaranje poglavlja podrazumeva implementaciju relevantnih pravnih tekovina Evropske unije u energetici, korišćenju obnovljivih izvora energije i zaštiti životne sredine.

Evropska komisija se nada će do 2025. Unija postići 80% samodovoljnost u snabdevanju litijumom i da će proširiti saradnju sa Srbijom, Ukrajinom i drugim zemljama koje imaju značajne rezerve ove kritične sirovine. Potpredsednik Evropske komisije Maroš Šefčovič, koji je nedavno imenovan i za komesara za evropski Zeleni dogovor, potpisao je 21. jula 2021. sa tadašnjim premijerom Ukrajine Denisom Šmihalom «Strateško partnerstvo za sirovine», kako bi se kritične sirovine iz Ukrajine integrisale u evropske lance snabdevanja¹³. Ukrajina je potom integrisana u Evropsku alijansu za sirovine (ERMA) i Evropsku alijansu za baterije (EBA).

Nažalost, Srbija još uvek nema strateški sporazum sa EU o kritičnim sirovinama, niti je članica «Kluba kritičnih sirovina» iako tu pripada jer

12 Council of the EU, Fit for 55': Council adopts regulation on CO2 emissions for new cars and vans: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/03/28/fit-for-55-council-adopts-regulation-on-co2-emissions-for-new-cars-and-vans/>

13 Euractiv, EU, Ukraine signs 'strategic partnership' on raw materials: <https://www.euractiv.com/section/circular-economy/news/eu-ukraine-to-sign-strategic-partnership-on-raw-materials/>

raspolaze najvećim zalihama litijuma u Evropi. Nedavno je na marginama zasedanja Generalne skupštine UN, potpisano Pismo o namerama između Srbije i Evropske unije u oblasti upravljanja sirovinama, energetike, rudarstva, kao i o razvoju novih tehnologija neophodnih za održivi privredni rast i zaštitu životne sredine¹⁴. To je značajan korak u dobrom pravcu ka uspostavljanju tešnje saradnje sa Evropskom unijom u ovim izuzetno važnim oblastima.

I dok traje opšta pomama za litijumom, za koga se kaže da je važniji re-surs čak i od nafte, Srbija je šesnaest godina nakon otkrića rude jadarit, koja sadrži visoke koncentracije litijuma i bora, stopirala projekat *Jadar* u januaru 2022. i poništila dozvole za istraživanje ležišta i time zaustavila otvaranje rudnika. Projekat vredan 2,4 milijarde evra za sada je na čekanju. Protestima ekoloških grupa, lokalnog stanovništva iz okoline Loznice, kao i podrškom nekih istaknutih članova akademske zajednice, javno mnjenje okrenuto je i protiv litijuma, ali i protiv rudarstva kao takvog. Pokreti «Ne u mom dvorištu» (*Not in my backyard*) postaju endemski sindrom koji utiče na ekološke politike i pre izvesnog vremena stigli su i u Srbiju, iako su se prvi put pojavili davnih 80-tih godina prošlog veka. Čak su i neke opozicione političke partije stavile u svoje platforme zabranu iskopavanja litijuma, što ovu temu dodatno politizuje i čini je direktno proporcionalnom političkom trenutku u kome se plasira i cilju zbog koga se pokreće.

U poslednje dve godine, protesta lokalnog stanovništva bilo je i u Portugaliji, ali je Agencija za zaštitu životne sredine 31. maja ove godine odobrila otvaranje prvog rudnika litijuma *Baroso* u ruralnoj oblasti na severoistoku zemlje¹⁵. Objavljen je i međunarodni tender za istraživanje litijuma u 6 portugalskih oblasti. Portugalija postaje jedna od ključnih evropskih zemalja koja će doprineti naporima da se obezbede zacrtani evropski ciljevi da se do 2030. godine u značajnoj meri snabdeva litijumom iz sopstvenih nalazišta i da pokrije oko 40% potražnje za tom kritičnom sirovinom. Velike rezerve litijuma u Evropi imaju i Češka, Nemačka, Finska, Austrija, Španija, Francuska, a trenutno postoji 15 litijumskih projekata u raznim fazama razvoja.

Svuda se postavlja isto pitanje – da li je moguća ekološki prihvatljiva ekstrakcija litijuma, odnosno, da li rudarstvo i poljoprivreda mogu da koegzistiraju? U nekim od najosvešćenijih država Evrope i sveta po pitanju zaštite

14 Euronews Serbia, 22.9.2023: <https://www.euronews.rs/srbija/politika/100294/vucic-se-sastao-sa-potpredsednikom-ek-potpisano-pismo-o-namerama-između-srbije-i-eu-vest>

15 Reuters, Portugal's Lusorecursos gets environmental OK for lithium mine: <https://www.reuters.com/sustainability/portugals-lusorecursos-gets-final-environmental-ok-lithium-mine-2023-09-07/>

sredine, kao što je Finska, smatraju da može, uz primenu svih najviših standarda u ovoj oblasti. Rudnik Keliber bi trebalo da krene sa proizvodnjom već 2024. godine. Finska je takođe prošla kroz period snažne kampanje protiv rudarstva, ali je nakon nekoliko godina ozbiljnog dijaloga i debate u društvu, rudarstvo prepoznato kao razvojna šansa, naravno, uz primenu najboljih savremenih tehnologija.

Danas je Finska lider u održivoj rudarskoj industriji. Češka očekuje da će rudnik litijuma Cinovec udahnuti novi život ekonomiji, a podrška je stigla i iz kohezionog fonda EU – *Eu Just Transition Fund* – u iznosu od 1.64 mld. evra za klimatsku tranziciju u regionima Usti i Labem, a deo tih sredstava opredeljen je i za razvoj litijumskog projekta.¹⁶ Nemačka planira da bude prva zemlja u svetu koja će proizvoditi litijum bez CO₂ (*Zero Carbon Lithium*)¹⁷, iz termalnih voda ispod Rajne. Pilot postrojenje počelo je s radom u aprilu 2021, a komercijalna proizvodnja litijuma očekuje se od sredine 2024. godine. Očekuje se da će od 2025. godine pet fabrika proizvoditi oko 40.000 tona litijuma godišnje, što bi obezbedilo baterije za milion električnih automobila. Prvi rudnik litijuma u Francuskoj trebalo bi da počne sa radom 2028. godine, uz planiranu proizvodnju od 34.000 tona litijuma godišnje.¹⁸

Vest da slovački *Inobat* planira da u Srbiji izgradi fabriku za proizvodnju i reciklažu baterija za električne automobile u koju bi trebalo da uloži 2.3 milijarde evra sigurno je jedna od najboljih vesti u zemlji koja zaslužuje da se nađe u centru evropske zelene industrijske politike. Giga fabrika bi bila otvorena u Čupriji, nedaleko od Kragujevca u kome *Stellantis* sledeće godine započinje proizvodnju električnih automobila.

4. ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Kad god jedna zemlja drži dominantnu poziciju u ključnom lancu snabdevanja, povećavaju se rizici i magnituda ekonomskih poremećaja. Ali, kako raste potražnja i geopolitičko takmičenje, tako i zemlje sa značajnim rezervama kritičnih sirovina dobijaju na značaju i stiču prednost nad ostalima.

Sa potencijalom od 58.000 tona litijuma i 285.000 tona borne kiseline godišnje, Srbija poseduje resurs s kojim bi mogla da značajno doprinese

¹⁶ European Commission, EU Cohesion Policy: 1.64 billion Eur for a just climate transition in Czechia: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_5702

¹⁷ Zero carbon lithium project: <https://v-er.eu/de/zero-carbon-lithium-de/>

¹⁸ France 24, Lithium: Europe joins the white gold rush: <https://www.france24.com/en/tv-shows/down-to-earth/20230210-lithium-europe-joins-the-white-gold-rush>

diversifikaciji evropskih lanaca snabdevanja i na taj način poboljša svoj ekonomski uticaj. Time bi ujedno ojačala i sopstveno geopolitičko pozicioniranje jer opredeljenost za kritične sirovine predstavlja i određivanje prema Evropskoj uniji kojoj Srbija kao dugogodišnji kandidat za članstvo teži. Što pre bi trebalo potpisati strateški sporazum o kritičnim sirovinama sa EU i pridružiti se Klubu kritičnih sirovina jer je to šansa za dalji razvoj koju ne treba ispustiti.

Dosadašnja rasprava o litijumu i o projektu Jadar obilovala je s jedne strane, predrasudama, poluinformacijama, dezinformacijama i naglašenom anti-zapadnom pozadinom. S druge strane, ne postoji opravdanje zašto prethodnih godina nisu na pravi način organizovane javne rasprave u koje bi bili uključeni mnogi akteri – od akademske stručne javnosti, civilnog društva, političkih partija, sindikata, pa do predstavnika industrije, rudarstva, finansijskih institucija, relevantnih ministarstava i agencija, itd.

Ključno pitanje je hoćemo li da na pravi način iskoristimo potencijal litijuma ili ne. Od odgovora na to pitanje zavisi mnogo toga u narednom periodu, a nema vremena za gubljenje jer druge zemlje neće čekati Srbiju da konačno preseče i da se opredeli za budućnost razvijene evropske zemlje, već će, sledeći sopstvene interese i interese kontinenta na kome se nalaze, nastojati da maksimalno iskoriste prirodni resurs koji će im doneti stratešku prednost u vremenu pred nama.

Ivana Bogaroški
International Police Organization

HYBRID THREATS AND THEIR INFLUENCE ON THE SECURITY OF THE REPUBLIC OF SERBIA

SUMMARY

Hybrid threats, hybrid actions, and hybrid warfare take on a new dimension with the technical and technological development of society, globalization, and especially with the development of information technologies and the wide application of social networks. This indicates that this kind of threat to security due to the development of modern technology has the possibility to monitor the situation in real time and, in accordance with the available knowledge, to quickly make decisions, that is, it has the possibility of quick feedback.

The question arises whether hybrid threats represent the warfare of the future. This leads to the question of how to oppose them, with what intensity of demonstration, what means and security measures to use? Considering the fact that hybrid threats are certain to destabilize the Republic of Serbia, it is necessary to first understand the nature of hybrid action and set strategic goals to be achieved when countering them and the way of countering them.

In order to raise the awareness of hybrid threats and their indirect or direct action as clearly as possible, this paper will first introduce us to the conceptual meaning of hybrid threats and later with the manner of their manifestation.

Key words: hybrid threats, hybrid warfare, modern technologies, security

1. INTRODUCTION

There are many forms of threats to the security of the Republic of Serbia, however, the manifestation of hybrid threats stands out as one of the most effective and dangerous ways of destabilizing the security. The characteristic of these threats is their possibility to manifest themselves continuously,

with reduced or greater intensity, directly or indirectly, publicly or secretly, in all spheres of our lives, all with the aim of creating adequate conditions for the easier realization of the ultimate goals of the bearer of these threats — the destabilization of the Republic of Serbia. Precisely for these reasons, the security-intelligence system of the Republic of Serbia must adapt and promptly detect all changes in the form of threats to security, in order to adequately react and protect our vital values.

Hybrid threats are recognized as a form of security threat in the strategic and doctrinal documents of a large number of countries. Many countries have taken special measures to counter this form of security threat. The Republic of Serbia should pay attention to the recognition of hybrid threats and the development of mechanisms and ways to counter those threats. The concept of hybrid threats is not new, many countries with the help of intelligence services used similar methods and techniques when carrying out subversions, especially during the „Cold War“. Hybrid threats, that is, subversive methods of action, take on a new dimension with the technical and technological development of society, globalization, and especially with the development of information technologies and the wide application of social networks. This form of security threat due to the development of modern technology has the possibility to monitor the situation in real time and, in accordance with the available knowledge, make decisions quickly, that is, it has the possibility of quickly obtaining the necessary feedback. Due to the mentioned possibilities, hybrid threats imply combining several different methods of action, and, if needed, their simultaneous effect and penetration into all social spheres of the opponent.

2. DEFINITION OF THE HYBRID THREAT

Information warfare is not a new phenomenon. We have witnessed numerous information warfare throughout the history of human civilization that indicate the importance of information in achieving informational superiority over the opponent. The terms hybrid warfare, hybrid threats, hybrid actions, and hybrid operations are used every day not only among the security experts, but also in the media, various scientific meetings, sophisticated projects. The meaning of the term hybrid warfare — hybrid threat has not yet been precisely defined. The frequent use of the terms hybrid threat and hybrid warfare began when trying to explain Hezbollah's strategy during the war in Lebanon in 2006, and it significantly intensified after the conflict in

Ukraine and the annexation of Crimea to the Russian Federation. After the Ukrainian crisis, the concept of hybrid warfare has also changed.

Frank Hoffman established the theory of hybrid threat and warfare, which included the combination of conventional and irregular methods of warfare, that is, the combination of conventional methods with terrorist activities, with crime and guerrilla warfare. After the Ukrainian crisis, the hybrid warfare theory still implies combining conventional and unconventional methods of warfare, that is, combining regular forces with irregular ones, supporting local unrest, propaganda, diplomacy, cyber-attacks, economic measures and the use of special forces. Hybrid threats are also considered in the combat rules of the US Armed Forces, in Rule FM-3¹ it is stated that hybrid threats can use the media, technology and their position in the political, military and social structure of the state in order to achieve specific goals.

Hybrid threats adapt creatively, combining sophisticated weapons, command and control, cyber activities and combined tactics. Their tactics change often. Using rebels, criminal groups and cyber activities creates instability and makes it difficult to engage opposing forces. In addition, hybrid threats use global networks to influence the perception of conflict and shape global opinion.

A new approach is given by Panarin, according to which hybrid warfare² is a set of methods of military, political-diplomatic, financial-economic, information-psychological and information-technical pressure, as well as the technology of color revolutions, terrorism and extremism, activities of special services, the formation of forces for special purposes, forces for special operations and structures of public diplomacy, which are implemented according to a single plan by the bodies of the state, military-political bloc or transnational corporations. The goal is the complete or partial disintegration of the state, a qualitative change in its internal or foreign policy, the replacement of the state leadership with loyal regimes, the establishment of external ideological, financial and economic control over the country, its chaos and submission to the dictatorship of other countries or transnational corporations. One of the definitions was given by the international organization Multinational Capability Development Campaign (MCDC) in its study on opposition to hybrid warfare, which defines it as „the synchronized

1 Stojkovic D., Hybrid Threats to the Security of the Republic of Serbia, Vojno delo 6/2017, Belgrade 2017, p.281.

2 Panarin I. N., Hybrid Warfare: Theory and Practice, Club of the Generals and Admirals of Serbia and the Milutin Milankovic Association, Belgrade 2019, p.57.

use of multiple instruments of power tailored to specific vulnerabilities across the full spectrum of societal functions to achieve synergistic effects.“

When considering all aspects of hybrid warfare, different terms are used — hybrid warfare, hybrid threat, hybrid actions, hybrid operation. Analyzing the possible manifestation of this complex form of security threat, „hybrid threats“, „hybrid operation“, „hybrid action“ are used as more appropriate terms. Namely, it is a two-way fight³, and the other side is often not even aware that it is exposed to hybrid action, so there is no prerequisite for a fight. Also, the term „hybrid operations“ is more appropriate than hybrid warfare, since war includes arms in the traditional and conventional sense, with the possible application of a hybrid way of fighting.⁴ In this context, hybrid threats represent potential complex multidimensional dangers that threaten someone’s security, and arise from the simultaneous action of state and/or non-state entities that combine all available means to achieve common goals.

Although the expression of the hybrid security threat is dominated by non-combat means, this does not mean that there is a complete absence of armed actions. In fact, the goals are achieved precisely through balance and synergistic action in both ways, with the fact that the direct application of armed force is applied on a much smaller scale.

It is very important to understand that the concept of hybrid threats (warfare) is not a military concept, but a state one, in which all social potentials of the aggressor state participate, and all social resources (discovered vulnerabilities) of the victim state are attacked. The victim state does not know exactly the beginning of the manifestation of hybrid threats, whether the threats are really manifested, what means are used against it, it is difficult to identify all the participants, the direction — areas of threat, the possibility of channeling, even when hybrid action, impossibility, or limited possibility of response is recognized. The main principles of the manifestation⁵ of hybrid threats are strategic planning, coordination, harmonization, timeliness, the factor of surprise and concealment — secrecy. The main areas in which hybrid threats are manifested are⁶: military, spiritual, cultural-historical, political,

3 Milosevic D., Definition of the Phenomenon of Hybrid Warfare, *Vojno delo* 3/2018, Belgrade 2018, p.306.

4 Ibid, in the definition of hybrid warfare, for the aforementioned reasons, „hybrid conflict“ is proposed as the more appropriate term, which combines several types of unarmed conflict.

5 Panarin I. N., *Hybrid Warfare: Theory and Practice*, Club of the Generals and Admirals of Serbia and the Milutin Milankovic Association, Belgrade 2019, p.60

6 Panarin I. N., *Hybrid Warfare: Theory and Practice*, Club of the Generals and Admirals of Serbia and the Milutin Milankovic Association, Belgrade 2019, p.61

diplomatic, financial-economic, the sphere of information and communication technology.

If we look at the manifestation of hybrid threats from the aspect that the primary goal is to achieve an advantage over the opponent by non-military measures, the following stood out as important instruments of action: information operations, psychological operations, cyber attacks on state and social infrastructure, economic sanctions and/or stopping investments, diplomatic and/or political pressures, color revolutions, terrorism.

The manifestation of hybrid threats is mainly carried out through three phases⁷: the preparation phase, the attack phase and the stabilization phase.

3. VIOLATION OF SECURITY OF THE REPUBLIC OF SERBIA BY HYBRID THREATS AND METHODS OF THEIR MANIFESTATIONS

Hybrid threats are only manifested with reduced intensity and more perfidious actions in order to influence changes in the internal and external policy of the Republic of Serbia, as well as other goals of the „aggressor“. The aspirations and interests of the great powers in the Western Balkans in a strategic context have a significant impact on the security of the Republic of Serbia. There are also numerous unresolved issues with neighboring countries, as well as border and international — legal, humanitarian and social issues, which indicates that in the future the greatest number of threats to the security of the Republic of Serbia will have a hybrid character. Depending on the goals of the enemy, the Republic of Serbia in its history has almost constantly faced threats of different nature and character, which to a certain extent threatened its security, national interests or vital values. Analyzing the characteristics of the threats that threatened the security of the Republic of Serbia in the past thirty years, it can be concluded that many of them were of a hybrid nature. Bearers of hybrid threats to the security of the Republic of Serbia will be various state (armed forces, intelligence and security services, etc.) and non-state (paramilitary forces, rebels, terrorists, criminal groups) actors. The model of action will be adapted to the goals set by the actors, where the general goal of all „enemy“ actors will be the destabilization of the

7 Milosevic D., The Perception of Modern Armed Conflicts as an Indicator of the Hybrid Concept of Warfare, Models of Prevention and Opposition to Hybrid Threats. Vojno delo 5/2018, Belgrade 2018, p.282

Republic of Serbia, its state, political, economic and ideological weakening in order to easily impose their will and intentions. The gray zone⁸ usually means an area where there is hostile or adversarial interaction between rival parties that takes place below the threshold of conventional warfare and above the threshold of peaceful relations. The rival side (in Western literature — the revisionist side) tries to achieve its strategic goals without resorting to conventional warfare and without causing international reaction and international interference. It is defined as the space between war and peace. This space is not empty, but represents an area — a space with constant and dynamic political, economic and security relations that requires constant vigilance. The gray zone⁹ is a set of „violent“ relations between states or a state and a non-state entity. Actions in this zone violate, ignore or minimize the rules based on the international threshold. The pattern of action in the gray zone is¹⁰: — gradual escalation; — maximum possibility of denial; — achieving strategic effects. All available forces (military, non-military, proxy) are used, with the aim of creating maximum insecurity — instability, while maintaining the possibility of denial for as long as possible, pressure — coercion gradually increases, civil unrest is activated, with an effort to stay below the threshold of starting a war. The aim is to achieve strategic goals, set new standards or create a favorable environment. If the stated measures do not achieve the goal, the last measure is the initiation of an armed conflict. Propaganda activity¹¹ is an organized and purposeful activity and technique for spreading thoughts, ideas and moods so that people adopt them and act in accordance with them in the future. Psychological effects¹² represent the planned, coordinated and purposeful use of propaganda and other forms of activity that influence the consciousness, thinking and morale of the people in the desired direction. Therefore, the psychological-propaganda activity directed against the Republic of Serbia represents the spread of ideas, opinions and actions from all spheres of life (ideological-political, economic, cultural, military, religious, etc.) which are aimed at winning over citizens for policies and goals that are contrary to the choices of our country, with the

8 Lieutenant General James M. Dubik (U.S. Army, Ret.) and Nic Vincent, *America's Global Competitions: The Gray Zone in Context*, Institute for the Study of War, Washington, 2018, p.9.

9 Ibid.

10 Ibid.

11 Mijalkovic S., *National Security*, The Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade 2009, p.263

12 Ibid.

aim of creating conditions for endangering and destroying our constitutional order. A hybrid form of action towards the Republic of Serbia is also likely. In this type of operation, the presence of the intelligence service is necessary, because it provides information about the weaknesses in our society. During the planning, preparation and implementation of psychological-propaganda activities, experts from political, economic, sociological, psychological and other fields are engaged, as well as experts in the circumstances and mentality of people in our country. The pressures are aimed at extorting concessions and modifying the attitudes of our state authorities on important issues of internal development and social organization of the country or certain foreign and political activities of Serbia. Political pressures are the abuse of the mechanisms of political power, decision-making and influence towards the target state in order to achieve the goals of the one who exerts or encourages the pressure. They are undertaken in order to force political decisions and attitudes about the needs and ways of solving an important internal or international security issue, i.e., obtaining certain political concessions, and often manifest themselves as a form of hybrid threat. Economic pressures are manifested as a threat and a policy of conditioning — blackmail and extortion. In this regard, it is difficult for Serbia and its economic entities to cooperate, the conditions under which it can participate in the international economy are complicated and difficult, it is difficult for it to obtain financial privileges or loans from international financial institutions, concluded contracts are canceled, harmful contracts are offered, special, additional and unusual guarantees are required to ensure the execution of the contract, assets abroad are frozen, the regime of air and water traffic and transport is restricted, etc. Military pressures can be manifested as open conditioning of the Republic of Serbia, direct intimidation through the use of military force, indirect intimidation through mobilization, conducting military exercises and maneuvers near our borders, excessive armament, admission to military blocs and alliances of neighbors or enemies of our country, etc.

4. PROTECTION OF THE REPUBLIC OF SERBIA AGAINST HYBRID THREATS

When a hybrid threat is identified, it is necessary to decide what measures should be taken, according to the character of the recognized threat. The way in which we will position ourselves in relation to the hybrid threat is not universal for all threats. It is necessary to assess the nature of the threat,

the intensity of its manifestation, the situation in our country (political, economic, etc.) and our capacities to counter it.

Thus, the state leadership basically chooses between several set goals:

1. Maintaining the capacity and ability of the government offices to act independently. It is assessed whether it can be allowed to manifest the threat, to „take a hit“ due to the built-up endurance of the society, to withstand the hybrid threat and recover, without damaging the state of critical functions.
2. Deterring the „aggressor“ from its intentions includes taking measures to force the bearer of the threat to desist from further action (politically or by attacking the enemy’s critical functions).
3. And finally, hindering or preventing hybrid action, where the state implements measures that influence the will or ability — the capacity of the „aggressor“ to continue with threats.

Hybrid threat detection is carried out by intelligence or counterintelligence activities that identify an event that indicates enemy action or intent. It is based on the monitoring of indicators¹³ of security threats and, in accordance with the observed indicators, taking adequate measures within its competence in order to neutralize the threat or propose the necessary measures to the state leadership. Given that threats are not always clearly noticeable, detection is done in two ways — by monitoring „known unknowns“ and by detecting „unknown unknowns“. Monitoring „known unknowns“ is the process of looking for patterns of known hybrid threats around our critical functions. The detection of „unknown unknowns“ is the interception of information, and then its correct interpretation and connection with possible threats for which we do not have a pattern of action, that is, which we have not seen before. For better hybrid threat detection, it is necessary to update the list of indicators of security threats, but also to introduce new methods.

Deterrence of the threat bearer — considering the nature of hybrid threats, it is not possible to apply classic methods of deterrence, but it is necessary to adapt them to modern hybrid threats. The milder variant of deterrence implies a series of measures by which the state „denies“ (subverts, reduces the effects of) the action of the threat, i.e., increases the resistance of the „target of the attack“ — governmental institutions and society, protects the previously defined vulnerabilities of its critical functions, thereby reducing the results of hybrid action. The measures are applied according to the intensity of the hybrid action and the set „sensitivity threshold“. Deterrence

13 Indicators of security threats represent noticeable signs or symbols in the process of achieving security, which means that they determine the existence and quality of security phenomena (Mijalkovic, S., National Security, The Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade 2009, p.38.).

by „punishment“ means deterrence by fear of retaliation or by retaliating in order to prevent further action by the enemy.

Response to the threat — the initial dilemma arises in considering whether to respond to the threat at all. It is necessary to consider whether a response is necessary, because if the threat does not threaten us significantly, after the response, the „provoked“ party may apply more rigid measures that we may not be able to cope with. The objectives of the possible response are conceived according to the strategic goals and the defined action threshold that the threat needs to pass in order for the response to follow. Each strategic goal requires the setting of a threshold or criteria that stipulate that when a threat passes it, response measures must be taken. Once it has been decided to respond to the threat, the next step is to find the ways and means to be used. They are formed on the basis of our principles of action, key factors (risk of action, vulnerability, national or international reaction, restrictions, etc.) and levers of power used (military, political, economic, civil, information).

5. CONCLUSION

The development of technology allows our rivals to manifest hybrid threats in a way that is difficult to prove and to operate often below the „threshold of sensitivity“ in order not to provoke our or international reaction. Although hybrid threats are designed to make a decisive and clear response difficult, there are effective sustainable measures, where increasing the resistance of the entire society to hybrid threats and the application of deterrence methods appear to be the most appropriate. It is necessary to set sensitivity thresholds, and when the hybrid threat passes them, an adequate reaction will follow. Special attention should be paid to the „gray zone“. The aspirations and interests of the great powers will unequivocally reflect on the state of security of the Republic of Serbia. Whatever the state policy of the Republic of Serbia (external and internal), it will have opponents, who will try to achieve their goals by influencing changes in our country. Hybrid threats or hybrid warfare are the most suitable modality, the application of which achieves great effects with the economy of the enemy's resources. In this way, the „other side“ is most often defeated without a conventional fight. A long-term approach to countering hybrid threats requires the institutionalization of this problem, which implies the establishment of a body that will analyze the situation in the country and around it, timely detect emerging forms of hybrid threats and make a decision on the necessary reaction. This body would also have the task of building the resistance of the whole

society to the action of hybrid threats. When taking measures to deter from these threats, it is necessary to analyze each threat separately, its constituent parts — actors, other methods and specificities and deterrence measures adapted to their vulnerabilities. Often the deterrence method had a so-called „binary approach“ — deterrence either exists or it does not, which must not be the case. It should be noted that the power of hybrid threats derives from its synchronized combined action that causes a cumulative effect. Foreign authors point out that the means for every kind of „testing“ of this threat already exist, we just have to find a suitable way to utilize them.

REFERENCES:

1. Gacinovic, R., Terrorism, Draslar Partner, Belgrade, 2005
2. Mijalkovic, S., National Security, The Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, 2009
3. Mijalkovski, M., Terrorism, FCO, Belgrade, 2004
4. Mijalkovski, M., Terrorism and the Fight Against Terrorism 2, VIZ-VA, Belgrade, 2003
5. Milenkovic M. and Mitrovic M., Color Revolutions in the Hybrid War Paradigm, Vojno delo 6/2019, Belgrade, 2019, pp. 248-263
6. Milosevic, D., Definition of the Phenomenon of Hybrid Warfare, Vojno delo 3/2018, Belgrade, 2018, pp. 300-316
7. Milosevic, D., The Perception of Modern Armed Conflicts as an Indicator of the Hybrid Concept of Warfare, Models of Prevention and Opposition to Hybrid Threats, Vojno delo 5/2018, Belgrade, 2018, pp. 272-293
8. MCDC Countering Hybrid Warfare Project, Countering Hybrid Warfare, March 2019
9. MCDC Countering Hybrid Warfare Project, Countering Hybrid Warfare: Conceptual Foundations and Implications for Defence Forces Information note, March 2019
10. Panarin I. N., Hybrid warfare: Theory and Practice, Club of the Generals and Admirals of Serbia and the Milutin Milankovic Association, Belgrade, 2019
11. Stojkovic, D., Hybrid Threats to the Security of the Republic of Serbia, Vojno delo 6/2017, Belgrade, 2017, pp. 277-292
12. Vuletic, D., The Use of Cyberspace in the Context of Hybrid Warfare, Vojno delo 7/2017, Belgrade, 2017, pp. 308-325

13. Lieutenant General James M. Dubik (U.S. Army Ret.) and Nic Vincent, America's Global Competitions: The Gray Zone in Context, Institute for the Study of War, Washington, 2018.

Ivana Bogaroški

International Police Organization

HIBRIDNE PRETNJE I NJIHOV UTICAJ NA BEZBEDNOST REPUBLIKE SRBIJE

SAŽETAK

Hibridne pretnje, hibridna dejstva, hibridni rat preuzimaju novu dimenziju tehničko – tehnološkim razvojem društva, globalizacijom, posebno razvojem informacionih tehnologija i širokom primenom društvenih mreža. To ukazuje da ovakav vid ugrožavanja bezbednosti usled razvoja savremene tehnologije ima mogućnost praćenja situacije u realnom vremenu i u skladu sa raspoloživim saznanjima da brzo donosi odluke, odnosno da ima mogućnost brze povratne informacije.

Postavlja se pitanje da li hibridne pretnje predstavljaju ratovanje budućnosti? Samim tim nadovezuju se pitanja kako im se suprotstaviti, kojim intenzitetom ispoljavanja, sredstvima, merama bezbednosti? Sagledavanjem činjenica da su hibridne pretnje izvesne u destabilizaciji Republike Srbije, neophodno je najpre razumeti karakter hibridnog delovanja i postaviti strateške ciljeve koji se žele postići u suprotstavljanju i način realizacije suprotstavljanja.

U nameri da se što jasnije probudi svest o hibridnim pretnjama i njihovim posrednim ili neposrednim delovanjem, kroz ovaj rad upoznaćemo se najpre sa pojmovnim značenjem hibridnih pretnji a kasnije i načinom njihovog manifestovanja.

Ključne reči: hibridne pretnje, hibridni rat, savremene tehnologije, bezbednost

Ружица Ускоковић
rose@beograd.com

НЕКИ АСПЕКТИ САРАДЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА У ОБЛАСТИ ГРАЂЕВИНАРСТВА

АПСТРАКТ

Модел економске дипломатије САД користи свеобухватан приступ у циљу постизања својих примарних задатака и одржавања свог утицаја у светској економији, промовисањем својих привредних потенцијала и својих компанија на светском тржишту, заштитом националних интереса САД у међународним економским односима и одређивањем метода и алата за њихово остваривање.

Економска дипломатија Републике Србије као део својих стратешких циљева подстиче све облике прилива у нашу привреду и предузећа, страног финансијског капитала, напредних технологија, најбољих иностраних пословних искустава и најпоузданијих партнера за интензивније преструктурирање домаће привреде према светским тржиштима.

Сарадња између Агенција САД за међународни развој (USAID) и Републике Србије, је најилустративнији пример успешног остваривања функције економске дипломатије. Електронско издавање дозвола за изградњу и коришћење објеката (ЦЕОП) је једна од највећих реформи у Републици Србији и њеној државној администрацији.

Кључне речи: економска дипломатија, економска дипломатија САД, економска дипломатија Републике Србије, Агенција САД за међународни развој, USAID, ЦЕОП.

1. УВОД

Неспорно је да дипломатија обухвата различите области међународних односа – политику, безбедност, економију, културу, законодавство и слично. Примарни циљ дипломатије је пре свега, очување мира, унапређење међународне сарадње, мирно решавање спорова, представљање интереса сваке државе и јачање међународних односа, разменом дипломатских нота, преговарањем, дипломатским мисијама и другим дипломатским средствима. С друге стране, фокус економске дипломатије је искључиво на промоцији и заштити економских интереса једне државе у међународним одосима.

Економска дипломатија је стратегија коришћења економских ресурса и инструмената са циљем постизања одређених спољнополитичких планова једне земље. Као таква, економска дипломатија игра важну улогу у спољној политици једне земље са намером да оствари економске интересе државе и створи повољне услове за привредни раст, коришћењем бројних економских фактора, као што су трговинска размена, развој трговинских и инвестиционих пројеката — као средстава за унапређење међународних односа и јачање позиције дате земље у свету и глобалној економији.

Тешко је у потпуности дефинисати економску дипломатију због њених многобројних функција и циљева, али је несумњиво да је економска дипломатија преузела примат над традиционалном политичком дипломатијом сваке државе. Субјекти економске дипломатије, поред националних држава, су и мултинационалне корпорације, национална предузећа и предузетници, међународне економске организације, регионалне интеграције и невладине организације.

Полазећи од тога, у даљем тексту биће анализирани неки аспекти економске дипломатије на делу, кроз доминантне облике сарадње Републике Србије и Сједињених Америчких Држава у области грађевинарства. При томе ће бити приказани како историјски тако и актуелни облици функционисања економске дипломатије, са посебним освртом на делатност појединих специјализованих институција САД (Агенција САД за међународни развој – USAID и њихову у сарадњу са одговарајућим установама Републике Србије (Централна евиденција обједињених процедура — ЦЕОП) у области грађевинарства.

2. ЕКОНОМСКА ДИПЛОМАТИЈА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА

Економска дипломатија Сједињених Америчких Држава (у даљем тексту: САД) има за циљ унапређење својих економских интереса, промоцију слободне трговине, подстицање економског развоја и изградњу савеза и партнерстава. У остваривању ових циљева, САД користи широк спектар стратегија и активности, а неке од најважнијих компоненти америчке економске дипломатије су:

1) *Промоција америчких економских интереса*: Основни задатак економске дипломатије САД је заштита и промоција њених интереса у глобалној економији, што укључује отварање нових тржишта за америчке производе, услуге и инвестиције, приступ стратешким ресурсима, заштиту своје интелектуалне својине, као и остваривање одговарајућих услова за америчке компаније и корпорације.

2) *Трговинска пољитика*: САД спроводи политику којом промовише слободну трговину и отвореност тржишта, као основне принципе економске дипломатије, што укључује преговоре, креирање и закључивање трговинских споразума, решавање трговинских спорова ако их има, смањивање трговинских баријера, царина, стварање повољних услова за америчке извознике, подршку америчким извозним компанијама и подстицање праведне и поштене трговине.

3) *Економски развој*: САД подстичу економски развој и улагања (како домаћа, тако и страна), како би се створили услови за нова радна места, подстакла економски раст и јачале везе са другим земљама, што постижу кроз подршку инвестицијама, промовисањем тржишних реформи, пружањем техничке помоћи и јачањем предузетништва, сматрајући одрживи економски развој кључним за дугорочну стабилност и просперитет. Пример за то су агенције као што су U.S. Trade and Development Agency (USTDA)¹ и Overseas Private Investment

1 U.S. Trade and Development Agency (USTDA) је федерална агенција Сједињених Америчких Држава која се бави подршком пројектима у иностранству како би се промовисао економски развој и повећала трговина између САД-а и других земаља. УСТДА је основана 1992. године и има мандат да пружа техничку, експертску и финансијску подршку пројектима у земљама у развоју и транзицији.

Corporation (ОРИС)² за пружање подршке у иностранству америчким инвеститорима.

4) *Изградња савеза и партнерства*: САД користе економску дипломатију и како би саградиле савезе, партнерства и стратешке везе са другим земљама, што подразумева успостављање и јачање економских односа и међусобне сарадње на разним пољима: трговине, инвестиција, технологије, иновација и заједничко суочавање са глобалним изазовима као што су климатске промене, енергетска безбедност и ефикасност, борба против тероризма и друго.

5) *Економски дијалог и форуми*: САД организује економске форуме са другим земљама како би се кроз дијалог и разговор о различитим питањима проналазила решења за економске изазове, као што се то чинило на пример, на годишњем стратешком економском дијалогу САД и Кине (U.S. — China Economic Dialogue).

6) *Развојна моћ*: САД пружа развојну помоћ земљама у развоју како би унапредила њихове економске могућности и помогла у остваривању одрживог развоја, што укључује подршку инфраструктурним објектима, образовању, здравству и другим важним областима.

7) *Санкције и финансијске рестрикције*: САД користи и економске санкције или финансијске рестрикције у постизању одређених циљева, као што су на пример, спречавање ширења оружја за масовно уништење, борба против тероризма, супротстављање кршењу људских права или санкционисање других непожељних акција. Коришћење економских санкција и притисака може се односити на поједине земље или ентитете, како би се променило њихово понашање.

2 Overseas Private Investment Corporation (ОРИС) била је америчка федерална агенција која је пружала подршку и осигурање америчким инвестицијама у иностранству. ОРИС је основана 1971. године и имала је задатак да подржи приватне америчке компаније које су желеле да инвестирају у развојне пројекте у земљама у развоју и транзицији. Током маја 2019. године, усвојен је закон којим се ОРИС трансформише у нову агенцију под називом „U.S. International Development Finance Corporation“ (ДФС). што је то чинила претходна ОРИС.

2.1. ИСТОРИЈАТ ЕКОНОМСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ САД

Историја економске дипломатије САД протеже се кроз више од два века и пролази кроз различите периоде и трансформације.

Почетак XIX века обележиле су Монроова доктрина (1823.г.) и западна експанзија. Монроову доктрину, као рани облик америчке економске дипломатије, формулисао је амерички председник Џејмс Монро³ наглашавајући амерички интерес у спречавању колонизације и полтичког уплитања европских сила у државама Латинске Америке, али је истовремено и отворила пут за јачање економских веза са овим регионом. «Та америчка спољнополитичка доктрина у ствари је изражавала реалне дугорочне економске и политичке циљеве САД, њихову скривену тежњу да загосподаре богатим сировинским ресурсима целог америчког географског простора».⁴ Монроова доктрина остала је значајна у историји међународних односа, наглашавајући принципе суверенитета држава и немешање у спољне послове других држава. Током овог века, САД су прошириле своје територије ка западу и отвориле нове могућности за трговину и економски раст, што је подстакло и америчку економску дипломатију да осигура приступ тржиштима и унапреди економске интересе САД, заступајући потенцијал младих индустријских друштвених слојева да господаре на америчком континенту тржиштима и базама сировина, истовремено потискујући европске силе⁵.

XX век обележили су долар као светска резервна валута, Маршалов план⁶, Бретонвудски споразум/систем и бројни трговински споразуми. По завршетку Првог светског рата, САД су постале највећа светска економска сила. Успостављање долара као светске резервне валуте, омогућило је да САД користе своју монетарну моћ за реализацију својих економских интереса по целом свету. После Другог светског рата, САД су спровеле чувени Маршалов план⁷, који је пружао економску помоћ европским

3 Џејмс Монро (енгл. James Monroe), 1758.г.-1831.г.), пети по реду амерички председник и то у два мандата: од 1817.г. до 1825.г. творац је доктрине којом је прокламована америчка изолационистичка политика. Учествовањем у два светска рата и уласком у Уједињене Нације, САД су напустиле Монроову доктрину.

4 Дашић Д., „Историја дипломатије“, Алтера, Београд, 2012., страница 160

5 Видети више: Дашић Д., „Историја дипломатије“, Алтера, Београд, 2012., стр. 192. и 193.

6 „Европски програм обнове“, чији је званични назив: „European Recovery Program“ (ERP)

7 Програм помоћи који је 1947.г. предложио амерички генерал и тадашњи државни секретар Џорџ Маршал м.л. (енгл. George Catlett Marshall, Jr.), а обухватао је финансирање обнове инфраструктуре, индустрије, снабдевање храном и других основних потреба земаља Европе, од стране САД.

државама у обнови послератне економије. Може се рећи, да је ово била једна од најважнијих иницијатива америчке економске дипломатије, која је имала не само за циљ помоћ у обнови, већ и јачање америчког утицаја у земљама Европе. Средином 1944. године у Бретон Вудсу (енгл. *Bretton Woods*) америчком граду у држави Њу Хемпшир (енгл. *New Hampshire*) на међународној конференцији о решавању послератних монетарних и финансијских проблема основани су Међународни монетарни фонд⁸ и Међународна банка за обнову и развој⁹ који су поред своје основне функције афирмисали стабилност валута и омогућили САД важну улогу у светској економији.

Током XX века САД су закључиле бројне билатералне и мултилатералне трговинске споразуме са другим земљама света. Споразуми као што је Северноамерички споразум о слободној трговини¹⁰ и Светске трговинске организације¹¹ били су важни инструменти економске дипломатије САД за промовисање слободне трговине. После терористичких напада 11. септембра 2001. године, САД су појачале своје напоре у области безбедности и сузбијању тероризма, а у последњих година су своју пажњу усмериле на постизање одрживог развоја, смањење сиромаштва и остваривање «Циљева одрживог развоја д 2030. године»¹² усвојених 2015. године на Самиту о одрживом развоју који је одржан у седишту Уједињених нација у Њујорку.

3. НАСТАНАК И РАЗВОЈ ЕКОНОМСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ ИЗМЕЂУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И САД

Дипломатски односи САД и Републике Србије, као и економска сарадња између наше две државе, почели су још у периоду када је Србија била део Краљевине Југославије, а потом и Федеративне Народне Републике Југославије, односно Социјалистичке Федеративне Републике

8 енгл. International Monetary Fund, IMF

9 енгл. International Bank for Reconstruction and Development, IBRD

10 енгл. North American Free Trade Agreement, NAFTA

11 енгл. World Trade Organization, WTO

12 енгл. Sustainable Development Goals – SDGs – документ садржи 17 главних циљева који се тичу различитих аспеката одрживог развоја и имају за задатак да постигну бољи живот за људе широм света и то на начин који се одржава на дуги рок и уз реверзибилни утицај на животну (природну) средину.

Југославије. Историјски посматрано, може се рећи да је постојало неколико кључних периода који су се односили на екномску дипломатију између САД и Србије.

Почеци развоја ових односа везују се за период између два светска рата (1918-1939), када је Србија територијално била део Краљевине Југославије, а америчке компаније биле заинтересоване за инвестирање у Србији у областима рударства, индустрије и трговине. У том периоду, Краљевина Југославија суочавала се са бројним изазовима у постизању економске стабилности и индустријског развоја, што је имало утицаја и на обим инвестиција из САД. Такође, иако је постојала одређена робна размена роба између две државе, она није била толико велика да би играла значајну улогу у економији ниједне од ових земаља. Углавном је САД извозила неке своје производе у Краљевину Југославију, а увозила одређене сировине и производе. Овај историјски период био је и оптерећен бројним политичким и безбедносним факторима, па су и ови економски односи били део ширег контекста међународних односа тога времена.

Током периода после Другог светског рата, САД су кроз различите програме, као што је на пример «Маршалов план», помагала јачање економије и давала подршку обнови послератне Југославије (Федеративне Народне Републике Југославије), која је укључивала и територију данашње Републике Србије.

У периоду «Хладног рата», економска дипломатија двеју држава је укључивала не само билатералне односе, већ и ширу регионалну иницијативу и међународне организације, а све са циљем унапређења економских односа и сарадње, трговине и инвестиција и веће подршке економског развоја.

У септембру 1949. године, америчка Експорт-Импорт банка одобрила је зајам у висни од 20 милиона америчких долара, од чега је 12 милиона долара одмах дато на куповину рударске опреме, а 8 милиона је одобрено као кредит до 30. јуна 1950. године. Априла 1950. године одобрен је други, новембра исте године трећи, тако да је укупна сума одобрених зајмова износила 55 милиона долара.¹³

Новембра 1950. године влада САД је за санирање последица велике суше која је погодила Југославију, одобрила помоћ у храни у вредности од

13 Видети: Дашић Д., „Историја дипломатије“, Алтера, Београд, 2012. година, страница 341.

16 милиона долара, а потом је на иницијативу председника САД, Харија Трумана¹⁴, додељена даља помоћ у висини од 38 милиона долара¹⁵.

У деведесетим годинама прошлог века Србија се суочавала са великим политичким и економским изазовима проузрокованим распадом СФРЈ и ратовима на територији бивше СФРЈ. Политичка ситуација током овог периода била је веома сложена и са променљивим интензитетом сарадње између САД и Србије, додатно оптерећена НАТО бомбардовањем територије данашњих држава Републике Србије и Републике Црне Горе.

Крајем 2000. године САД и Србија су отпочеле процес нормализације својих односа, побољшања билатералних односа и отварања простора за интензивнију економску сарадњу. Потписивањем билатералног Трговинског споразума 2001. године, отворен је пут за повећање трговинске размене, смањењем царина, уклањањем трговинских препрека и промовисањем веће економске интеграције. Протеклих деценија, САД и Република Србија сарађују на разним економским пољима кроз размену економских информација, техничку помоћ, обуку и заједничке пројекте у областима инфраструктуре, енергетике, пољопривреде и слично. На инвестиционом плану, америчке компаније улажу у различите секторе српске привреде, као на пример у информационе технологије или аутомобилску индустрију, чиме доприносе развоју српске економије, отварању радних места и трансферу технологија.

Стварање повољних услова за привлачење америчких инвестиција у Републику Србију, као и заштита инвестиција, представљају важне аспекте економске дипломатије ове две државе. САД и Република Србија сарађују и на регионалном нивоу кроз иницијативе, као што је на пример Процес сарадње у југоисточној Европи (ПрС ЈИЕ)¹⁶ и Регионална економска заједница (РЕЗ) – које промовишу сарадњу и интеграције држава региона, што доприноси јачању економских веза између Републике Србије и других држава Балкана. Све укупно, историја економске дипломатије између САД и Републике Србије обухвата бројне активности које имају за циљ унапређење економских веза двеју држава и подршку економском развоју Србије.

14 Хари С. Труман (енгл. Harry S. Truman 1884-1972) 33. амерички председник у периоду од 1945. до 1953. године

15 Видети: Петрановић Б., Штрбац Ч., Стојановић С., „Југославија у међународном радничком покрету“, Институт за међународни раднички покрет, Београд, стр. 145-146

16 енгл. Southeast European Cooperation Process (SEECР) у својству пуноправних чланова учествује дванаест земаља: Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Црна Гора, Грчка, Хрватска, Северна Македонија, Молдавија, Румунија, Србија, Словенија и Турска.

4. АГЕНЦИЈА САД ЗА МЕЂУНАРОДНИ РАЗВОЈ

Економска дипломатија обухвата широк спектар активности које државе предузимају како би промовисале своје економске интересе и оствариле циљеве у међународним односима.

Постоји већи број међународних организација које за циљ имају пружање међународне помоћи и подршке развоју других земаља, како би унапредиле економски развој, заштиту животне средине, здравство, образовање, демократију и друге аспекте друштвеног живота у земљама у развоју. Неке од њих су: Развојни програм Уједињених нација¹⁷, Светска банка¹⁸, Европска интеграција¹⁹, Депарتمان за међународни развој Велике Британије²⁰, Агенција за међународну развојну сарадњу Шведске²¹, Немачко друштво за међународну сарадњу²², Агенција Норвешке за развојну сарадњу²³, Агенција Аустрије за развојну сарадњу²⁴, Агенција Јапана за међународну сарадњу²⁵, Кинеска агенција за међународну развојну сарадњу²⁶ и бројне друге.

Агенција САД за међународни развој (у даљем тексту: USAID)²⁷, као део спољне политике САД, игра веома важну улогу у остваривању економских задатака и јачању дипломатских односа између САД и других држава путем економске сарадње и развојне помоћи.

USAID (United States Agency for International Development) као део економске дипломатије САД има за циљ пружање стране помоћи у реализацији подршке економском развоју и унапређењу политичких и социјалних реформи, укључујући подршку развоју приватног сектора, унапређење трговине, јачање институција и стварање повољног пословног окружења у државама широм света. Кроз ове набројане активности, USAID активно ради на промоцији економских интереса

17 енгл. United Nations Development Programme (UNDP)

18 енгл. World Bank (WB)

19 енгл. European Union Development Cooperation

20 енгл. UK Department for International Development (DFID), од 2020. године интегрисан је у Министарство спољних послова и Општу управу Велике Британије (Foreign, Commonwealth & Development Office — FCDO)

21 енгл. Swedish International Development Cooperation Agency (SIDA)

22 нем. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ)

23 енгл. Norwegian Agency for Development Cooperation (NORAD)

24 енгл. Austrian Development Agency (ADA)

25 енгл. Japan International Cooperation Agency (JICA)

26 енгл. China International Development Cooperation Agency (CIDCA)

27 енгл. United States Agency for International Development, <https://www.usaid.gov/>

САД и јачању економских и политичких веза између САД и других држава.

Као агенција федералне владе САД, USAID је основан 3. новембра 1961, године, извршном уредбом (Executive Order) председника Џона Кенедија²⁸. Џон Кенеди је препознао потребу за координираном и свеобухватном америчком међународном помоћи којом би се подржао економски развој и стабилност и у другим државама, а кроз USAID би се стратешки усмеравали ресурси и напори. USAID се финансира из буџета САД, што значи да финансијска средства за рад ове агенције долазе из средстава која су одобрена и додељена од стране америчког Конгреса као део државног буџета.

Спроводећи програме и пројекте у разним областима: здравство, образовање, пољопривреда, демократизација, људска права, заштита животне средине и многе друге, USAID често ради у партнерству са владама земаља прималаца помоћи, невладиним организацијама, међународним организацијама и приватним сектором.

Партнерство са међународним организацијама најчешће се остварује кроз сарадњу са Уједињеним нацијама, Дечијим фондом Уједињених нација²⁹, Светском банком³⁰, Светском здравственом организацијом³¹ и другим организацијама, дељењем заједничких ресурса и експертиза, како би се решавали глобални изазови. USAID сарађује и са америчким амбасадама у свету, другим америчким агенцијама и приватним сектором и кроз ова партнерства доприноси координисаном приступу америчке економске дипломатије и бољем искоришћавању постојећих ресурса и постизања већег сопственог утицаја.

На сличан начин, USAID сарађује и са владама других држава, пружајући техничку помоћ у различитим областима и заједничком планирању пројеката од значаја за даљи развој економије, даје подршку недовољно развијеним државама у стварању повољног пословног окружења, јачање законодавства из области привреде, унапређење регулативе, побољшање инфраструктуре (путних мрежа, енергетике и телекомуникација), као и олакшавање пословних процедура. Локалним, невладиним организацијама USAID пружа

28 Џон Фиццералд Кенеди (енгл. John Fitzgerald Kennedy (1917-1963), 35. председник САД од 1961. до 1963. године.

29 енгл. United Nations Children's Fund (UNICEF), међународни фонд за децу и омладину

30 енгл. World Bank (WB)

31 енгл. World Health Organization (WHO)

подршку кроз финансијску помоћ, обуку, техничко-технолошку потпору или менторство, како би се ојачала локална заједница и њени капацитети. Овим иницијативама USAID помаже у отварању нових тржишта за америчке компаније и промоцији слободне трговине.

Партнерство са приватним сектором и привредним субјектима промовише иновације, бржи економски раст и одрживе праксе. У том циљу, USAID сарађује и са универзитетским и различитим образовним и истраживачим институцијама, како би се користила нова сазнања и достигнућа у пројектима развоја. Подржавањем раста и конкурености локалних привреда, USAID уједно доприноси и стварању пословних прилика и за своје, америчке компаније.

4.1. УСЛОВИ И КРИТЕРИЈУМИ ЗА ПРУЖАЊЕ ПОМОЋИ И ПОДРШКЕ USAID

USAID обично има одређене услове и критеријуме које претходно државе, организације или партнери треба да испуне, како би добили помоћ или подршку ове Агенције. У зависности од програма, пројекта или области подршке, варирају и услови који морају бити испуњени, али постоји одређена група општих критеријума који утичу при одлучивању о пружању помоћи, као што су развојни приоритети, одрживост, јасна стратерија и планирање, транспарентност и одговорност, иновација и ефикасност, ангажман локалне заједнице и друштвена инклузија.

Пројекти који су усклађени са приоритетима и циљевима развоја које USAID има за одређене државе или регионе, имају веће шансе да добију подршку. Предност имају и пројекти чије је тежиште на дугорочним и одрживим резултатима, а који ће имати свој позитивни ефекат и после завршетка финансијске подршке USAID. Морају се поштовати високи стандарди јавности, одговорности и управљања пројектом, са детаљним и добро структурисаним плановима и стратегијама за спровођење пројекта. Већу вероватноћу за партнерством са USAID имају и пројекти који активно укључују и ангажују локалну заједницу, као и пројекти који промовишу једнакост, поштовање људских права, родну равноправност и друштвену инклузију, што је у складу са вредностима које USAID непрекидно промовише.

4.2. ВРСТЕ ПОМОЋИ И ПОДРШКЕ КОЈУ ПРУЖА USAID

Врста и начин помоћи коју пружа USAID, да ли ће она бити финансијска, техничка, бесповратна или уз повољне зајмове, зависи од карактеристика самог пројекта, његових циљева и услова за реализацију.

Као облик бесповратне помоћи, USAID често додељује грантове међународним организацијама, владама других држава, невладиним организацијама и другим партнерима за спровођење пројеката из различитих домена, као што су заштита животне средине, здравство, пољопривреда, образовање и слично. У одређеним случајевима, USAID може понудити и повољне зајмове државама или организацијама, у циљу помоћи за реализацију великих инфраструктурних пројеката или економске развојне подршке. Поред финансијске, честа је и техничка подршка USAID у виду стручне помоћи, савета, обуке и техничко-технолошке асистенције као помоћ у развоју и спровођењу ефикасних програма, а USAID може и оклакшати партнерства између јавног и приватног сектора, како би се кроз иновације, технолошки развој или инфраструктурне пројекте постигли заједнички циљеви. Такође, у случајевима хуманитарних криза, USAID може пружити брзу и ефикасну помоћ у храни, води, лековима и другим неопходним, егзистенцијалним чиниоцима.

Подразумева се, да су специфични услови и карактер облика помоћи или подршке, различити у односу на атрибуте самог пројекта или потреба прималаца помоћи.

5. САРАДЊА USAID И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Економска дипломатија САД, између осталог, има за циљ и подршку реформама и унапређењу пословног окружења у Републици Србији, кроз потпору у спровођењу економских реформи, јачању владавине права, борби против корупције и промоцији конкуренције, стварање повољних услова за пословање и привлачење страних инвестиција, а све ово као део ширег циља Републике Србије у приближавању Европској унији.

Део ове сарадње је и USAID, као дугогодишњи партнер Републике Србије, која има значајну улогу у подршци и помоћи економском развоју, социјалном напретку и унапређењу институција у Републици Србији.

Са циљем унапређења институција, јачања цивилног друштва, подстицање предузетништва и стварањем повољног пословног окружења, USAID је пружао техничку и финансијску помоћ за имплементацију бројних

програма и пројеката у Републици Србији чији је фокус био на различитим областима: демократија и управљање, привредни раст, образовни систем, здравствени систем, заштита животне средине, пољопривреда и друго. USAID је значајно подржао различите иницијативе Владе Републике Србије, локалне самоуправе, невладиних организације и других актера у процесима демократизације, транспарентности, одговорности и владавине права и пружио подршку јачању цивилног друштва, побољшању јавних услуга и унапређењу одговорности институција.

У сарадњи са институцијама Републике Србије, локалним самоуправама и другим партнерима³² USAID је пружила техничку и финансијску помоћ Републици Србији у различитим областима, укључујући и област издавања електронских дозвола за изградњу и употребу објеката. Конкретно, USAID је помогао у успостављању дигиталне платформе и пружио техничку и стручну помоћ у побољшању процедура за издавање електронских грађевинских дозвола (еДозвола), њиховој дигитализацији и аутоматизацији, која је названа: Централна евиденција обједињених процедура (скраћено: ЦЕОП).

5.1. ИЗДАВАЊЕ ДОЗВОЛА ЗА ГРАДЊУ И УПОТРЕБУ ОБЈЕКТА У СРБИЈИ

Дозволе за градњу у Србији нису новијег датума, али су се процедуре, прописи и приступ томе мењали током времена.

Почетком XX века, Република Србија је прошла кроз период транзиције и приватизације, што је изазвало и потребу за прилагођавањем и променама законодавства условима тржишне привреде и успостављањем нових институција које ће регулисати поступак издавања дозвола за изградњу и употребу објеката. Ове промене биле су усмерене на побољшање процеса издавања дозвола за изградњу и употребу објеката и стварање повољнијих услова за инвестиције и развој грађевинског сектора, а све то кроз поједностављење процедура, смањење административних препрека, повећање транспарентности и убрзање самог процеса издавања дозвола за изградњу и употребу објеката.

³² Отворени регионални фонд за модернизацију општинских услуга, финансиран од влада Немачке (GIZ) и Швајцарске; Национална алијанса за локални економски развој (НАЛЕД); Асоцијација јединица локалне самоуправе Републике Македоније (ЗЕЛС) и др.

Данас је издавање дозвола за изградњу и употребу објеката у Републици Србији регулисано Законом о планирању и изградњи³³, као основним законом који је усклађен са међународним стандардима и праксама у области грађевинарства.

У циљу поједностављења процедура, смањења административних трошкова и повећања ефикасности у поступку издавања дозвола за изградњу и употребу објеката, прописана је: обједињена процедура у поступцима за издавање аката у остваривању права на изградњу и употребу објеката – као нов поступак који омогућава ефикасније издавање дозвола и прибављање сагласности неопходних у поступку изградње, доградње и реконструкције објеката.

Од 1. јануара 2016. године сви захтеви у поступку обједињене процедуре подносе се искључиво електронским путем, преко Централног информационог система Агенције за привредне регистре.

Оснивањем Централне евиденције обједињених процедура (у даљем тексту: ЦЕОП) по први пут је успостављена јединствена, централна, јавна, електронска база података у којој су обједињени подаци о току сваког појединачног предмета, документација која је приложена и прибављена у поступцима које спроводе надлежни органи по захтевима у вези са изградњом, доградњом и реконструкцијом објеката, укључујући одлуке и друга акта надлежних органа која настају у том поступку.

Обједињена процедура представља скуп поступака и активности које спроводи надлежна служба у вези са изградњом, доградњом или реконструкцијом објеката, односно извођењем радова и обухвата: издавање локацијских услова, грађевинске дозволе, решења о изградњи објеката из члана 145. Закона о планирању и изградњи, пријаву радова, пријаву завршетка израде темеља и завршетка објекта у конструктивном смислу, издавање употребне дозволе, обезбеђење прикључења на инфраструктурну мрежу, упис права својине на изграђеном објекту, измену аката која се прибављају у овој процедури, прибављање услова за пројектовање, односно прикључење објеката на инфраструктурну мрежу, прибављање сагласности на техничку документацију, као и прибављање исправа и других докумената које издају имаоци јавних овлашћења, а услов су за изградњу објеката, односно за издавање локацијских услова, грађевинске и употребне дозволе.

³³ Закон о планирању и изградњи („Службени гласник РС“, бр. 72/09, 81/09 — исправка, 64/10 — УС, 24/11, 121/12, 42/13 — УС, 50/13 — УС, 98/13 — УС, 132/14, 145/14, 83 од 29/18, 31/19, 37/19 — др. закон, 9/20, 52/21, 62/23)

5.2 САРАДЊА USAID И ЦЕОП

Подршку развоју и имплементацији ЦЕОП-а у Републици Србији USAID је, кроз своје програме и пројекте, пружио успостављањем дигиталне платформе, пружањем техничке и стручне помоћи у унапређењу пословних процедура, њиховој дигитализацији и аутоматизацији, чиме је знатно унапређено пословно окружење, олакшани су процеси рада, смањено је административно оптерећење, а и повећана је транспарентност поступка издавања аката у остваривању права на изградњу и употребу објеката. Инвеститорима изградње, реконструкције или доградње објеката омогућено је да ефикасније комуницирају са надлежним органима и имаоцима јавних овлашћења, да прате ток реализације својих захтева и да смање време које је потребно за изходовање потребних дозвола и сагласности.

USAID и њен „Пројекат за боље услове пословања“ (USAID BEP) пружио је техничку помоћ надлежним органима одговорним за издавање аката (тзв. еДозволе) у поступцима изградње, доградње или реконструкције објеката и њихове употребе, тиме што је активно учествовао у анализи постојећих процедура, идентификацији препрека и проблема, а затим и у давању препорука за њихово унапређење³⁴. Велики је допринос дат у области развоја електронских формулара који су олакштали рад надлежних органа³⁵, али и смањили број пословних процедура за привредни, инвестициони сектор³⁶. Истовремено, локалној самоуправи дата је подршка у изградњи потребне техничке инфраструктуре неопходне за имплементацију апликативног система ЦЕОП, што је подразумевало и инсталацију потребне хардверске и софтверске опреме, као и успостављање сигурних телекомуникационих мрежа и сервера.

Свим запосленима у институцијама које учествују у поступку издавања еДозвола USAID је пружио неопходну обуку у раду кроз апликативни систем ЦЕОП, али и обуку о примени нових процедура и усвајању најбољих пракси у овој области. Циљ обука био је унапређење вештина

34 MP&ASSOCIATES, „USAID пројекат за боље услове пословања – Предлог концепта реформе поступка издавања грађевинских дозвола“, Београд, 2013. година

35 Иван Стефановић, „Дијагноза процеса издавања грађевинских дозвола (обједињена процедура) у папирној форми са општим препорукама – Град Београд“, USAID SRBIJA, Нови Сад, 2016. година

36 Иван Стефановић, „Дијагноза процеса издавања грађевинских дозвола (обједињена процедура) у папирној форми са општим препорукама – Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре“, USAID SRBIJA, Нови Сад, 2016. година

и знања учесника у поступку издавања еДозвола, како би ефикасно користили апликативни систем ЦЕОП и умели да препознају техничке и друге проблеме ако се појаве током поступка, па на тај начин допиринели својим учешћем у одржавању, надоградњи и унапређењу стабилности и функционалности апликативног система ЦЕОП³⁷.

Велики допринос USAID-а је свакако и у аутоматизацији процеса издавања еДозвола чиме су смањена административна оптерећења, а истовремено су се убрзали процеси. Кроз потпуну аутоматизацију и дигитализацију поступка издавања еДозвола омогућено је електронско подношење захтева 24 часа дневно и свих 365 дана у години, праћење статуса поднетог захтева од доношења надлежном органу до доношења одговарајућег акта и размена информација и података између свих релевантних институција у одлучивању по поднетом захтеву инвеститора изградње.

Унапређење ефикасности, транспарентности и једноставности процеса издавања еДозвола није било могуће без унапређења прописа који уређују ову област. USAID је и на том пољу дао свој допринос и стручну помоћ у изради и ревизији постојећег законодавног оквира из области грађевинарства. Тежиште ове подршке је на унапређењу законодавног оквира и усклађивање са међународним стандардима којима се олакшава процес издавања еДозвола.

На самом почетку, USAID је извршио анализу постојећег законодавног оквира из области издавања аката у остваривању права на изградњу и коришћење објеката у Републици Србији³⁸. Анализом су идентификовани недостаци, препреке и административне процедуре које отежавају процес издавања неопходних дозвола за изградњу и употребу објеката. На основу резултата анализе, сачињене су препоруке за унапређење и поједностављење законодавног оквира. Кроз стручна саветовања и техничку помоћ USAID је пружио подршку у изради нових прописа или модификовању и оптимизовању постојећих прописа који се односе на област електронског издавања аката у остваривању права на изградњу и коришћење објеката.

37 USAID Business Enabling Project in Serbia ,“Capacity Building Support to the Serbian Business Registers Agency for Construction Permitting Beograd“, Cardno Emerging Markets USA, LTD., Београд, 2017. година

38 USAID SRBIJA, MP & ASSOCIATES „USAID пројекат за боље услове пословања – „Мапа пута“ за унапређење издавања грађевинских дозвола намењена Влади Србије“, Cardno Emerging Markets USA, Ltd., Београд, 2013. година

Такође, што је од великог значаја за обједињену процедуру издавања еДозвола, изменама важећих прописа, олакшана је сарадња између релевантних институција у Републици Србији којом је успостављен функционални интегрисани приступ издавању еДозвола. Успостављено је усклађивање рада локалних самоуправа, грађевинских инспекција, урбанистичких завода, катастра непокретности, катастра водова и других меродавних институција ради ефикасног и координисаног процеса издавања еДозвола.

Законом о изменама и допунама Закона о планирању и изградњи³⁹, који је усвојен децембра 2014. године, „обједињена процедура у поступцима за издавање аката у остваривању права на изградњу и коришћењу објеката“⁴⁰ уведена је у правно и пословно окружење Републике Србије као једношалтерски систем, захваљујући којем су надлежни органи јавне управе успоставили међусобну размену докумената чиме су ослободили грађане и инвесторе изградње објеката и инфраструктуре потребе да самостално скупљају непоходну документацију идући од шалтера до шалтера. Комплетан процес, од иницијалног захтева за издавање дозволе за градњу и употребу објеката (преко јединственог електронског шалтера на интернет страници Агенције за привредне регистре), па до доношења одговарајућег акта, обавља се електронским путем, коришћењем дигиталних алата и једноставних, транспарентних поступака.

Захваљујући убрзаној и олакшаној процедури издавања еДозвола, а посебно успостављањем електронског система за издавање еДозвола (Централног информационог система – ЦИС) 1. јануара 2016. године, број инвестиција у грађевинском сектору је знатно повећан. Изражено у бројкама, повећана је привредна активност у грађевинарству и то за 18,3% у 2015. години у односу на 2014. годину, а за 5,3% у 2016. години. У јуну 2017. године издато је 72% више грађевинских дозвола, него у јуну 2007. године која је до тада била рекордна година по броју издатих грађевинских дозвола⁴¹.

39 Закон о изменама и допунама Закона о планирању и изградњи („Службени гласник РС“, бр. 132/2014)

40 Члан 8. Закона о планирању и изградњи („Службени гласник РС“, бр. 72/09, 81/09 — исправка, 64/10 — УС, 24/11, 121/12, 42/13 — УС, 50/13 — УС, 98/13 — УС, 132/14, 145/14, 83 од 29/18, 31/19, 37/19 — др. закон, 9/20, 52/21, 62/23)

41 Станојевић Драгана, директор USAID ВЕР, „Водич кроз дозволе за изградњу: Од идеје до употребе објекта“, Представништво Cardno Emerging Markets USA Ltd., Београд, 2017. година

6. ЗАКЉУЧАК

Електронско издавање дозвола за изградњу и коришћење објеката је једна од највећих реформи у Републици Србији и њеној државној администрацији. Захваљујући заједничком напору, обједињена процедура издавања грађевинских дозвола и апликативни систем ЦЕОП постали су најбољи сервис грађанима и привреди који Република Србија може да понуди инвеститорима. Сервис је омогућио да држава буде на услузи свим компанијама и инвеститорима, као и грађанима да на бољи, ефикаснији и бржи начин дођу до потребних докумената за градњу, а истовремено је омогућио бржу и организовану локалну администрацију у сваком делу Републике Србије.

Пре увођења реформи, инвеститор је морао да кроз осамнаест различитих процедура и процеса прибави све неопходне услове за пројектовање и прикључење на комуналну и другу инфраструктуру, посебне сагласности и дозволе код двадесет различитих јавних институција и ималаца јавних овлашћења, које су свака за себе понаособ представљале одвојени управни поступак. За исходовање свих потребних дозвола и упис права својине на свом једноставном објекту инвеститору градње било потребно 289 дана.

На иницијативу Владе Републике Србије и њеног Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, ова реформа је уз подршку USAID и Пројекта за боље услове пословања (USAID BEP) остварила своје циљеве: обезбеђивањем погодног пословног амбијента — повећала је конкурентност, усклађивањем са међународним стандардима и савременом праксом – повећала је ефикасност реализације грађевинских пројеката, уз примену струковних и етичких стандарда, прецизном класификацијом објеката – извршено је прилагођавање обима контроле и инспекцијског надзора степену ризика који ти објекти носе, увођењем обавезе осигурања од професионалне одговорности – наглашена је одговорност свих учесника у процеу изградње објекта, даље, дефинисана је расподела одговорности између државне управе и професија, омогућена је између осталог примена FIDIC⁴² модела уговарања, обезбеђена је транспарентност и јасно одређивање процедура, скраћени су и време издавања аката и смањење трошкова њиховог издавања и веома значајно увођење свих

42 FIDIC је скраћеница за Међународну федерацију инжењера консултаната, а FIDIC је најпознатији по својим условима уговора између наручиоца и извођача грађевинских радова

битних елемената електронске управе у све области изградње, доградње, реконструкције и адаптације објеката.

Процес добијања грађевинских дозвола сматра се кључним елементом олакшавања пословања у некој земљи, па је из тог разлога и «Листа пословања»⁴³ коју је раније објављивала Светска банка, рангирала је земље и на основу свих аспеката «добијања грађевинске дозволе».

Република Србија је 2014. године, пре спроведених реформи, по критеријуму: «добијање грађевинске дозволе» била на 186. месту, од укупно 189 земаља. Након успешно спроведених реформи у области грађевинарства и издавања грађевинских дозвола, Република Србија је 2020. године доспела на 9. позицију у свету, што је био не само рекордни резултат у односу на раније пласмане (2019. године 11. место), већ и у односу на пласмане других земаља у региону.

Република Србија препознаје значај подршке коју је добила од USAID. Међусобна сарадња у будућности ће свакако зависити од приоритета и циљева које обе стране постављају, специфичности пројеката, иницијатива и временског периода.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аврамов Смиља, «Међународно јавно право», Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011.
2. Дашић Давид, «Историја дипломатије», Алтера, Београд, 2012.
3. Дашић Давид, «Савремена дипломатија», Привредни саветник д.о.о., Београд, 2008.
4. Дашић Давид, «Теорије економије», ФПСП, Београд, 2017.
5. Kissinger Henry, „Дипломатија I“, Верзалпрес, Београд, 1999.
6. MP&ASSOCIATES, „USAID пројекат за боље услове пословања – Предлог концепта реформе поступка издавања грађевинских дозвола“, Београд, 2013.
7. Петрановић Бранко, Штрбац Чедомир, Стојановић Станислав, «Југославија у међународном радничком покрету», Институт за међународни раднички покрет, Београд, 1973.

43 енгл. „Doing Business“ – годишња публикација Светске банке која је рангирала различите земље према њиховој способности да олакшају пословање и инвестиције. Ова листа је анализирао различите аспекте пословног окружења у земљама широм света, укључујући и добијање грађевинских дозвола.

8. Станојевић Драгана, директор USAID ВЕР, «Водич кроз дозволе за изградњу: Од идеје до употребе објекта», Представништво Cardno Emerging Markets USA Ltd., Београд, 2017.
9. Стефановић Иван, «Дијагноза процеса издавања грађевинских дозвола (обједињена процедура) у папирној форми са општим препорукама – Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре» , USAID SRBIЈА, Нови Сад, 2016.
10. SAID Business Enabling Project in Serbia ,“Capacity Building Support to the Serbian Business Registers Agency for Construction Permitting Београд“, Cardno Emerging Markets USA, LTD., Београд, 2017.
11. USAID SRBIЈА, MP & ASSOCIATES, „USAID пројекат за боље услове пословања – „Мапа пута“ за унапређење издавања грађевинских дозвола намењена Влади Србије“, Cardno Emerging Markets USA, Ltd., Београд, 2013.

ПРОПИСИ:

- Закон о регулисању градње објеката (*„Службени листи Краљевине Србије, број 3/1903*)
- Закон о изменама и допунама Закона о планирању и изградњи (*„Службени гласник РС“, бр. 132/2014*)
- Закон о планирању и изградњи (*„Службени гласник РС“, бр. 72/09, 81/09 — исправка, 64/10 — УС, 24/11, 121/12, 42/13 — УС, 50/13 — УС, 98/13 — УС, 132/14, 145/14, 83 од 29/18, 31/19, 37/19 — гр. закон, 9/20, 52/21, 62/23*)

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ:

<https://www.mfa.gov.rs/>

<https://www.mgsi.gov.rs/>

<https://www.usaid.gov/sr/serbia>

<https://www.apr.gov.rs>

<https://naled.rs/>

MA Ranković Petar¹, doktorand na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, Ministarstvo rudarstva i energetike

MA Perišić Nikola², doktorand na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, Institut za političke studije

KINESKI DRŽAVNI KAPITALIZAM I GLOBALNA BUDUĆNOST EKONOMSKIH SISTEMA

SAŽETAK: U savremenom definisanju državni kapitalizam je pojam koji često ima negativan prizvuk. Državni kapitalizam prvi put opisuje još Friedrich Engels, da bi ga Nikolaj Buharin teorijski utemeljio. Pojam se dodatno razvija tokom Oktobarske revolucije, kada je postojala mogućnost da Sovjetski Savez u potpunosti pređe na taj ekonomski sistem, ali su se zadržali na određenim njegovim elementima. Svoj pun razvoj državni kapitalizam dobija po završetku Drugog svetskog rata. U radu se polazi od stanovišta da državni kapitalizam predstavlja sistem u kome država dominira tržištem, prvenstveno radi političke dobiti. Bez obzira što je neretko osporavan i kritikovan, ipak treba imati u vidu da se ovakav sistem ekonomskog upravljanja pokazao kao uspešan, ali svoj pun kapacitet dobija u okviru društvenih sistema gde postoji vladavina prava i koje možemo klasifikovati kao demokratski. Na osnovu komparativne metode u radu će biti predstavljeno nekoliko primera država koje koriste državni kapitalizam kao model ekonomskog upravljanja.

KLJUČNE REČE: državni kapitalizam, Kina, ekonomija, ekonomski sistemi, kapitalizam.

UVOD

Različita društva u različitim istorijskim periodima težila su stvaranju i praktikovanju što efikasnijih ekonomskih sistema, sa ciljem da obezbede blagostanje svojim članovima. Karakteristike ekonomskih sistema su se

1 petar.ranković.ue@gmail.com

2 nikola.perisic.fpn@gmail.com

smenjivale u zavisnosti od kulture, sposobnosti, želja i ciljeva datih društava, odnosno njihovih delova koji su imali najveći uticaj na formiranje ekonomskih sistema i njihovo funkcionisanje. Međutim, veoma važan uticaj na izgled i funkcionisanje ekonomskih sistema ima kontekst u okviru koga oni nastaju, evoluiraju i nestaju. Kontekst se uvek formira u okviru društva i to kroz političko i društveno okruženje koje čine politički sistem zemlje, međunarodni politički odnosi u koje ona ulazi, unutrašnji i spoljni politički odnosi interesnih grupa koje zastupaju svoje ekonomske ciljeve³. Budući da činioци političkog okruženja variraju od društva do društva, odnosno od države do države, posledično se i ekonomske aktivnosti prilagođavaju datom kontekstu i teže u okviru njega obezbediti maksimalnu dobit ili postići blagostanje svojih pripadnika. Različiti ekonomski sistemi stvaraju različite posledice za sve aktere koji deluju u okviru određenih privreda.

Pored unutrašnjih posledica u okviru društava i država ekonomski sistemi mogu biti i pratioci različitih ideologija, koje imaju svoje autentično viđenje sveta, pre svega u političkom kontekstu, što neizbežno ima posledice na ekonomiju i njeno funkcionisanje. Jedna od istaknutih odlika XX veka bile su univerzalističke ideologije u okviru kojih su postojale ideje više ekonomskih sistema. Sukob levih i desnih ideologija je trajao kroz čitav XX vek, a najviše se odnosio na ekonomska pitanja, čije uređivanje po određenim principima bi za posledicu imalo oblikovanje društva na način koji oslikava osnovne postavke ustanovljenog ekonomskog sistema. Najzapaženiji sukob ideologija je svakako bio tokom Hladnog rata kada su se dve super sile (SAD i SSSR) sa različitim ideologijama i viđenjima sveta suprotstavile i u sferi ekonomije. Hladni rat je u XX veku bio i neka vrsta ekonomske trke, koja bi pokazala koji je od dva ekonomska sistema bolji, kapitalizam ili centralna planska ekonomija. Sukob liberalizma i socijalizma je okončan dominacijom liberalnog svetskog poretka nakon Hladnog rata, međutim socijalizam i njegove ideje o izgledu ekonomskog sistema nisu nestale, već su se transformisale, ugradile u postojeće ekonomske sisteme i nastavile da postoje u delovima kroz specifične oblike u znatnom broju privreda država širom sveta.

Ekonomski sistemi savremenih država su takvi da odražavaju dinamiku sveta u kome živimo. Za oblikovanje ove dinamike sveta, posebno od početka XXI veka, sve do početka njegove treće decenije, umnogome je zaslužan proces globalizacije. Pod uticajem ovog procesa svet se smanjuje i dobija se utisak o njegovoj celovitosti i jedinstvu, a ovo je posebno primetno ako se ima u

³ Veselinov, D, *Politička ekonomija*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2012. str. 23

vidu rast međuzavisnosti.⁴ Proces globalizacije je, pored slike o celovitosti i međusobnoj povezanosti sveta, olakšao različite vrste komuniciranja, koje se ne odnose samo na opštenje među ljudima i državama. Ekonomske posledice ovog procesa su takve da je on povezao sve četiri strane sveta, koje i pored svojih različitih ekonomskih sistema posluju na ogromnom, sveobuhvatnom globalnom tržištu. Proces globalizacije ima više dimenzija, ali svaka od njih ima jednu zajedničku, ključnu karakteristiku koja je njegova suština, a to je olakšana razmena. Razmena se ovde mora shvatiti u širem smislu od ekonomskog, jer ne podrazumeva samo trgovinsku razmenu robe i usluga, već i razmenu informacija među različitim kulturama i društvima, a te informacije se mogu ticati i političkih sistema, ideja, ideologija, praksi. Ako se radi o ekonomskoj sferi u ovom aspektu razmene, shvaćene kroz prizmu procesa globalizacije, može se reći da je omogućeno stvaranje mešavine različitih ekonomskih sistema, odnosno kombinovanje njihovih pojedinih karakteristika u novi sistem. Ovo mešanje osobina jednog sistema sa drugima i stvaranje novih sistema nije otpočelo procesom globalizacije, ali je njime olakšano, posebno jer su efikasne ekonomske prakse veoma brzi popularizovane širom sveta. Međutim, nekada su se usvajali i neki manje efikasni metodi i načini ekonomskog uređenja, koji su opet donosili pozitivne rezultate, jer ne treba zanemariti uticaj konteksta na ekonomska dešavanja. Predmet ovog rada je jedna takva kombinacija elemenatrazličitih sistema u okvirima posebnog konteksta.

Predmet i cilj ovog rada je objašnjenje, analiza i procena ekonomskog sistema koji se naziva državni kapitalizam. U radu će se prvo predstaviti poreklo i definicija pojma državnog kapitalizma, a zatim će se predstaviti nekoliko primera država ovog sistema, među kojima je kineski najprepoznatljiviji, i analizirati neke od važnih razlika u odnosu na druge ekonomske sisteme, pre svega forme kapitalizma i socijalizma. Suština rada je da odgovori na pitanja da li je državni kapitalizam poželjan ekonomski sistem za široku primenu i da li se nazire perspektiva njegove aktivnije rasprostranjene primene u svetu?

POREKLO I DEFINISANJE DRŽAVNOG KAPITALIZMA

Teorijsko utemeljenje pojma državni kapitalizam potiče iz sociološke i ekonomske literature i oni će biti predstavljeni u nastavku. Državni

⁴ Nye, J., *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History* – sixth edition; Harvard University, 2007. str. 92

kapitalizam se kroz opis idejno pojavio u radu Fridriha Engelsa, *Socijalizam: utopijski i naučni*. Engels je u svom delu istakao da, kada krize u ekonomiji nastupe, državno vlasništvo predstavlja ključ za rešavanje problema.⁵ Ako se uzme u obzir istorija ekonomskih ideja i praksi, država je uvek nastojala da se umeša u ekonomiju i da ima što veći uticaj na njene ishode, tražeći za to različita opravdanja, a prevazilaženje kriza je jedno od najpopularnijih. Nakon Engelsa, mnogi teoretičari socijalizma i kritičari kapitalizma su uvideli različite oblike kapitalizma, među kojima se posebno izdvojio državni kapitalizam. Nikolaj Buharin je uvideo novu formu razvoja kapitalizma koju je nazvao državni kapitalizam, u kome svim važnim nacionalnim proizvodnim sektorima i drugim institucijama upravlja država. Međutim, on pravi razliku od državnog socijalizma, budući da državni kapitalizam nije nova strukturna promena. Šta više, prema njegovom mišljenju državni kapitalizam je vlasnicima sredstava za proizvodnju dao potencijalnu moć ogromnih razmera, što je sukob klasa još više produbilo.⁶ Tokom teorijskih rasprava o budućem izgledu i uređenju SSSR-a posle Oktobarske revolucije bilo je različitih ideja koje su uključivale državni kapitalizam, koji sada nije posmatran u negativnom kontekstu, već kao poželjan u vidu faze perlaska u komunizam. Lenjin je želeo da u kratkom roku uvede državni kapitalizam u Sovjetskom Savezu, kako bi uveo veću centralnu kontrolu i razvio proizvodne snage pod upravom diktature proleterijata. On je osnovu socijalizma video kao državni kapitalizam pod kontrolom radnika.⁷

U savremenim okolnostima definisanje ovog sistema se može činiti teško zbog njegovih odlika i potrebe za uspostavljanjem granica kada neki postojeći sistem prelazi u državni kapitalizam prisvajajući njegove osobine. Najbolji pristup definisanju ovog pojma je kroz primere država. Prema nekim autorima, može se smatrati da je državni kapitalizam prisutan u onoj državi čija vlada ima vlasnički udeo ili značajan uticaj na više od jedne trećine od 500 najvećih kompanija prema prihodu u toj zemlji. Ovo je situacija koja ovim vladama pruža mogućnost da kontrolišu korporativni sektor više nego ostale države čije ekonomije su zasnovane na principima kapitalizma i više orjentisane ka slobodnom tržištu i lese fer ekonomiji.⁸ Ipak, činjenica je da

5 Engels, F. *Socialism: Utopian and Scientific*, Progress Publishers, 1970, str 12.

6 Bukharin, N. *Imperialism and World Economy*, Marxists Internet Archive (marxists.org), 2001. str 158.

7 Aufheben Collective, Rhiza, et al. *What Was The USSR?: Towards a Theory of Deformation of Value Under State Capitalism*, Paperback, 2020. str 6.

8 Kurlantziak, J. *State Capitalism: How the Return of Statism Is Transforming the World*, Oxford University Press, 2016. str. 9

su sve države u nekom obliku i do određene mere umešane u ekonomiju i teže da utiču na njenu kontrolu, što je posledica i potrebe da se sama oblast poslovanja uredi zakonima. Postoje i druge sile koje navode državu da deluje u cilju kontrole ekonomije. Kapitalizam i države koje se oslanjaju na kapitalistički način privređivanja posluju i opstaju zahvaljujući konkurenciji, koja je u kontekstu procesa globalizacije dostigla svetski nivo. Ova konkurencija je sastavni deo svetskog tržišta i njene sile primoravaju ekonomije da odgovore na njih, što se odnosi i na one države koje ne prate kapitalističke postulate i prakse. Bez obzira na ideološko-političku pripadnost vlasti u različitim zemljama, država mora uvek do neke mere da se ponaša kao kapitalista, upravo kako bi se odgovorilo na pritiske globalne ekonomije na domaću privredu. Ovi pritisci primoravaju sve države širom sveta, nezavisno od njihovog pristupa poslovanju, da preuzimaju aktivne uloge u donošenju odluka koje utiču na proizvodnju. Ovakav sled događaja je prisutan u kapitalističkim državama i to je trend koji je veoma rastući u svetu, ali i one države koje su tokom XX veka bile socijalističke imale su formu kapitalizma u njima, budući da su upravo njihove vlade bile kapitalisti, otuda naziv za ovakav sistem državni kapitalizam.⁹ U nekim raspravama se navodi da je Sovjetski Savez jedan od primera države sa državnim kapitalizmom. Državni kapitalizam je u tom ideološkom kontekstu viđen ne samo kao poređenje sa eksploatacijom zapadnog kapitalizma sa sovjetskom verzijom iste eksploatacije, već i kao novi tip ekonomske organizacije kojim dominira država, odnosno njena vladajuća klasa, što se u osnovi ne razlikuje od odnosa radnika i kapitaliste koji je osporavan socijalizmom.¹⁰

Ukratko se može reći da je državni kapitalizam sistem u kome država dominira tržištem, prvenstveno radi političke dobiti. Ipak, kao što je već navedeno, kriterijumi prema kojima se određuje postojanje državnog kapitalizma nisu jasni i ne postoji definitivno određena granica kada se jedna država može svrstati u sistem državnog kapitalizma, a kada je kapitalistička zemlja slobodnog tržišta. Svaka zemlja u svetu, bez izuzetka, ima ekonomski sistem sa nekim stepenom direktne umešanosti vlade u regulisanje privrednih aktivnosti, što se može interpretirati samo kao činjenica da nijedna država nije čisto kapitalistička ili isključivo vođena slobodnim tržištem.¹¹ Step

9 Buick, A., Crump, J. *State Capitalism: The Wages System Under New Management*, St. Martin's Press, 1986. str. 8 – 9

10 Fox, M. Ante Ciliga, Trotskii, and State Capitalism: Theory, Tactics, and Re-evaluation during the Purge Era, 1935— 1939, *Slavic Review*, vol. 50, no. 1, pp. 127 – 143, str. 7

11 Bremmer, I. *The end of the free market: who wins the war between states and corporations*, Penguin USA, 2014, str. 37

umešanosti države u ekonomiju zavisi od više faktora, počevši od kulturnih, društvenih, istorijskih, pa sve do nekih drugih unutrašnjih i međunarodnih konteksta. Na osnovu navedenog se može zaključiti da je državni socijalizam takav ekonomski sistem koji je mešavina socijalizma i kapitalizma. Odlika koja ga približava socijalizmu je državno vlasništvo i centralno regulisanje (ali u znatno manjem obimu nego u planskoj privredi) poslovnih aktivnosti, dok je kapitalistička odlika obavljanje ekonomskih delatnosti u okviru tržišne privrede. Na tržištu u državnom kapitalizmu se pojavljuju kompanije u kojima je država jednim značajnim delom vlasnik. Posebno se ističe pojava i mogućnost da se te kompanije u kojima država mahom ima kontrolni udeo u akcijama kotiraju na berzama, kao i sve ostale privatne kapitalističke korporacije. Državni kapitalizam je jedan od intenzivnijih vidova intervencionizma koji je preživio do danas i ima perspektivu da postane izrazito dominantan u budućnosti, posebno jer je istorijsko iskustvo takvo da opravdava njegovo postojanje, o čemu će biti reči u nastavku.

ISTORIJSKO I SAVREMENO ISKUSTVO DRŽAVNOG KAPITALIZMA

Postoji više načina kako jedna država, odnosno njena privreda, može poprimiti karakteristike državnog kapitalizma, što se najlakše može pokazati kroz nekoliko istorijskih i savremenih primera ovog sistema, što će biti tema ovog dela rada. U praksi postoje tri najčešća načina kako jedna ekonomija postaje državno kapitalistička: revolucija, transformativni procesi poput tranzicije ekonomije iz socijalističke planske u tržišnu (ili nekih drugih faktora koji mogu uticati na oblikovanje ekonomskog sistema jedne države ili regiona) i državno preuzimanje i kupovina privatnih industrijskih poseda. Sva tri upečatljiva načina nastanka državnog kapitalizma su bila prisutna u XX i XXI veku. Jedan od prvih primera ovog sistema je bio nastanak SSSR-a, Ruska revolucija 1917. godine se zato može smatrati prvom državno kapitalističkom revolucijom, iako je ona proklamovana kao socijalistička, jer je tokom nje politička i sa njom ekonomska moć delegirana Savetima i udruženjima radnika, vojnika i seljaka.¹² Snaga, veličina i uticaj Sovjetskog Saveza su ovaj sistem neizbežno proširili na okolne države, pre svega u Istočnoj Evropi, što se može smatrati vrstom transformativnih promena pod uticajem spoljne dominacije. Još primera državnog kapitalizma može se pronaći širom sveta, od Jugoslavije, Vijetnama, Kube, Kine. Dakle, državni kapitalizam

12 Buick, A., Crump, J. Isto, str. 42

treba posmatrati kao ekonomski sistem u okviru kojeg država igra aktivnu ulogu u upravljanju nacionalnom privredom¹³. Za potrebe rada u nastavku će biti kratko navedeni uzroci dve velike državno kapitalističke revolucije, već pomenute Ruske iz 1917. i Kineske revolucije iz 1949. godine. Ostali modeli državnog kapitalizma imaju slične uslove i razloge pod kojima su formirani.

Državni kapitalizam se revolucionarno pojavljivao u državama koje su patile od zaostatka u ekonomiji u odnosu druge, mahom kapitalističke, zemlje. Tako je Rusija, kasnije SSSR, i pored veličine i ekonomskog potencijala bila industrijski nerazvijena država i zaostajala je za vodećim zemljama sa početka XX veka, poput Britanije, SAD-a i Nemačke. Jako mali udeo ruskih radnika je u tom periodu bio angažovan u industriji, oko 5%. Kina je u tom periodu bila u sličnom položaju, međutim ona je znatno kasnije beležila mnogo gore podatke od SSSR-a. Pojedini autori su čak u 1949. godini kinesku privredu opisivali kao „ekonomiju ranog gvođenog doba“. Ovakvom opisu su odgovarali podaci koji su prikazivali udeo industrije u bruto domaćem proizvodu Kine do 10% i po glavi stanovnika u iznosu nekoliko puta manjem nego što je bio u Engleskoj tokom XXVII veka.¹⁴ Kada se pogledaju ostali primeri državnog kapitalizma, može se zaključiti da su sve države koje su ga ugradile u svoj sistem bile u zaostatku i relativno nerazvijene, posebno industrijski. Državni kapitalizam je u takvim situacijama bio rešenje koje je nudilo rast industrije uz podršku države, koja je upravljala ključnim sektorima i podržavala njihovo delovanje. Uloga države je ovde bila i izrazito protekcionistička, u smislu da je ona u toku početnog, zakasnelog razvoja industrije omogućavala da se podnese pritisak već uveliko razvijenog globalnog tržišta. Državna intervencija ovog vida se smatra neophodnom i u kapitalističkim državama, kako bi se mladi sektori privrede održali od izrazito snažne globalne konkurencije.

U XX veku i države Trećeg sveta su se suočavale sa kolonijalnim nasleđem, što je povlačilo za sobom siromaštvo, nerazvijenost i nedostatak industrije. Iako su neke bivše kolonije doživele brz rast, stopa njihove industrijalizacije je bila daleko od poželjne. U mnogim slučajevima industrijski razvoj je bio podstaknut spoljnim uticajem, što je stvaralo ranjivost na sve negativne spoljne trendove u ekonomiji, posebno na krize i fluktuacije. Iz ovih razloga industrijalizacija pod uticajem spoljnih aktera je bila često neprihvatljiv model, posebno za nestabilne države trećeg sveta. Zato je ovakav tip industrijalizacije odbačen u korist državnog kapitalizma, koji je nudio drugačije

13 Pollock, F. *State Capitalism: Its Possibilities and Limitations*, str. 78

14 Buick, A., Crump, J. *Isto*, str. 43

obrasce za sprovođenje ovog procesa, koji su se oslanjali na nacionalnu državu. Na primerima svih državno kapitalističkih zemalja mogu se uočiti tri socio-ekonomske promene: naponi da se društvo transformiše iz agrarnog, fokusiranog na izvoz poljoprivrednih proizvoda, u industrijsko putem nacionalne industrijalizacije; stvaranje unutrašnjeg tržišta putem agrarnih reformi koje su istovremeno ograničavale i eliminisale moć zemljoposjednika; nacionalizacija i kontrola nad prirodnim resursima, čiji viškovi su iskorišćavani za nacionalne razvojne projekte.¹⁵

Međutim, savremeni trendovi rasta zastupljenosti državnog kapitalizma u svetu, sa istorijskim iskustvom ima nekoliko bitnih razlika. Rani državno kapitalistički sistemi su se morali fokusirati na nacionalni rast i razvoj koji je promovisan zbog stanja među kapitalističkim zemljama u svetu, koje su patile od svetske ekonomske krize tokom tridesetih godina XX veka, a kasnije i Drugog svetskog rata. Ove kapitalističke zemlje zato nisu bile u stanju proširiti svoje ekonomske aktivnosti ka inostranstvu, posebno ne ka Trećem svetu. Veći prilivi međunarodnih ulaganja u ranim fazama državnog kapitalizma su se dogodili tek nakon uspešnijih početnih napora industrijalizacije. Unutrašnja tržišta, nacionalna industrija i infrastruktura su bila idealna podloga za maksimizaciju profita multinacionalnih kompanija i drugih aktera. Današnji državno kapitalistički sistemi otpočinju eksproprijacijom vlasništva multinacionalnih kompanija koja su one prvo prisvojile na početku industrijalizacije. Raniji državni kapitalistički režimi pružali su veći stepen slobode za privatne firme u nacionalnoj ekonomiji i često su poslodavci iz privatnog sektora preuzimali državna preduzeća, a zatim ih pretvarali u generatore privatne dobiti, čime su uspostavljali mnoštvo povezanih i nepovezanih privatnih firmi. U savremenim državno kapitalističkim privredama postoji tendencija da državni menadžeri osmisle različite mere, od administrativnih do zakonskih, koje podižu autonomiju preduzeća i razvojnih korporacija, transformišući ih u privatni posed, kroz održavanje pravnih formi javnih preduzeća.¹⁶

Iz navedenog se može zaključiti da državni kapitalizam prati ekonomije koje su u zaostatku, odnosno nerazvijene, posebno industrijski. Može se reći da je državni kapitalizam iz tog razloga odgovor na dinamiku globalnog tržišta i konkurencije koja zahteva da se bude u korak sa najmoćnijim privredama kako bi se uspelo, što često nije moguće, posebno upošljavanjem

15 Petras, J. State capitalism and the Third World, *Journal of Contemporary Asia*, 6:4, 432-443, 1976, str. 433

16 Petras, J. Isto. str. 434 – 5

privatnog kapitala. Države koje primenjuju državno kapitalistički model na ovaj način prevashodno nemaju ideološke povode za to, međutim, one koje su u početku težile socijalističkim reformama su ga koristile kao sredstvo transformacije i ubrzanog razvoja industrije. Iako se čini paradoksalno da se u socijalističkim državama koristi model koji u nazivu ima „kapitalizam“, ipak je kolektivno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju bilo u suštini ovog tipa modela, koje se razlikovalo od državnog udela u današnjim kapitalističkim društvima, pre svega u razumevanju šta i ko predstavlja državu, a time i vlasnika u udelu preduzaca.

REZULTATI PRIMENE I VRSTE DRŽAVNOG KAPITALIZMA

Prisilna akumulacija kapitala i intenziviran ekonomski rast su dva cilja sistema državnog kapitalizma, međutim on ne garantuje uspeh u tome i nosi niz drugih društveno – političkih problema o kojima će biti reči u narednim delovima rada. Iz iskustva Sovjetskog Saveza i Kine države kapitalisti su generalno pokazale težnju ka visokoj stopi akumulacije kapitala i ekonomskog rasta, bez obzira na posledice po radničku klasu i poljoprivrednike. Značajan uspeh u ostvarenju ciljeva u ovim državama povezan je sa rastom industrije, budući da je industrijalizacija bila od velike važnosti za sisteme državnog kapitalizma. Rezultati značajnog državnog usmeravanja resursa u industrijski sektor bili su takvi da su značajno smanjili razlike između razvijenih zapadnih država i nerazvijenih država poput SSSR-a, Kine i zemalja Trećeg sveta. Važan pokazatelj za to su količine proizvodnje industrijskih proizvoda nakon pedesetih godina XX veka, koji su u SSSR-u dostigli, a u nekim segmentima i prestigili nivoe SAD-a. Pozitivan uticaj državnog kapitalizma se može videti kroz sastav nacionalnog dohotka, u kome je sve veće mesto u najvećem broju država u razvoju zauzimala industrija. Međutim, ono što je oduvek predstavljalo problem sa analizom podataka dobijenim od država sa sistemom državnog kapitalizma jeste njihova istinitost, što onemogućava da se sa preciznošću utvrde viškovi, odnosno zarade u takvim ekonomijama.¹⁷

Oduvek se javlja pitanje koliko uplitanja države u ekonomiju je dovoljno ili poželjno da bi se obezbedio dugoročan prosperitet? Jedna od suštinskih razlika između država kapitalista je u tome što su one efikasnije zemlje državnog kapitalizma obično sposobne za dugoročno ekonomsko planiranje i upravljanje, jer su njihove vlade u stanju da maksimiziraju savete stranih ili

¹⁷ Buick, A., Crump, J. Isto, str. 49 – 50

domaćih stručnjaka van njih, uspostave redovne mehanizme za korišćenje ovih spoljnih inputa i donose odluke o ekonomskom planiranju i upravljanju sa vizijom i perspektivom budućnosti, izvan sticanja ličnog bogatstva i jačanja sopstvenog položaja. Ove države obično dozvoljavaju da veliki segmenti privrede budu pod uticajem tržišta, tako da vlada ne upravlja na svakom industrijom, a posebno ne u potpunosti. Umesto toga, vlada se fokusira na oblasti u kojima bi državna podrška mogla biti potencijalno pozitivna, kao što su industrije u kojima je važna ekonomija obima, gde je teško doći do kapitala privatnog sektora ili gde su prepreke za ulazak u poslovanje privatnih subjekata izuzetno visoke.¹⁸

Na primeru jedne od najuspešnijih zemalja državnog kapitalizma, Kine, se može videti njegov uticaj na ekonomiju i rast. U Kini, a donekle i u svim ostalim sistemima državnog kapitalizma, lideri mogu da uspostavljaju dugoročne prioritete ekonomske politike, kroz petogodišnje ili desetogodišnje planove i da pritom imaju sposobnost da ih sprovedu. Postavljanje prioriteta može biti kritično u ukoliko se radi o izgradnji infrastrukture, naučnim istraživanjima i drugim oblastima u kojima država ili privatne kompanije moraju da ulože značajnu količinu kapitala pre nego što se nadoknade troškovi, a uvek postoji mogućnost da se ti troškovi nikada neće ni nadoknaditi, bar ne direktno, jer se koristi od ovih investicija stižu za društvo u celini, što bi u idealnom slučaju bila osnovna ideja državnog kapitalizma i cilja za postizanje blagostanja društva. Zbog ovih nepovratnih troškova, država često preuzima značajnu ulogu u finansiranju ovakvih oblasti, čak i u razvijenim zemljama, pa je iz tog razloga već pomenuti intervencionizam u kapitalizmu neizbežan. Ipak, oblasti kao što su nauka ili izgradnja infrastrukture često završe kao nefinansirane ili nedovoljno finansirane u državnim budžetima razvijenih, kapitalističkih demokratija, jer se njihove koristi akumuliraju na duži rok i retko idu u korist jednoj ili drugoj političkoj stranci koje se smejuju na vlasti. U zemljama kao što je Kina, sposobnost vlade da odredi prioritete ekonomske politike i da ih sledi, čak i ako su koristi od ovih politika postale potrebne godinama, u velikoj meri je posledica toga što demokratija nije razvijena i ne postoji obaveza održavanja izbora. Politički sistem je tako uređen da je u Kini, ali i većini drugih državnokapitalističkih država, gotovo nemoguće da pobedi opozicija. Kinesko planiranje je takođe pomoglo nekim državnim preduzećima da postanu dovoljno uspešna da budu međunarodno konkurentna vodećim privatnim multinacionalnim kompanijama. Kina je postigla porast domaćih inovacija tako što je odredila da proizvodi napravljeni

18 Kurlantzick, J. Isto. str. 104

u nizu uspešnih stranih i domaćih industrija sadrže domaće komponente, što je podstaklo i kineske proizvođače da unaprede svoju tehnologiju. Na primeru automobilske industrije se može uočiti presudna uloga kineske vlade, koja je podsticala domaća preduzeća da preuzimaju male strane automobilske kompanije kako bi dobile pristup znanju, inovacijama i iskustvu. Ovakva praksa je omogućila da Kina uspe napraviti automobile za izvoz na svetsko tržište, uprkos veoma jakoj konkurenciji. Kina je od malog aktera u međunarodnoj industriji automobila i auto delova zahvaljujući praksi državnog kapitalizma postala rastuća sila, sa potencijalima dominacije na međunarodnom tržištu automobila. Ovo se odnosi i na mnoge druge industrije pored automobilske.¹⁹ Vladinom podrškom i zaštitom, kao i podsticanjem domaćih inovacija putem tržišnih mehanizama, Kina je svoju privredu proširila na oblasti čelika, saobraćaja i mnogih drugih industrija čije vrednosti svakodnevno rastu na globalnom nivou. Kineski izvoz u okviru ovih industrija nije omogućen samo činjenicom da ona ima jeftinu radnu snagu, budući da je on prevazišao mnoge oblasti u kojima bi Kina imala komparativnu prednost samo zbog niske cene rada.²⁰ Kina je 2001. ušla u Svetsku trgovinsku organizaciju što je dovelo do toga da njena trgovinska razmena dostigne neviđen nivo. Iako se Kina dosta ranije otvorila prema svetu, uvek se stremilo ka osiguravanju da ekonomsko otvaranje ne izazove zahteve za liberalizacijom kineske jednopartijske politike, što se čini skoro neverovatnim, budući da uloga kineske države u vodećim industrijama nikada ne bi mogla nestati. Ipak u Kini ne postoji jedinstven model državnog kapitalizma i delovanja, što se posebno vidi u petrohemijskoj industriji, gde domaće kompanije, iako su u vlasništvu i pod kontrolom države, profit ostvaruju putem podružnica u Hong Kongu po tržišnom modelu.²¹

Primer Kine osvetljava još jedan aspekt državnog kapitalizma, a to je postojanje više tipova ovog sistema. Najzapaženija su tri tipa: demokratski, autokratski i hibridni državni kapitalizam. Oni se razlikuju u zavisnosti od tipa političkog sistema i nivoa kontrole nad privrednim aktivnostima od strane države. U države demokratskog kapitalizma danas možemo svrstati Norvešku i Indiju. Biti najdemokratskiji državni kapitalista ne znači da će nužna posledica biti i najveća efikasnost u ekonomskom upravljanju i ishodima, međutim države svakako treba da dostignu minimalan nivo političke otvorenosti kako bi njihov državni kapitalizam bio uopšte efikasan. Otvoreniji

19 Kurlantzick, J. Isto. str. 105 – 106

20 Bremmer, I. Isto. str. 124

21 Bremmer, I. Isto. str. 121 — 122

državni kapitalisti reaguju na povratnu informaciju koja za njih predstavlja raspoloženje javnosti, što ih navodi da nadgledaju i potencijalno zamenjuju kreatore ekonomske politike na osnovu njihovog uspeha ili neuspeha da zadovolje potrebe stanovništva. Oni takođe podstiču preduzetništvo i pomažu da se isprave manjkavosti tržišta koje prouzrokuju neuspeh da kapital alokira efikasno. Demokratske državne kapitaliste odlikuje redovno, periodično održavanje slobodnih i uglavnom fer izbora, zaštita ličnih sloboda, sloboda govora i štampe, jak sistem uravnotežavanja i kontrole vlasti, uključujući nezavisno pravosuđe i moćno antikorupcijsko zakonodavstvo i institucije.²²

Međutim, većina država ne ispunjava ove uslove i ne poštuje demokratske prakse, što ih svrstava u hibridne državno kapitalističke režime. Ovde postoji niz primera država kao što su Indonezija, Južna Afrika, Argentina, Singapur, Turska, Malezija, Tajland. Ipak, treba imati u vidu da su granice između hibridnog, demokratskog i autoritarnog državnog kapitalizma neprecizno određene. Ovo je posebno značajno kada se govori o hibridnom režimu, u koji spadaju države poput Južne Afrike, koja ima demokratiju, istina sa nestabilnim temeljima i Tajland i Venecuela koje se ne mogu smatrati demokratijama, ili su njihove demokratije nedovršene i sa manama. Hibridni režimi kombinuju odlike demokratije i autoritarizma, često kopirajući elemente demokratskog rukovođenja. U ovim režimima se često može sresti slučaj da se državne kompanije koriste kao mesta za sakupljanje i osiguravanje glasova, što ima za posledicu da određene partije ili koalicije vladaju dugo vremena, pritom koristeći privredu za svoje interese. Radnici u državnim kompanijama se često prisiljavaju da glasaju za partiju na vlasti, tvrdnjama da im od toga zavise radna mesta, što se nekada zaista može i ostvariti, jer postoje slučajevi u više država kada je opozicija uvodila nova kadrovska rešenja nakon osvajanja vlasti. Neretko se dešava da državno investiranje prati izborne rezultate i da se daleko više sredstava stavlja na raspolaganje preduzećima u oblastima gde je vlast dobila veću podršku.²³

Takođe granica između država autoritarnog državnog kapitalizma i hibridnih sistema je nejasna, pa tako se države poput Kine i Vijetama mogu pozicionirati bliže hibridnom tipu, međutim države poput Saudijske Arabije, Rusije, Irana, Uzbekistana, Egipta i Alžira su nesumnjivo u autoritarnom tipu. Odlika autoritarnog tipa državnog kapitalizma je nedostatak ustanovljenih i transparentnih pravila političke igre, što se preslikava i na ekonomiju.²⁴ U

22 Kurlantzick, J. Isto. str. 28

23 Kurlantzick, J. Isto. str. 145

24 Kurlantzick, J. Isto. str. 30

ovim režimima nema prostora slobodi u poslovanju, izražavanju, kompetitivnim izborima, mišljenje javnosti nema udela u usmeravanju državnih aktivnosti u ekonomiji. Politički lideri u ovakvim državama su izolovani od javnosti i poslovnog sveta, međutim, ostaju trajno na vlasti. Konstantan problem ovih režima je korupcija i loše okruženje za poslovanje, što onemogućava efikasan rast i razvoj kakav beleže demokratske zemlje državnog kapitalizma. Nedostatak vladavine prava i zakonodavstva naklonjena određenim moćnim gupama u okviru ovih država dodatno obeshrabruje privatna ulaganja, tako da je država najvećim delom glavni kapitalista.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Iz predstavljenog teorijsko – istorijskog konteksta, može se zaključiti da je ovaj sistem poželjan do određene mere, samo u okolnostima kada postoji vladavina prava i gde je demokratija stabilna, sa malim potencijalom da se potencijalno uruši. Međutim, istorijsko iskustvo govori da je u periodima tranzicije i razvoja niz ekonomija primenjiva oblike državnog kapitalizma, kombinovanim sa lokalnim specifičnostima, iz razloga bržeg razvoja i industrijalizacije. Primer SSSR-a jasno pokazuje da primena određenih elemenata državnog kapitalizma, sa kasnijom primenom planske ekonomije, može doneti napredak i brži razvoj, koji je per vashodno usmeren na proces industrijalizacije. Pritom, državna intervencija i inicijativa u ekonomiji može pozitivno delovati na sektore u povoju, posebno ako se uzme u obzir kontekst globalnog tržišta, koje je izuzetno konkurentno.

Primer savremenog uspeha Kine zasnovan je i na primeni državnog kapitalizma, međutim, on oslikava i probleme u oblastima van ekonomije. Iako postoji niz demokratskih država koje primenjuju državni kapitalizam, postoji još veći niz onih u kojima je demokratija u deficitu, što ima široke socio-ekonomske posledice. U ovakvim slučajevima, posebno u hibridnom i autokratskom tipu državnog kapitalizma javljaju se korupcija, klijentelizam i partifikacija u okviru državnih preduzeća, ovo posledično vodi do političkih, nestalnih kadrovskih rešenja i rotacija, koja ne obezbeđuju ekspertizu u radu, već služe kao način za mobilizaciju glasova. Preveliko uplitanje države u upravljanje preduzećima ima tendenciju da marginalizuje ekonomski opravdane aktivnosti, sa ciljem maksimizacije profita, u korist političkih motiva i interesa, koji najčešće ne osiguravaju, niti su pokrenuti širom perspektivom obezbeđivanja blagostanja u državi.

Iako postoji niz problema u primeni državnog kapitalizma, može se činiti da budućnost pripada ovom sistemu. Možda ne u obimu da ceo svet uđe u tranziciju ka njemu, ali zasigurno je to da se njegove karakteristike pronalaze uvek u delovanjima svih država na svetu, posebno kada nastupe periodi kriza. Kapitalističko delovanje država može blagotvorno delovati kada je potrebno razviti neke sektore koji nisu privlačni privatnim investitorima, međutim, kako bi se obezbedila njihova veća efikasnost potrebno je urediti političko okruženje na taj način da se aktivnosti države ograničavaju. Globalni trendovi ipak ne vode u smeru obezbeđivanja povoljnog okruženja za poslovanje, što nikako ne sputava širenje primene delova ili celine sistema državnog kapitalizma.

LITERATURA

- Aufheben Collective, Rhiza, et al. *What Was The USSR?: Towards a Theory of Deformation of Value Under State Capitalism*, Paperback, 2020. dostupno na: [https://web.archive.org/web/20040318182051/http://www.geocities.com/aufheben2/auf_6_ussr1.html#\[1\]B](https://web.archive.org/web/20040318182051/http://www.geocities.com/aufheben2/auf_6_ussr1.html#[1]B) pristupljeno: 10. 2. 2023.
- Bremmer, I. *The end of the free market: who wins the war between states and corporations*, Penguin USA, 2014
- Buick, A., Crump, J. *State Capitalism: The Wages System Under New Management*, St. Martin's Press, 1986
- Bukharin, N. *Imperialism and World Economy*, Marxists Internet Archive (marxists.org), 2001
- Dnevnik zarobljene države, Hronologija*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, dostupno na: <https://zarobljavanje.bezbednost.org/> pristupljeno: 9. 2. 2023.
- Đilas, D. *Državni kapitalizam, a ne socijalizam*, veb portal dnevnog lista Danas, 8. 8. 2018. dostupno na: <https://www.danas.rs/dijalog/licnistavovi/drzavni-kapitalizam-a-ne-socijalizam/> pristupljeno: 16. 2. 2022.
- Engels, F. *Socialism: Utopian and Scientific*, Progress Publishers, 1970, str 12.
- Pollock, F. *State Capitalism: Its Possibilities and Limitations*, U: The Essential Frankfurt School Reader, London, str. 71-94. 1982.
- Fox, M. *Ante Ciliga, Trotskii, and State Capitalism: Theory, Tactics, and Re-evaluation during the Purge Era, 1935— 1939*, Slavic Review, vol. 50, no. 1, pp. 127 – 143 dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/2500604> pristupljeno: 9. 2. 2023.

- Kurlantzick, J. *State Capitalism: How the Return of Statism Is Transforming the World*, Oxford University Press, 2016
- Nye, J., *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History – sixth edition*; Harvard University, 2007
- Petras, J. *State capitalism and the Third World*, *Journal of Contemporary Asia*, 6:4, 432-443, 1976, dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1080/00472337685390591>
pristupljeno: 9. 2. 2023.
- Veselinov, D, *Politička ekonomija*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2012

CHINESE STATE CAPITALISM AND THE GLOBAL FUTURE OF THE ECONOMIC SYSTEM

MA Ranković Petar²⁵, PhD student at Faculty of Political Sciences in Belgrade, Ministry of Mining and Energy

MA Perišić Nikola^s, PhD student at Faculty of Political Sciences in Belgrade, Institute of Political Studies

APSTRACT: In the modern definition, state capitalism is a term that often has a negative connotation. State capitalism was described for the first time by Friedrich Engels, so that Nikolai Bukharin would establish it theoretically. The term was further developed during the October Revolution, when there was a possibility for the Soviet Union to completely switch to that economic system, but they stuck to certain of its elements. State capitalism got its full development after the end of the Second World War. The paper starts from the point of view that state capitalism represents a system in which the state dominates the market, primarily for political gain. Regardless of the fact that it is often disputed and criticized, it should be borne in mind that this system of economic management has proven to be successful, but only within the framework of social systems where there is a rule of law and which we can classify as democratic. Based on the comparative method, the paper will present several examples of countries that use state capitalism as a model of economic management.

KEY WORDS: state capitalism, China, economy, economic systems, capitalism.

25 petar.ranković.ue@gmail.com

26 nikola.perisic.fpn@gmail.com

USPON KINESKE HEGEMONIJE NA ZAPADNOM BALKANU: SLABLJENJE MOĆI EVROPSKE UNIJE KROZ KONCEPT MIROLJUBIVOG USPONA

APSTRAKT

Porast kineske moći u međunarodnoj areni napravio je znatne promene u međunarodnom političkom poretku. Trenutno, domet kineskog političkog i ekonomskog uticaja nije samo u pacifičkom regionu Azije, već su zemlje Evrope postale meta uticaja spoljne politike NR Kine. Naime, cilj ovog rada jeste da analizira kako je NR Kina u stanju da postane nova dominantna ekonomska sila u raznim ključnim sektorima pojedinih država u regionu Zapadnog Balkana čiji je uticaj primorao Evropsku uniju da „ohladi“ svoje odnose sa njima. U ovom radu nastoji se objasniti kako je Kina bila u stanju da utiče na pojedine države regiona Zapadnog Balkana pružanjem konkretnih koristi u važnim resorima poput infrastrukture, energetike, obrazovanja, privrede, pa čak i politika koje su na kraju uticale na usklađivanje pojedinih država Zapadnog Balkana sa spoljnopolitičkim pristupom Kine rizikujući svoj „evropski put“ i perspektivu potencijalnog punopravnog članstva u Evropskoj uniji.

Ključne reči: miroljubivi uspon NR Kine; hegemonija; Zapadni Balkan; Srbija; Evropska unija.

1. UVOD

Narodna Republika Kina je trenutno jedna od zemalja koje privlače međunarodnu pažnju političara, diplomata, ekonomista i naučnika. Razlog je činjenica da NR Kina može da postane potencijalno svetski hegemon, odnosno država sa velikom moći na raznim poljima, posebno u ekonomskom

¹ Istraživač-pripravnik, Institut za evropske studije, Beograd. Imejl: petar.milutinovic@ies.rs

i trgovinskom domenu. U poslednjih nekoliko decenija, Kina je dokazala da može da postane država koja može da uravnoteži moć jedine supersile u međunarodnom poretku, preciznije Sjedinjenih Američkih Država, koje takođe imaju izuzetno veliku moć na ekonomskom i vojnom polju.² Imajući to u vidu, NR Kina ostaje razlog za zabrinutost, posebno u procesu širenja svog privrednog uticaja na ekonomije različitih kontinenata i po različitim državama sveta.

NR Kinu karakteriše dug proces istorijskog razvoja koji joj je omogućio socio-ekonomske uslove da raste tako brzo kao danas. Kina ima turbulentnu i dugu istoriju, naročito dugu istoriju beskrajnih građanskih ratova. Dugotrajni unutrašnji ratovi na teritoriji današnje Kine učinili su je nestabilnom zemljom u pogledu ekonomskih, političkih i socijalnih uslova u to vreme. Građanski ratovi između kineskih imperija utrli su put lošim demografskim, socijalnim i privrednim uslovima u zemlji.³ Međutim, nisu samo građanski ratovi uticali na nepovoljnu unutrašnju situaciju u zemlji, već i određeni broj stranih intervencija koje su imale uticaj na razvoj Kine.

Odnosi između Kine i Japana dugo su bili napeti i nasilni, s obzirom na to da Japan često interveniše u unutrašnje prilike Kine, što ima ozbiljan uticaj na unutrašnje poslove u Kini. Japan često interveniše u Kini u napadima i ratovima zbog kojih Kina gubi stabilnost, pa čak i svoju političku moć i privredni uticaj. Sukob između Kine i Japana je mnogo uticao na razvoj Kine, te je Japan uspeo da se brže razvija od Kine. U stvari, u periodu od 1937. do 1945. godine, Kina i Japan su vodili međudržavni rat, nazvan Azijski rat, koji je postao jedan od najvećih i najbrutalnijih ratova u istoriji azijskog kontinenta.⁴ Dakle, ciklus građanskih ratova i stranih vojnih intervencija uticali su na to da Kina ima mračnu i tešku istoriju.

Uprkos teškom iskustvu, Kina i dalje ima entuzijazam da nastavi da gradi svoju zemlju. Od rukovodstva Mao Cedunga (*Mao Zedong*) do trenutnog rukovodstva Si Đinpinga (*Xi Jinping*), kineska vlada sprovela je mnogostruke reforme u oblasti ekonomskog sistema i uvek se nadala da će čitavo kinesko društvo i privredu izvesti iz loše ekonomske situacije. Politika vlade Mao Cedunga imala je veliki uticaj na politički proces vladavine i zvaničnu državnu

2 Michael D. Swaine, *Creating A Stable Asia an Agenda for a U.S-China Balance of Power*, New York: Carnegie Endowment for International Peace, 2016, p.61.

3 Wolfram Eberhard, *A History of China*, California: University of California, California, 1950.

4 Zhongqi Pan, „Sino-Japanese Dispute over the Diaoyu/Senkaku Island: The Pending Controversy from the Chinese Perspective“, *Journal of Chinese Political Science*, 12., 2007, pp. 71-92.

ideologiju kineske nacije, čije posledice i dalje kineski građani mogu osetiti. Međutim, Mao Cedung nije bio u stanju da poboljša kvalitet kineske ekonomije, tako da je tokom Maovog rukovodstva Kina iskusila mnoge probleme koji su izazvali nevolje kineskom narodu.⁵

Kineska revolucija i promene nisu prestale sa Maovom vladom. Nakon ovoga, Kina je imala lidere koji su videli kako treba da idu dalje da bi razvili svoju naciju. Među mnogim liderima koje Kina ima, Deng Sioping (*Deng Xiaoping*) je jedan od mislilaca koji su učinili Kinu razvijenijom u ekonomskom polju. Deng Sioping je poznat kao otac promoter ekonomskog preporoda Kine, odnosno otvaranja kineskog tržišta za investicije iz inostranstva, a što bi moglo da učini kinesku ekonomiju produktivnijom. Kineskoj ekonomiji ide dobro otkako je Deng implementirao princip – *Jedna zemlja, dva sistema* — kao prilagođeno rešenje za ekonomske i teritorijalne probleme koji su oduvek bili problem kineskog naroda.⁶ Međutim, ekonomski razvoj Kine nije stao na tome. Otvaranjem prema svetskim tržištima, kineska ekonomija postaje sve više diversifikovana i produktivnija, pa čak jedna od najmoćnijih u svetu danas.

Trenutno, ekonomska i trgovinska moć Kine raste uzlaznom putanjom. Si Đinping želi da prevaziđe Dengove akcije u vezi sa ekonomskim uslovima privrednog razvoja Kine. Kao novi lider Kine, Si Đinping ima mnogo šire i vizionarske ideje i razmišljanja.⁷ Si Đinping veruje da Kina može da prevaziđe ono što su uradili prethodni kineski lideri. Štaviše, on je kreirao mnogo novih politika u nadi da će Kina postati nova sila u svetu i dovesti svoje unutrašnje poslove u red. To bi konačno mogla da dokaže aktuelna kineska vlada. Iako moć Kine predstavlja pretnju za mnoge zemlje, ona takođe stvara novi savez ekonomskih sila koji će se takmičiti sa Evropskom unijom u različitim regionima, uključujući i region Zapadnog Balkana.⁸

Kineska spoljna politika sve više se revolucionariše i pragmatično prilagođava u skladu sa željama Si Đinpinga. Neke od spoljnih politika Kine promovišu kako je Kina konačno u stanju da ima veliki uticaj na međunarodni sistem i da istovremeno stvori novu alijansu sa osovinom ekonomske saradnje koja

5 Paul A. Cohen, „The Post-Mao Reforms in Historical Perspective“, *The Journal of Asian Studies*, 3, 1988, pp. 518-540.

6 Barry Naughton, „Deng Xiaoping: The Economist“, *The China Quarterly*, 135, 1993, pp. 491-514.

7 Peter Ferdinand, „Westward ho—the China dream and ‘one belt, one road’: Chinese foreign policy under Xi Jinping“, *International Affairs*, 92, 2016, pp. 941-957.

8 Sanja Arezina, „The Sino-Western Balkans Relations within „Belt and Road“ Initiative amidst the World’s Grappling with the Rise of China“, *Teme: Journal for Social Sciences*, 1, 2021, pp. 145-164.

je lakša i profitabilnija od dosadašnjih privrednih i trgovinskih veza.⁹ Tokom decenija, kineski uticaj na međunarodnu zajednicu se povećavao dotle da je Kina postala veoma uticajna sila na koju treba računati. Od dolaska na vlast Si Đinpinga kao vrhovnog lidera Kine, kinesko rukovodstvo nije fokusiralo međunarodni sistem samo na moć Sjedinjenih Američkih Država i drugih zapadnih sila, već je skovalo i novi termin takozvanog «azijskog uspona» koji karakteriše uspon kineske privrede, kao ekonomskog velikog «pande» koji se budi gladan za novim tržišnim prilikama i potencijalnim investicijama.¹⁰

Međutim, pokazalo se da determinante kineske spoljne politike imaju veliki uticaj na međunarodni svetski poredak. Ovde ćemo nabrojati najvažnije kineske spoljnopolitičke determinante prema međunarodnoj zajednici:

1. Inicijativa „Jedan pojas, jedan put“. Ova inicijativa ima viziju ujedinjenja svih država sveta koje će biti usredsređene na Kinu. Ovo podrazumeva saradnju Kine sa različitim državama na svim kontinentima sa ciljem da se uspostavi transportna infrastrukturna mreža koja može da poveže sve regione sveta sa kontinentalnom Kinom, istovremeno eventualno olakšavajući ekonomsku saradnju i šireći viziju i misiju koju kinesko rukovodstvo ima.¹¹

2. Jačanje saradnje sa susednim zemljama. Ovo predstavlja nastavak prve kineske spoljnopolitičke determinante, koja je uspela da ostvari sopstvene ambicije kineskog rukovodstva. Ranije, Kina nije bila zainteresovana za uspostavljanje saradnje sa različitim državama u svom susedstvu i regionu, ali od dolaska Si Đinpinga za novog kineskog lidera, kineska vlada aktivno sprovodi diplomatiju i saradnju sa zemljama u regionu, uključujući zemlje ASEAN-a.¹²

3. Širenje mira kroz ekonomsku diplomatiju. Kina je posvećena mirnodopskim uslovima privredne i trgovinske saradnje. Stoga, ciljne oblasti ove spoljnopolitičke determinante jesu važne države Evrope, Afrike i Bliskog istoka. Dodatno, region Zapadnog Balkana predstavlja arenu u kojoj taj pristup može nesmetano da se održi, jer čitav region

9 Michael A. Peters, *The Chinese Dream: Educating the Future*, London: Routledge, 2019, p. 20.

10 Jian Zhang, „China’s new foreign policy under Xi Jinping: towards ‘Peaceful Rise 2.0’?“, *Formerly Pacifica Review: Peace, Security & Global Change*, 1, 2015, pp. 5-19.

11 Michael D. Swaine, „Chinese Views and Commentary on the „One Belt, One Road“ Initiative“, *China Leadership Monitor*, 47, 2015, pp. 1-24.

12 Tsai Tung-Chieh, „China’s foreign policy in Southeast Asia: Harmonious worldview and its impact on good neighbour diplomacy“, *Journal of Contemporary Eastern Asia*, 1, 2011, pp. 25-42.

stagnira u svojim evrointegracionim procesima. Stoga, uticaj i moć Kine sve više utiču na međunarodni svet.¹³

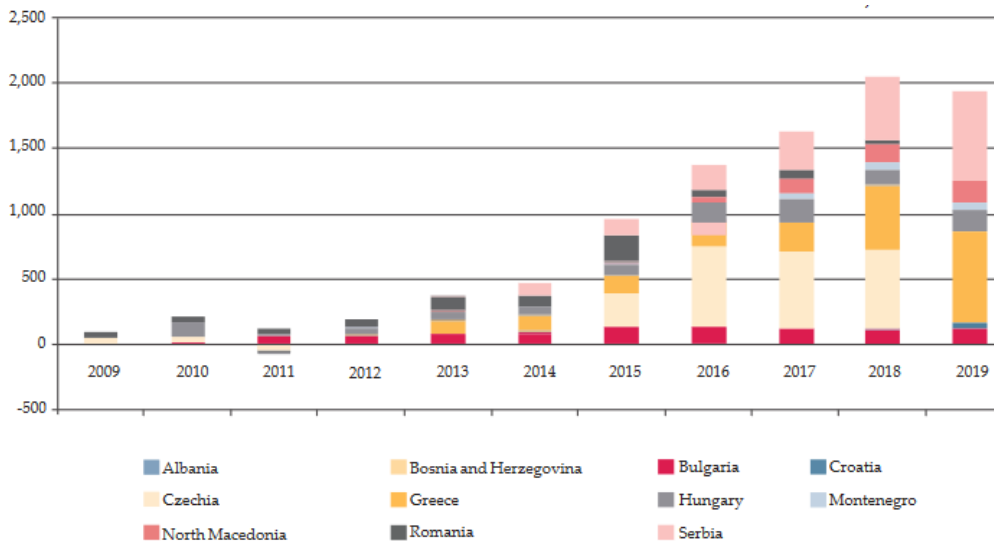
Kina je nova sila na Zapadnom Balkanu. Balkanske zemlje ranije nisu imale bliskost i saradnju sa Kinom. Štaviše, zapadnobalkanske zemlje, koje imaju strateško mesto u odnosima sa Evropskom unijom, naravno, duže vreme su imale bliže političke i ekonomske odnose sa Evropskom unijom pre nego sa Kinom.¹⁴ Međutim, to ne znači da Kina ima «hrabrosti» da se takmiči sa Evropskom unijom i drugim zapadnim silama kako bi postala novi ključan i važan igrač sa svojom spoljnom politikom koja ispunjava njenu želju da bude kredibilan i moćan akter u međunarodnoj areni, a Evropska unija ne umanjuje njenu hrabrost da se takmiči sa drugim zapadnim silama. Kao rezultat toga, Kina može jedino da se takmiči sa propisima koje je izdala Evropska unija, te da na kraju postane deo grupacije aktera koji saraduju sa zapadnobalkanskim zemljama. Ipak, još više iznenađuje da je Kina uspela da promeni spoljnu politiku zapadnobalkanskih zemalja, koja je ranije bila usmerena na saradnju sa Evropskom unijom, ali su se prisustvom Kine mnoge zemlje Zapadnog Balkana zainteresovale za ono što Kina ima da ponudi u oblasti infrastrukturnog razvoja i ekonomske saradnje te su prilagodile svoju spoljnu politiku uslovima koje postavlja kinesko rukovodstvo.¹⁵

Republika Srbija je jedna od zemalja sa veoma važnom saradnjom sa Kinom. To je dokaz da je Kina zaista bila u stanju da privuče pažnju zapadnobalkanskih zemalja radi uspostavljanja odnosa i saradnje. U stvari, ako pogledamo unazad, Republika Srbija je država kandidat za članstvo u Evropskoj uniji i čiji je strateški spoljnopolitički cilj – punopravno članstvo u Evropskoj uniji, kao međunarodnoj organizaciji sa nadržavnim obeležjima. Svako rukovodstvo Republike Srbije od 05. oktobra 2000. godine bilo je aktivno u saradnji i diplomatskom opštenju sa Evropskom unijom i njenim ključnim državama članicama, ali kada je Kina ušla u geopolitiku Evrope i Balkana, Srbija je postala deo kineske slagalice. U Tabeli 1 ispod mogu se videti najveće privrede Balkana koje su učestvovala su uspostavljanju saradnje sa Kinom:

13 Laurent Didier, „Economic diplomacy: The „One-China policy“ effect on trade“, *China Economic Review*, 48, 2018, pp. 223-243.

14 Larsen & Henrik Boesen Lindbo, „The Western Balkans between the EU, NATO, Russia and China“, *CSS Analyses in Security Policy*, 263, 2020, pp. 1-4

15 Dragan Pavlicevic, „Structural power and the China-EU-Western Balkans Triangular Relations“, *Asia Europe Journal*, 12, 2019, pp. 453-468.

Chinese Foreign Direct Investment Stocks (USD Million)

Tabela 1: The Center for the Study of Democracy; Policy Brief 97, January 2021 China-Western Balkans FDI; Izvor: National Central Banks

Gore navedeni podaci pokazuju da je Kina, otkako je predvođena Si Đinpingom, bila u stanju da ostvari veliki uticaj i mnogo veći kvalitet odnosa sa balkanskim zemljama u odnosu na prethodno rukovodstvo. Kina ima uticaj na skoro sve balkanske zemlje, što se vidi prema priloženim podacima. Međutim, naravno, ovi podaci možda potencijalno ne pružaju potpunu sliku odnosa između Kine i balkanskih zemalja, ali su barem uspeli da pruže široku sliku o tome kako je kineska moć na Balkanu trenutno izrazito velika i uticajna.

2. MIROLJUBIVI USPON KINE KAO FAKTOR SLABLJENJA MOĆI EVROPSKE UNIJE

Kina postepeno postaje akter sa značajnim političkim i ekonomskim uplivom na teritoriji Balkana, što predstavlja svojevrsni politički i bezbednosni izazov za Evropsku uniju koja bi mogla da izgubi prijemčivost svog uticaja u regionu Zapadnog Balkana. Neosporno je da se šest zapadnobalkanskih zemalja nalazi pod uticajem Evropske unije i da izvlači od nje finansijsku korist u raznim aspektima, uključujući ekonomske, političke i socijalne aspekte.¹⁶

¹⁶ Plamen Tonchev, „China’s Road: Into the Western Balkans“, European Union Institute for Security Studies, 1, 2017.

Međutim, prisustvo Kine na Zapadnom Balkanu utiče na ekonomsku saradnju regiona sa Evropskom unijom. Kinesko prisustvo u zapadnobalkanskoj šetorci nije ograničeno samo na ekonomsku saradnju, nego utiče i na korupciju i ekološko uništenje životne okoline u svim državama Zapadnog Balkana pod kineskim uticajem. Stoga, upliv kineskog uticaja na Zapadni Balkan jeste od posebnog interesa za Evropsku uniju, jer će pre ili kasnije, polako, ali sigurno, taj faktor uticati na geopolitičke i ekonomske odnose koje Evropska unija ima sa Kinom. Iz perspektive Evropske unije, saradnja između zemalja Zapadnog Balkana i Kine jeste usmerena protiv zemalja Zapadnog Balkana, kako sa ekonomske tačke gledišta (tzv. *diplomacija javnog duga* – pristup koji primenjuje Kina u svojoj spoljnoj politici kako bi vezala spoljni dug ovih država za sebe), tako i sa tačke gledišta meke moći i ostvarenja uticaja Evropske unije u regionu.

Komparativna prednost Kine u njenim odnosima sa zapadnobalkanskom šestorkom jeste to što je Kina u stanju da uspostavi lakšu proceduru saradnje u poređenju sa drugim međunarodnim akterima. Činjenica da Kina pruža ekonomsku pomoć balkanskim zemljama posredstvom «labavijih» procedura jeste razlog zašto zemlje regiona Zapadnog Balkana više vole da saraduju sa Kinom. To je omogućilo Kini da finansira razvoj infrastrukture u raznim domenima, počevši od transportne infrastrukture (autoputevi, železnice, aerodromi), preko energetske, pa do obrazovne i zdravstvene infrastrukture na Balkanu.¹⁷ Istovremeno, ovo predstavlja izazov za Evropsku uniju u konkurenciji sa Kinom, posebno u pogledu ekonomskih investicija. Evropska unija ne može da prepusti region Zapadnog Balkana još većom uplivu kineskog kapitala, jer bi to u budućnosti bio ozbiljan politički i bezbednosni problem za nju. Politički problem nastaje jer zemlje regiona stagniraju u reformama u oblasti funkcionisanja demokratskih i pravosudnih institucija, a bezbednosni problem nastaje jer ove zemlje vezuju svoj spoljni dug za Peking. Dokle kog se saradnja Kine sa zemljama regiona bude nastavila, kineski uticaj će jačati, odnosno priliv kineskih investicija će se povećati. Sa ove tačke gledišta, potrebno je sagledati kako uloga Kine na Zapadnom Balkanu predstavlja izazov za Evropsku uniju.

Da bismo analizirali fenomen uticaja kineske moći u regionu Zapadnog Balkana potreban je precizan analitički nož. Stoga ovaj rad će koristiti koncept hegemonije meke moći kao analitički alat koji će, kako se očekuje, pružiti jasniju sliku o tome kako se kineski uticaj širi na Balkanu. Empirijska je činjenica da je Kina u stanju da percipira mogućnosti za saradnju sa

¹⁷ Isto.

zemljama regiona, odnosno da uvidi ono što je ovim zemljama potrebno i da ponudi rešenja. Pored toga, Kina ima jasan pristup balkanskim zemljama, s obzirom na to da zemlje regiona pozdravljaju dolazak Kine, kao i investicije koje je Kina uložila da bi ispunila potrebe balkanskih zemalja.

Teorija hegemonije meke moći ima uporište u samoj hegemoniji, koja znači širenje uticaja, a podrazumeva i mogućnost uticaja na međunarodni sistem ili na druge zemlje, prinudno ili neprinudno.¹⁸ Koncept meke moći se fokusira na to kako država može da utiče na druge države, korišćenjem neprinudnih metoda, odnosno nenasilno. Jedan od načina jeste da se koriste ekonomska moć, diplomatija i da se istovremeno zadrže mirnodopski uslovi saradnje i prosperiteta. Time država može uticati na druge države, i postepeno ostvarivati svoje ciljeve prema zemljama pogođenim njenom hegemonijom, odnosno dominacijom.

Kina je imala veliki uticaj na zapadnobalkanske zemlje. Sa svojom spoljnom politikom koja obećava razne oblike mira i prosperiteta, Kina je na kraju u stanju da utiče na zemlje Balkana. To je evidentno imajući u vidu to kako su se politički stavovi Srbije o Evropskoj uniji promenili nakon uspostavljanja sveobuhvatnog strateškog partnerstva saradnje sa Kinom.¹⁹ Kina je sporo, ali sigurno stvarala novu percepciju zapadnobalkanskih zemalja koje sada postaju predmetom kineske hegemonije i dominacije. Na taj način, Kina je postala nova sila u regionu Zapadnog Balkana, daleko od azijskog kontinenta. Može se empirijski uočiti kako Kina postepeno ostvaruje dominaciju nad mnogim balkanskim zemljama na raznim poljima poput bezbednosti, politike i ekonomije. Iako Zapadni Balkan, odnosno Balkansko poluostrvo nisu prioritetan region za kinesku hegemoniju, spoljnopolički pristup i akcije Kine imale su drastičan uticaj na političke i ekonomske uslove Balkana. Kina saraduje sa zapadnobalkanskom šestorkom i širi svoj uticaj na Balkanu sa primarnim ciljem da stekne preimućstva i uticaj na evropskom kontinentu kao krajnjim ciljem kineskih spoljnopoličkih ambicija. Ipak, Kina je bila uspešna u tome da olakša svoj izvoz u države članice Evropske unije, što je bio faktor koji joj je omogućio širenje svog uticaja u Evropi. Na taj način, Zapadni Balkan ima važnu ulogu u uspehu Kine u procesu proširenja svog uticaja na ekonomski sektor u okviru Evropske unije.²⁰

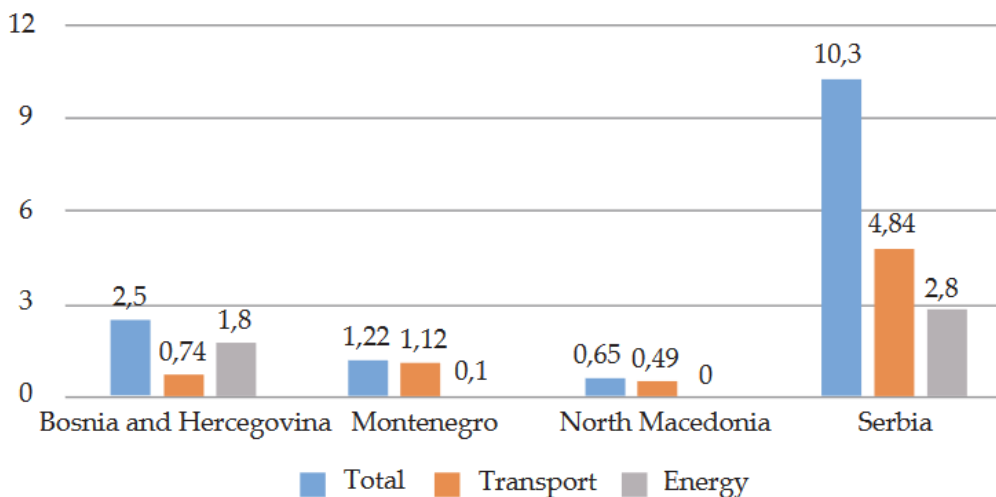
18 Joseph S. Nye, Jr, „Soft Power“, *Foreign Policy*, 80, 1990, pp. 153-171.

19 Elena F. Tracy, „China’s New Eurasian ambitions: the environmental risks of the Silk Road Economic Belt“, *Eurasian Geography and Economic*, 1, 2017, pp. 56-88.

20 Anastas Vangeli, *The Western Balkans in the World: China A new geo-economic approach to the Balkans*, Routledge, 2019, p. 20.

Otkad je Si Đinping došao na čelo kineskog rukovodstva, Kina je ubrzo intenzivirala svoju ekonomsku saradnju u regionu Zapadnog Balkana, pa čak i sa nekim drugim zemljama Evropske unije. Uspeh Kine u realizaciji svoje hegemonije jasno se manifestuje posredstvom ekonomske saradnje Kine sa balkanskim zemljama. Kina pruža finansijsku pomoć u vidu kredita i investicija u različitim segmentima zapadnobalkanskih privreda. Zbog toga, pozicija Kine u ovom delu Evrope postala je osetljivija i ima potencijal da se pretvori u domino efekat u drugim evropskim zemljama i regionima. Na taj način, Kina je postala novi relevantni međunarodni akter sa znatnim uticajem na Balkanu i Evropi. Ovo zaključujemo imajući u vidu iznos kineskih dugova i investicija u zemljama Zapadnog Balkana.²¹

U Tabeli 2. ispod prikazani su podaci o ekonomskoj saradnji Kine sa državama Zapadnog Balkana.

Source: <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

Tabela 2: Kineske investicije i ugovori u državama Zapadnog Balkana u periodu od 2005-2019. godine, u milijardama dolara (USD)

Ovi relevantni podaci dokazuju da Kina ima izrazitu ekonomsku moć nad privredama država regiona. To pokazuje koliko je Kina bliska Srbiji u domenu transporta i energetike. Naravno, ovo predstavlja pretnju nastavku dominacije Evropske unije u ovom regionu, jer je neosporno da je region Zapadnog Balkana od geostrateškog i privrednog interesa primarno Evropske unije.

²¹ Jubo Jian, „China in Central Asia and the Balkans: Challenges from a Geopolitical Perspective“, The Belt & Road Initiative the Global Arena, 2017, pp. 241-261.

3. ZAKLJUČAK

Kineski uticaj na zemlje regiona Zapadnog Balkana predstavlja svojevrsnu pretnju Evropskoj uniji, što ima potencijal da ostvari domino efekat i na druge zemlje u Evropi. Činjenica da su mnoge zemlje regiona Zapadnog Balkana izabrale Kinu kao pouzdanog partnera za privrednu saradnju u različitim oblastima, uključujući transport, energetiku i druge važne oblasti, predstavlja dokaz da je Kina uspela da uspostavi hegemoniju bez prinude nad privredama država regiona. Ako Evropska unija ne želi da bude zamenjena Kinom u ekonomskim, političkim i bezbednosnim pitanjima, ona mora da kreira ispravni spoljnopolitički pristup, odnosno ispravnu politiku prema regionu. U stvari, ovo neće predstavljati izazov samo za balkanske zemlje, već će biti i od prvorazrednog značaja za iste u vezi sa njihovim procesom pristupanja Evropskoj uniji.

Uspeh Kine na Zapadnom Balkanu dokazuje da Kina može da stvori novi međunarodni politički poredak. Njena spoljna politika nikada nije dala Balkanu svoj prioritet. Međutim, Kina takođe može da uoči mogućnosti koje pružaju zapadnobalkanske zemlje, koje još uvek nisu postale glavni prioritet Evropske unije, ali istovremeno imaju snažnu ulogu u ovom delu Evrope. Iz regiona Zapadnog Balkana, Kina je uspela da proširi svoj moć i uticaj, počevši od svoje ekonomske moći, primarno. To bi trebalo da predstavlja posebnu zabrinutost za balkanske države, naročito Srbiju, jer će sa tom hegemonijom Kina nastaviti da dobija što više slobodnog manevarskog prostora u njima. Iz tog razloga balkanske zemlje bi konačno trebalo da usvoje pravu inicijativu i modele dobre saradnje u svojim odnosima sa Kinom, koja želi da ostvari svoje spoljnopolitičke ciljeve nadilazeći uspostavljanje hegemonije «samo» u regionu Zapadnog Balkana.

4. BIBLIOGRAFIJA

1. Anastas Vangeli, *The Western Balkans in the World: China A new geo-economic approach to the Balkans* (Routledge, 2019).
2. Barry Naughton, „Deng Xiaoping: The Economist“, *The China Quarterly*, 135, (1993): pp. 491-514.
3. Digidem Soyaltin-Colella, „The EU Accession Process, Chinese Finance and Rising Corruption in Western Balkan Stabilitocracies: Serbia and Montenegro“, *Europe-Asia Studies*, (2022): pp. 1-25.
4. Dragan Pavlicevic, „Structural power and the China-EU-Western Balkans Triangular Relations“, *Asia Europe Journal*, 12, (2019):453-468.

5. Elena F. Tracy, „China’s New Eurasian ambitions: the environmental risks of the Silk Road Economic Belt“, *Eurasian Geography and Economic*, 1, (2017): 56-88.
6. Jian Zhang, „China’s new foreign policy under Xi Jinping: towards ‘Peaceful Rise 2.0’?“, *Formerly Pacifica Review: Peace, Security & Global Change*, 1, (2015): 5-19.
7. Joseph S. Nye, Jr, „Soft Power“, *Foreign Policy*, 80, (1990): 153-171.
8. Jubo Jian, „China in Central Asia and the Balkans: Challenges from a Geopolitical Perspective“, *The Belt & Road Initiative the Global Arena*, (2017):241-261.
9. Laurent Didier, „Economic diplomacy: The „One-China policy“ effect on trade“, *China Economic Review*, 48, (2018): 223-243.
10. Larsen & Henrik Boesen Lindbo, „The Western Balkans between the EU, NATO, Russia and China, *CSS Analyses in Security Policy*, 263, (2020): 1-4
11. Michael D. Swaine, *Creating A Stable Asia an Agenda for a U.S-China Balance of Power* (New York: Carnegie Endowment for International Peace, 2016), p .61.
12. Michael A. Peters, *The Chinese Dream: Educating the Future* (London: Routledge. 2019). S. 20.
13. Michael D. Swaine, „Chinese Views and Commentary on the „One Belt, One Road“ Initiative“, *China Leadership Monitor*, 47, (2015): 1-24.
14. Paul A. Cohen, „The Post-Mao Reforms in Historical Perspective“, *The Journal of Asian Studies*, 3, (1988): 518-540.
15. Peter Ferdinand, „Westward ho-the China dream and ‘one belt, one road’: Chinese foreign policy under Xi Jinping“, *International Affairs*, 92, (2016): 941-957.
16. Plamen Tonchev, „China’s Road: into the Western Balkans“, *European Union Institute for Security Studies*, 1, (2017).
17. Sanja Arezina, „The Sino-Western Balkans Relations within „Belt and Road“ Initiative amidst the World’s Grappling with the Rise of China“, *Teme: Journal for Social Sciences*, 1, (2021): 145-164.
18. Tsai Tung-Chieh, „China’s foreign policy in Southeast Asia: Harmonious worldview and its impact on good neighbor diplomacy“, *Journal of Contemporary Eastern Asia*, 1, (2011): 25-42.
19. Wolfram Eberhard, *A History of China* (California: University of California, California, 1950).
20. Zhongqi Pan, „Sino-Japanese Dispute over the Diaoyu/Senkaku Island: The Pending Controversy from the Chinese Perspective“, *Journal of Chinese Political Science*, 12. (2007): 71-92.

THE RISE OF CHINA HEGEMONY IN WESTERN BALKANS: WEAKENING THE POWER OF THE EUROPEAN UNION THROUGH PEACEFUL RISE CONCEPT

Petar Milutinovic²²

Institute of European Studies, Belgrade

Abstract

The rise of Chinese power in the international arena has made significant changes in the international political order. At present, the scope of China's political and economic influence is not only in the Asia Pacific region, but also several countries in Central and Eastern Europe have become the target of influence of the PRC's foreign policy. Namely, the goal of this paper is to analyze how China is able to become a new dominant economic power in various key sectors of certain countries of the Western Balkan region, whose influence forced the European Union to „cool“ its relations with them. This paper tries to explain how China was able to influence certain countries of the Western Balkan region by providing concrete benefits in important sectors such as infrastructure, education, economy, and even policies that ultimately influenced the alignment of certain countries of the Western Balkans with foreign policy with China's approach risking its „European path“ and the prospect of potential full membership in the European Union.

Keywords: peaceful rise of the People's Republic of China; hegemony; Western Balkans; Serbia; European Union.

22 Junior Research Assistant, Institute of European Studies, Belgrade, Republic of Serbia. Email: petar.milutinovic@ies.rs.

Ilija Zivotic MSc¹
Daniela Trajkovski MSc²

CYBER SECURITY

ABSTRACT

Cyber security is a problem that can hardly be ignored nowadays. Protecting the information space is one of the biggest challenges today. The security of a computer system depends on the threat we try to secure our system. The rapid and rich development of technology, the Internet, the electronic communication of the world bring more benefits, development and democracy. In the new millennium the world is characterized by three elements that are very dominant: globalization, liberalization and technological development.

Many states have adopted their own national cyber-security doctrines or strategies. In addition to the national level, international organizations are actively involved in this issue. The UN, NATO, the EU and other relevant institutions are making serious efforts and steps to tackle these negative challenges.

Creating a cyber security strategy gives priority and protection to critical infrastructure, economic development of the state, protection of citizens' personal data, classified information and so on.

Cyber security is a constantly changing process and is a culmination of processes, people and technology.

Keywords: Critical Infrastructure, Cyber Security, Protection, Technology, Risks, Threats

1. INTRODUCTION

In the early 70's, COMPSEC-ComputerSecurity came into being, and in the late 1980s, COMSEC and COMPUSEC merged into information security (INFOSEC-Information Security), which tried to integrate them. previously separated disciplines such as personnel security, computer security,

1 International Police Organization, Beograd, R.Srbija - President, ilijazivotic@gmail.com

2 Faculty of Security Skopje, University of Saint Kliment Ohridski Bitola, trajkovski_daniela@hotmail.com

communication security and operational security.³ INFOSEC's emphasis was on preventing unauthorized access to information systems. This considers confidentiality, integrity and availability of information.⁴

The first known attack in cyberspace, which has carried out a terrorist organization took place in 1998 when members of the Tamil Tigers sent thousands of e-mails to the official tasks of the embassies around the world of Sri Lanka. In e-mails was written : „ We are the Black Tigers and we do this so that we disrupted your communications. „⁵

Since then, the terrorist organizations have tried many times to exploit cyber space for their operations.

Every scientist who specializes in this field, and every professional in the field of security has to think ahead to the development of technology and to explore the assumptions and perform goals on the abuse of modern technologies for the purposes of terrorism.

We must assume that in the time ahead cyber space will be used for military activities and subversive attacks to the country and state institutions.⁶

Modern achievements are also available for underdeveloped countries which is one reason for using the information sphere if weapons of the new era.

In recent years, cyber security has fallen under media scrutiny. This can be attributed to a rapid increase in attacks, and a significant impact on organizations. Cyber security definition is: Cyber security focuses on protecting computer systems from unauthorized access or otherwise being damaged or made inaccessible.⁷

Cyber security or information technology security (IT security) is the protection of computer systems from the theft of or damage to their hardware, software, or electronic data, as well as from the disruption or misdirection of the services they provide.⁸

3 Oliver Bakreski, Dragan Trivan, Saso Mitevski, „ Korporaciski Bezbednosni Sistem „, Skopje 2012, page 237-238

4 Oliver Bakreski, Dragan Trivan, Saso Mitevski, „ Korporaciski Bezbednosni Sistem „, Skopje 2012, page 238

5 Taliharm, A. M., (2010) Cyber terrorism in Theory or in a Practice ? Defense Against Terrorism Review, volume 3, No 2: 59-74 page

6 Jonev K, Hatidge B. (2015) Sajber napad— izazov u izučavanju strategije i vojne strategije , zbornik radova sa naučnog skupa Škole Nacionalne Odbrane SORLOG, 167-176

7 <https://www.itgovernance.co.uk/what-is-cybersecurity>

8 Schatz, Daniel; Bashroush, Rabih; Wall, Julie (2017). „Towards a More Representative Definition of Cyber Security“. *Journal of Digital Forensics, Security and Law*. 12 (2). ISSN 1558-7215

Cyber is just about everything about computers, the internet and mobile devices. It is, in principle, a fairly commercial term and means many different things to many different people. In general, there is no universal definition of the term cyber. Very often, cyber security is called simply cyber. So if we say cyber, we mean cyber security.

Cyber security can no longer be viewed separately from real-world security. The damage that results from a cyber attack is very real and causes real consequences in the physical world as well. However, due to the specificity of the technology, types, perpetrators and victims of such attacks, the issue of cyber security requires the particular care of all those involved in the Internet. Cyber security is the focus of interest of modern society thanks to the rapid expansion of the number of Internet users, thus reiterating the old truth that technology can be both useful and threatening. What can be used for the benefit of society can also be used to its detriment.

Accompanying the effect of the rapid integration of the Internet into almost all forms of human activity is the increased vulnerability of modern society to cyber attacks. The Internet is part of a critical global infrastructure and many other essential services of modern society (e-Commerce, e-Banking ...) are increasingly dependent on the Internet and are a frequent target of cyber attacks.⁹

Republic of Northern Macedonia at the Fifth Session of the National ICT Council Reviewed and Adopted the National Cyber Security Strategy 2018-2022 and the Open Data Strategy 2018-2020 with Action Plan.

The National Cyber Security Strategy of the Republic of Macedonia is a strategic document that should serve as a roadmap for the development of a secure, secure, confidential and resilient digital environment, backed by quality trust-based capabilities and cooperation in the field of cyber security.¹⁰

2. NATO, EU AND CYBER SECURITY

In January 2008, NATO adopted its first policy and has therefore developed its own action plan outlining a clear vision of the threat and the need to respond to such cyber threats.¹¹ The NATO Cyber Defense

9 <https://www.rnids.rs/lat/o-nama/sajber-bezbednost>

10 <https://vlada.mk/node/15217> последно видено на 12.09.2019 во 11:39 часот

11 <http://morm.gov.mk/?shtit=%D1%81%D0%B0%D1%98%D0%B1%D0%B5%D1%80-%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82&lang=mk> последно видено на 12.09.2019 во 12:46 часот

Center in Estonia is accredited by the Alliance. It is an international military institution that focuses on various aspects of cyber defense such as education, analysis, consulting, lessons learned, research and development. Although the Center is not under the direct command line of NATO, its mission is to increase the capability, co-operation and exchange of information between NATO and NATO countries and cyber defense partners.¹²

International cooperation is key to cyber threats in the world, so the Center invests in new NATO-EU cooperation, and sponsors international exercises between states to protect against cyber threats, test many cyber-defense skills

The EU's Cyber Security Strategy clearly outlines the European Union's vision: to provide strong and effective protection and promotion of citizens' rights to make the EU's online environment the safest in the world. In order to realize the vision, the EU envisages meeting five strategic priorities:

1. Achieving cyber-resilience — by enhancing capabilities, preparedness, collaboration, information exchange and awareness-raising in the area of network and information security for the public and private sectors at both national and EU level.
2. Dramatically reduce cybercrime — by enhancing the expertise of those charged with investigating and prosecuting these offenses, by adopting a more coordinated approach to EU law enforcement, and by improving co-operation with other actors .
3. Development of cyber-security policy and capabilities related to the Common Security and Defense Policy (CSDP)
4. Develop industrial and technological resources for cyber security to benefit from the single digital market — this will help stimulate the emergence of the European industry in the market for the provision of information and communication technology, and thus contribute to the growth of the competitiveness of ICT. the EU economy.
5. Establish a coherent international EU cyberspace policy and promote EU core values — define norms of responsible behavior, commitments to apply international cyberspace law and assist non-EU countries in building cyber security capability

¹² Ibid

3. RISKS

Modern societies are increasingly dependent on the availability, redundancy, security protection of many technological infrastructures or called **critical infrastructures**, which include: banking and financial services, electricity, oil and water networks, transport and healthcare systems, information and telecommunications networks.¹³

With the growth of computer systems, advanced technology, information exchange has increased the number of system risks.

- **Financial systems.** banks' computer systems, securities agencies are most often attacked. Their sites and databases of users, credit and debit card codes are being attacked, bank users are being transferred to attackers' accounts, etc.
- **Government.** The most common target of attacks on computer systems is the government. Entering government computer system, modifying data, sites and more. Ministries also belong to the government.
- Attacking the Ministry of Defense can give the wrong orders, commands, reveal the secrets with the highest degree of confidentiality, and disrupt military intelligence. To discover and later attack the warehouses with weapons.

Attacking the interior ministry can give wrong commands, destroy entire actions, disrupt the entire security system. This ministry also includes citizens' personal data, IDs and passports from which they can be stolen and abused for criminal purposes. In addition, all intelligence information may be disclosed.

Computer attack can also infiltrate the computer systems of the Ministry of Education and Science where students and students' information can be misused, incorrect literature, incorrect data entry into literature.

- **Medical systems.** Attacking the computer system of the medical sector (hospitals) results in changing patient data or stealing medical equipment. Then spoiling medical equipment or purchasing the wrong therapy, releasing viruses, etc. An example of a medical sector attack is On December 28, 2016 the US Food and Drug Administration released its recommendations on how medical device manufacturers should maintain the security of Internet-connected devices — but no structure for enforcement.¹⁴

13 D-r Aleksandar Donchev „Sovremeni bezbednosni sistemi“ FON University, Skopje 2007, page 345

14 https://en.wikipedia.org/wiki/Computer_security 17.09.2019 11:44

- **Energy sector.** In distributed generation systems, the risk of a cyber attack is real, according to Daily Energy Insider. An attack could cause a loss of power in a large area for a long period of time, and such an attack could have just as severe consequences as a natural disaster.¹⁵

Opportunities for non-authentic and unauthorized approaches are increasing, and information security resources are very complex and difficult to manage, and information security professionals are extremely expensive.¹⁶

Cyberspace, in addition to direct attacks can also be used for the recruitment, the spread of extremist ideology, radicalization, training terrorists, grouping, sharing plans, exchanging experiences and procurement of weapons and equipment.

By far the largest users of cyberspace among terrorist organizations have been and still are members of ISIS. They have hired a large number of experts on modern technologies. Some of them came for ideological reasons and some were well paid and have never been physically in the Middle East. These people have created hundreds of websites, Instagram and Facebook profiles, and thousands of Twitter accounts. ISIS also was present at all other existing social networks and channels for sharing information.

Al Qaeda had very popular online magazine in their forces and supporters called Inspire.¹⁷

The problem for researchers is the lack of a universal definition of cyber terrorism, which would be accepted by most countries. This shortage is a direct result of the lack of generally accepted definition of terrorism. If we consider that terrorism as a phenomenon changes and upgrades following the development of society and social values as subjects who bear the consequences of the terrorist organization it can be said that definition of cyber terrorism can be neither easy nor short.

For this reason, one of the initial definition of terrorism, which can be used to form the definition of cyber terrorism may be that terrorism is a complex form of an organized, group, less individual or institutional policy

15 https://en.wikipedia.org/wiki/Computer_security 17.09.2019. 11:39

16 D-r Aleksandar Donchev ,, Krizen menadzment,, Skopje 2010, page 69

17 https://www.washingtonpost-com.cdn.ampproject.org/v/s/www.washingtonpost.com/world/national-security/new-online-magazine-aims-to-counter-extremist-propaganda/2019/06/04/d374f600-862c-11e9-98c1-e945ae5db8fb_story.html?amp_js_v=a2&_gsa=1&outputType=amp&usqp=mq331AQCKAE%3D#aoh=15712438246754&referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com&_tf=Izvor%3A%20%251%24s&am_pshare=https%3A%2F%2Fwww.washingtonpost.com%2Fworld%2Fnational-security%2Fnew-online-magazine-aims-to-counter-extremist-propaganda%2F2019%2F06%2F04%2Fd374f600-862c-11e9-98c1-e945ae5db8fb_story.html 16.10.2019, 19:52

violence marked not only daunting brachial physical and psychological but also sophisticated technological methods political struggle which is usually in times of political and economic crisis, but rarely in terms of economic and political stability of a society systematically trying to achieve „big goals „, on the morbidly spectacular way with inappropriately given conditions, primarily social situation and historical possibilities of those who as a political strategy practice it.¹⁸

This very precise definition of terrorism can be used to upgrade the most cited definitions of cyber terrorism from Prof. Dorothy Denning for which cyber terrorism is unlawful attack on computers, computer networks and information that can intimidate or coerce the government or citizens in order to achieve political and social interests, and the attack should result in violence against persons or property or cause enough harm to generate fear.¹⁹

4. METHODS OF COMMITTING CYBERCRIME

- **Data manipulation or theft.** Changing data is the easiest, simplest and most common method of committing cybercrime, where it can manipulate anyone who is connected or has access to the process of creating, recording, transporting, encoding interrogation data that is ultimately entered. The most common is identity theft, where insiders steal and sell identity data.²⁰
- **Viruses.** A virus is a hidden computer code that is itself copied into programs. Viruses cause damage to the data stored in the computer, but it can also cause malfunctions of the computer, processor etc.

Similar to viruses, rogue applications also perform numerous tasks without the user's knowledge. The effect is the loss of complete data and information.

- **„Trojan horse“** . This method is used to block unwanted computer codes or other computer programs that allow the system to do harm with viruses. „Trojan horse“ appears innocent and attracts users by calling to install some kind of software.²¹

18 Simeunovic D., 2009, Terorizam, Pravni Fakultet, Beograd, Page 80

19 Denning D., 2001, Activism, Nactivism, Cyber Terrorism, Networks and Netwars, John Arquilla, David Ronfeldts, Rand page 173.

20 Robert J. Fisher, Edvard Helibozek, Gion Grin ,, Voved vo bezbednosta,, ARS Lamina, 438

21 Robert J. Fisher, Edvard Helibozek, Gion Grin ,, Voved vo bezbednosta,, ARS Lamina, 438

PROTECTION AGAINST CYBERATTACKS

Expert Garry Sidaway of Integralis, a security company, told The Guardian that one of the big problems with cybercriminals is that, among the many data available on the internet, they know exactly what user data they need and how they can be accessed and used differently. methods to trick users into getting their passwords and hacking into their accounts. Here are some tips to help you protect yourself from hacking and phishing on the Internet:²²

The tendency to increase in this form of crime is shown by some statistics. Based on the data provided by the experts at Sophos Company, 6,000 infected web pages were discovered in 2007, of which 83% belonged to the company. The number of emails you make has a tendency to decline, but inversely the number of emails that contain links that lead to malicious internet site.²³

Do not click on suspicious links. Criminals manage to lure Internet users to click on suspicious content in order to infiltrate the computer and misuse all their information or infect it with viruses. Users have more and more online accounts and use the same passwords for many, and if hackers retrieve passwords from one account, they can easily hack into all other accounts, mails and profiles on social networks and online services.²⁴

Using antivirus protection. One of the biggest safeguards is the use of antivirus when surfing the Internet.

Blocking. It is questionable on Facebook, twitter, instagram, and so on. Sidaway advises that it is best to reject friend requests on social networks like Facebook and LinkedIn from people you don't know. Think before you share information on the Internet — be careful about what you post on Facebook and Twitter because you never know who and how can leverage private information that people shared via social networks.²⁵

Taking into account the above, it would be necessary to download the following measures:

— for the sake of social justification and expediency, as well as for monitoring on social trends and joining Western Europe states, it is necessary to speed up the adoption activities and the adoption of unique grounds for the protection of automated systems information systems;

²² <https://lider.media/poslovna-scena/tehnopolis/kako-se-zastititi-od-cyber-napada-112540> 15.10.2019 во 12:30

²³ <http://www.maturskiradovi.net/forum/Thread-kompjuterski-kriminal> 15.10.2019 12:57

²⁴ Ibid

²⁵ <https://lider.media/poslovna-scena/tehnopolis/kako-se-zastititi-od-cyber-napada-112540>

— From the point of view of protection, one of the most important activities to be undertaken special attention is given to building and developing ethical norms and principles in the field of informatics;²⁶

REFERENCE

1. D-r Aleksandar Donchev ,, Sovremeni bezbednosni sistemi,, FON University , Skopje 2007
2. D-r Aleksandar Donchev ,, Krizen menadzment
3. Denning D., 2001, Activism, Nactivism, Cyber Terrorism, Networks and Netwars, John Arquilla, David Ronfeldts, Rand
4. Jonev K, Hatidge B. (2015) Sajber napad— izazov u izučavanju strategije i vojne strategije , zbornik radova sa naučnog skupa Škole Nacionalne Odbrane SORLOG
5. Југослав Ачкоски, (Jugosav Achkoski) СИГУРНОСТ НА КОМПЈУТЕРСКИ СИСТЕМИ, КОМПЈУТЕРСКИ КРИМИНАЛ И КОМПЈУТЕРСКИ ТЕРОРИЗАМ, Скопје 2012,
6. Oliver Bakreski, Dragan Trivan, Saso Mitevski, ,, Korporaciski Bezbednosen Sistem ,, Skopje 2012
7. Robert J. Fisher, Edvard Helibozek, Gion Grin ,, Voved vo bezbednosta,, ARS Lamina
8. Schatz, Daniel; Bashroush, Rabih; Wall, Julie (2017). „Towards a More Representative Definition of Cyber Security“. Journal of Digital Forensics, Security and Law. 12 (2). ISSN 1558-7215
9. Simeunovic D., 2009, Terorizam, Pravni Fakultet, Beograd

INTERNET

1. <https://www.rnids.rs>
2. <https://vlada.mk>
3. <http://morm.gov.mk>
4. <https://en.wikipedia.org>
5. <https://lider.media>
6. <http://www.maturskiradovi.net>
7. <http://eprints.ugd.edu.mk>
8. <https://www-washingtonpost-com.cdn.ampproject.org>

26 Југослав Ачкоски, (Jugosav Achkoski) СИГУРНОСТ НА КОМПЈУТЕРСКИ СИСТЕМИ, КОМПЈУТЕРСКИ КРИМИНАЛ И КОМПЈУТЕРСКИ ТЕРОРИЗАМ, Скопје 2012, страна 44
http://eprints.ugd.edu.mk/10870/1/Skripta%20za%20Sigurnost%20na%20kompjuterski%20sistemi%20kriminal%20i%20terorizam_revJA_2.pdf
15.10.2019 во 13:04

Srđan Vujinović, mast. spec.
menadžer rizika

KORPORATIVNA BEZBEDNOST KAO PREDUSLOV USPEŠNOG POSLOVANJA VOJNE INDUSTRIJE REPUBLIKE SRBIJE

SAŽETAK:

Optimalna bezbednost kao stanje i cilj na čijem ostvarenju država neprestano radi, a koje karakteriše odsustvo pretnji i prisustvo pogodnih uslova za razvoj države, u 21.veku postaje sve komplikovanija za dostizanje. Globalizacija kao proces, iako u mnogim aspektima korisna, pre svega u smislu veće međudržavne povezanosti, sa sobom donosi i okolnosti koje mogu negativno uticati na ekonomsku bezbednost zemlje. Ugrožavanje poslovanja pravnih lica određene države potencijalno može uticati na ekonomiju te zemlje, pritom, ukoliko je reč o kritičnoj infrastrukturi problem postaje značajno ozbiljniji. Korporativna bezbednost nesumnjivo jeste činilac nacionalne bezbednosti, pa bi joj trebalo posvetiti zasluženu pažnju, a to nažalost u Republici Srbiji nije praksa. Postoji mnogo oblika ugrožavanja koji mogu da naruše poslovanje pravnih lica. Ukoliko poslovne pretnje budu usmerene ka vojnoj industriji, posledice njihove uspešne realizacije mogu uticati na budžet države, međunarodnu reputaciju, ali i generalno na ekonomsku bezbednost u celini.

U ovom radu će se analizirati korporativna bezbednost kao poslovna funkcija, od čijih mera zavisi i uspešnost poslovanja pravnih lica vojne industrije u Republici Srbiji. Autor će skrenuti pažnju na njeno pojmovno određenje, funkcionalne i organizacione aspekte, značaj kvalitetne bezbednosne edukacije i sveopšti uticaj koji efikasan sektor korporativne bezbednosti može imati na postizanje poslovnih ciljeva.

Ključne reči: korporativna bezbednost, vojna industrija, poslovne informacije, bezbednosna edukacija, pravno lice

1. UVOD

Sve brojnija konkurencija na tržištu, nestabilna politička situacija i raznovrsne društvene oscilacije značajan su uzrok problema u poslovanju. Želja da se stvori dodatni profit doprinela je stvaranju nove filozofije poslovanja, srž takve filozofije je makijavelistički pogled na svet poznatiji pod krilaticom „cilj opravdava sredstva“. Poslovati uspešno, što u korporativnom svetu najčešće podrazumeva unosno iliti lukrativno, kada se govori o vojnoj industriji, postaje sve teže. Na takvo stanje realne poslovne neizvesnosti koja je prisutna, uticalo je mnogo faktora. Pitanje koje se nameće glasi: kako se može doprineti smanjenju pomenute poslovne neizvesnosti i osigurati profitabilno poslovanje? Čini se da je odgovor u jasnom definisanju konkretnih izazova, rizika i pretnji za poslovanje i sistematskom pristupu u kontekstu upravljanja poslovnim rizicima.

Na prvi pogled, formulisano pitanje o koracima za smanjenje poslovne neizvesnosti ne deluje složeno, međutim jednostavan odgovor nije lako dati. Izazovi, rizici i pretnje poslovanju pravnih lica variraju, na njih utiče mnoštvo faktora, što, u principu, i predstavlja razlog zašto nije moguće dati brz odgovor na gorepomenuto pitanje. Bez obzira na kompleksnost poslovnog okruženja, ono što se može uraditi povodom izazova, rizika i pretnji poslovanju je formiranje efektivnog i efikasnog sektora korporativne bezbednosti u pravnom licu. Sektor korporativne bezbednosti kao organizaciona jedinica u pravnom licu je, čini se, prva linija odbrane od raznovrsnih negativnih uticaja koji mogu da nanesu štetu poslovanju. Primenom raznovrsnih proaktivnih i reaktivnih mera, sektor korporativne bezbednosti može blagovremeno onemogućiti nastanak štete poslovanju. Uz to, permanentna budnost zaposlenih na poslovima korporativne bezbednosti predstavlja neophodan preduslov za osujećivanje namera tržišnih konkurenata.

Vojna industrija Republike Srbije u pogledu izazova, rizika i pretnji poslovanju, nipošto nije izuzetak, niti je pošteđena mogućih poslovnih problema. Štaviše, sa punim pravom se može reći da je situacija u toj industriji i najsloženija, jer je poznato da je njeno tržište vrlo specifično, i da konkurenciju čine kompanije iz drugih zemalja koje su često ekonomski nadmoćnije. Analizom finansijskih izveštaja pravnih lica vojne industrije, pojedinac se ne može oteti utisku o važnosti uspešnog poslovanja ovih poslovnih subjekata za prosperitet države. Kako bi pravno lice uspešno poslovalo, rukovodioci moraju da donose prave odluke

u pravo vreme. Da bi se takve poslovne odluke donosile, potrebno je predviđati moguće promene na tržištu, blagovremeno analizirati eksterno i interno okruženje pravnog lica i težiti prilagođavanju novonastalim okolnostima.

Poslovna funkcija koja može doprineti postizanju zacrtanih poslovnih ciljeva naziva se korporativna bezbednost. Nevezano od toga da li se govori o kratkoročnim ili dugoročnim poslovnim ciljevima, mere koje rukovodioci korporativne bezbednosti donose sa svrhom zaštite poslovanja nesumnjivo utiču na finansijski rezultat poslovanja. U Republici Srbiji se često zanemaruje funkcija korporativne bezbednosti kao ključni faktor uspešnog poslovanja. Takvom stanju doprinosi nedostatak razumevanja rukovodstva pravnih lica šta korporativna bezbednost predstavlja. Svakako, njen značaj konkretan doprinos je teško izmeriti, pa se u razmatranju istog uvek polazi od hipotetičkih situacija i metode «šta ako». Naime, ukoliko se hipotetički zamisli situacija u kojoj pravno lice iz vojne industrije privodi kraju projekat kreiranja novog radarskog sistema za potrebe Vojske, pri čemu je za to trebalo pet godina, i koji je više puta testiran kako bi se uvidele njegove jake i slabe strane, saznavanje ključnih tehničkih informacija od strane neovlašćenih osoba bi imalo velike finansijske posledice.

U slučaju da konkurencija sazna proces kreiranja i rezultate istraživanja radarskog sistema, stvara se mogućnost da ga prva na tržištu ponudi. Pored finansijske štete za Republiku Srbiju koja bi zasigurno bila naneta, dovodi se u pitanje i bezbednost države, s obzirom da bi defanzivni potencijal jednim delom bio poznat mogućim agresorima. Sve dosad pomenuto ukazuje na značaj izgradnje i razvoja svesti o potrebi korporativne bezbednosti čija suština i jeste sprečavanje gorepomenutog hipotetičkog scenarija.

2. BEZBEDNOST I VOJNA INDUSTRIJA – ISTORIJSKI ASPEKT

Republika Srbija je kao i ostale bivše republike Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, nasledila nekolicinu pravnih lica koji čine vojnu industriju. Najpoznatiji od pravnih lica i nesumnjivi lider vojne industrije Republike Srbije je Jugoimport SDPR. Od završetka Drugog svet-skog rata, formiranje vojne industrije SFRJ-e je moralo biti postepeno. Ta-dašnja država je bila desetkovana ratom, koji je u značajnoj meri ošteti-

infrastrukturu. Takva situacija je zahtevala da se krene ispočetka, ne samo u smislu izgradnje objekata koji će biti namenjeni za istraživanje i razvoj vojne tehnike, već i sveopšte razmatranje koncepta bezbednosti. SFRJ se suočavala sa mnogim pretnjama, kao mlada država u nastanku, mnogima nije odgovaralo da se vojno razvija. Raznovrsne opažene pretnje tog vremena, pogotovo one koje su bile usmerene ka vojnoj industriji poput špijunaže, doprinele su kreiranju svesti rukovodilaca države o značaju bezbednosti OUR, ali i uviđanju potrebe o uspostavljanju organa koji bi se bavio zaštitom OUR-a (Organizacija udruženog rada). U svom delu o tome je govorio i Omer Pezo, koji ističe da se u u posleratnim vremenima, ali i do okončanja postojanja SFRJ, bezbednost vojne industrije ozbiljno shvatala. Ovaj autor ukazuje da je od prvih dana nastanka vojne industrije organizacija odbrane i zaštite fabrika imala svoje mesto u organizacionoj strukturi. U tom smislu dalje naglašava da je ta organizaciona celina bila podeljena na više potcelina: sanitetska, protivpožarna, služba osmatranja i druge. Dakle, promišljanja o važnosti zaštite vojne industrije nisu proizvod vremena koga smo deo, iako su živeli u ideološki i politički različitim vremenima, rukovodioci pravnih lica vojne industrije su pridavali značaj bezbednosti. Analizom publikacija o vojnoj industriji se može zaključiti da je bezbednost kao funkcija zauzimala važno mesto u svakodnevnom procesu poslovanja.

Godina 1973. je bila prekretnica kada se govori o bezbednosti raznovrsnih privrednih subjekata, samim tim i vojne industrije. Naime, u Republici Srbija je tada usvojen Zakon o osnovama društvene samozaštite. Samozaštita se ostvarivala organizovanjem radnika sa ciljem zaštite društvene imovine od zloupotreba, protivpravnog prisvajanja sredstava za rad, i oštećenja objekata kojim upravljaju.

Taj zakon je obavezao privredne subjekte da moraju da uspostave samozaštitu i to kroz mehanizme: unutrašnje kontrole, fizičko-tehničkog obezbeđenja, zaštite tajne, prijema i kretanja stranaca i načina postupanja u slučaju elementarnih nepogoda. Protok vremena, doneo je i političke promene, koje su nažalost imale efekte na sve industrije. Velika država se podelila na više manjih republika, što je donelo i izmene u zakonodavnom smislu. Jedna od relevantnih izmena u takvom društvenom stanju i klimi je bila u domenu funkcionisanja obezbeđenja lica, imovine i poslovanja, što se odrazilo na ukiđanje Zakona o osnovama društvene samozaštite 1993. godine. Ukiđanjem ovog zakona, stvorili su se uslovi za nastanak problema u pogledu zaštite vojne industrije.

3. SAVREMENO SHVATANJE POJMA KORPORATIVNE BEZBEDNOSTI

Korporativna bezbednost kao poslovna funkcija ima zadatak da obezbedi uslove u kojima pravna lica mogu postići planirane ciljeve. Nažalost, u Republici Srbiji se još nije formirala svest o njenoj važnosti, ali i uticaju koji može da ima na poslovni proces. U mnogim kompanijama, radni zadaci sektora korporativne bezbednosti se često doživljavaju kao teret, postojanje te percepcije kod zaposlenih samo otežava već lošu situaciju. U načelu, takav pristup prema ovoj važnoj poslovnoj funkciji samo demotiviše rukovodstvo, i smanjuje šansu ulaganja dodatnih finansijski resursa u razvoj sektora korporativne bezbednosti. Rešenje problema «nepopularnosti» korporativne bezbednosti je u jasnom predstavljanju njene prirode i konkretnog doprinosa koji ima kada se govori o zaštiti poslovanja. Pojmovno određenje neke pojave je osnova njenog razumevanja. Možemo reći da je to i slučaj sa korporativnom bezbednošću. U praksi postoji mnogo zabluda kada je reč o korporativnoj bezbednosti, jedna od zabluda je i tumačenje da je pravno lice bezbedno jer ima ugrađen alarmni sistem i video nadzor. Realnost je da tehnički sistem zaštite predstavlja samo jedan segment koji utiče na korporativnu bezbednost, poistovećivanje tehničke zaštite sa celokupnom korporativnom bezbednošću je pogrešno.

Domaći autori sa pravom ukazuju da termin korporativna bezbednost predstavlja jednu od poslovnih funkcija koja je sastavni deo organizacije rada i radnog procesa unutar preduzeća/kompanije, ova poslovna funkcija obuhvata više različitih ali međusobno povezanih komponenti koji imaju isti cilj, a taj cilj je stvaranje uslova za nesmetano odvijanje proizvodnje ili pružanja usluga. Ovakvo tumačenje je suštinski ispravno, i u njemu se može primetiti teza koja je prethodno izneta, a po kojoj tehnička zaštita čini samo jednu komponentu koja utiče na korporativnu bezbednost. Stav Stanimira Đukića nam prikazuje korporativnu bezbednost kao poslovnu funkciju, u praksi to podrazumeva postojanje organizacione jedinice koja se bavi raznovrsnim poslovima sa ciljem osiguravanja korporativne bezbednosti. Može se reći da je korporativna bezbednost i stanje, to stanje optimalne zaštićenosti resursa pravnog lica (ljudi, imovine) jeste značajan element u odvijanju svakodnevnog poslovanja. Srpska teorijska misao kada se govori o korporativnoj bezbednosti ukazuje da je ona «svojestvo pravnog lica, ispoljeno kao stanje, proces i/ili instrument zaštićenosti lica, imovine i poslovanja (objekti zaštite) koji se štite od svih izvora,

oblika i nosilaca zgrožavanja, a koja se postiže ljudskim, materijalnim i organizacionim kapacitetima tog lica. Sektor korporativne bezbednosti u pravnom licu mora tesno sarađivati sa top menažmentom, samim tim mora biti uključen u sve procese koji se odvijaju. Ovaj sektor je zadužen za identifikaciju i analizu različitih rizika koji mogu uticati na poslovnu uspešnost.

Kao što se može primetiti, korporativna bezbednost jeste poslovna funkcija, međutim ona je i stanje koje se proizvodi kontinuiranim proaktivnim i reaktivnim merama koje inicira ova organizaciona jedinica u pravnom licu. Zamerka koja se često udeljuje funkciji korporativne bezbednosti je nemogućnost merenja konkretnog doprinosa pravnom licu. Takvi argumenti su delimično prihvatljivi, jer se uvek treba postaviti pitanje šta bi se desilo ukoliko bi nosilac ugrožavanja uspeo u svojoj nameri i naneo štetu pravnom licu? Odličan primer je pomenut na početku rada, krađa poslovne tajne koja sadrži informacije o specifičnostima radarskog sistema i rezultatima istraživanja, je nešto što se itekako može izmeriti. Sprečavanje takvog događaja, je u delokrugu rada sektora korporativne bezbednosti, čiji funkcionalni i organizacioni aspekti moraju biti besprekorni, kako bi se doprinelo uspešnosti poslovanja.

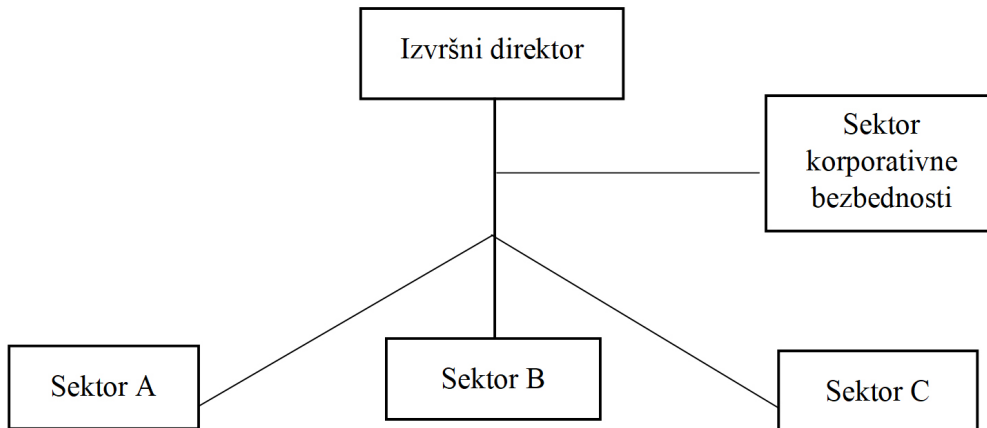
4. SEKTOR KORPORATIVNE BEZBEDNOSTI U PRAVNOM LICU VOJNE INDUSTRIJE — ORGANIZACIONI I FUNKCIONALNI ASPEKT

Kako bi sektor korporativne bezbednosti u pravnom licu vojne industrije postigao cilj i opravdao sopstvenu svrhu, potrebno je ispuniti određene predušlove. Predušlove možemo svrstati u dve kategorije: organizacione i funkcionalne. Prvobitno treba napomenuti specifičnosti same vojne industrije u Republici Srbiji. Naime, vojna industrija je u državnom vlasništvu, jer je njena važnost velika, pa se u određenom smislu može svrstati i u kritičnu infrastrukturu naše zemlje. Činjenica da je u državnom vlasništvu iz ugla bezbednosti pravnog lica je vrlo značajna, zbog toga što zakon propisuje da pojedine državne službe takođe brinu o bezbednosti pravnih lica iz ove sfere. Uključenost državnih službi u zaštiti pravnih lica je predviđeno u Zakonu o VBA i VOA koji je donet 2009. godine. U članu 6. ovog zakona navedeni su poslovi i zadaci Vojnobezbednosne agencije u kojima je iznet i stav 4. koji propisuje da je industrijska bezbednost takođe jedan od zadataka ove državne službe. Ovakvo rešenje zakonodavca ima i smisla, ako uzmemo u obzir važnost pravnih

lica iz vojne industrije. Međutim, iako VBA ima zadatak da osigura zaštitu pravnih lica iz ove industrije, to ne opravdava nerazvijenost samih kapaciteta tih pravnih lica da vode računa o svojoj bezbednosti. Konkretni primer je Jugoimport SDPR, ukoliko se analizira organizaciona struktura ovog pravnog lica uočava se da ne postoji zaseban sektor korporativne bezbednosti. Ono što postoji je grupa za poslovnu bezbednost, koja je sastavni deo sektora za opšte poslove. Ovakvo rešenje je neadekvatno, jer se postavlja pitanje koliko zaista pomenuta grupa može da ima objektivni pregled korporativne bezbednosti ovako velikog pravnog lica. Rešenje koje bi bilo bolje, je da se kreira zaseban sektor korporativne bezbednosti, koji će biti podeljen na različita odeljenja, pri čemu će ta odeljenja funkcionalno pokrивati specifične oblasti od interesa za korporativnu bezbednost tog pravnog lica. Sa druge strane, imamo i neka pravna lica vojne industrije koja su relativno kvalitetnije uredila oblast korporativne bezbednosti. Reč relativno je namerno upotrebljena, jer i kod tih pravnih lica postoji mnogo nedostataka i prostora za unapređenje tog sektora.

4.1 ORGANIZACIONI ASPEKTI SEKTORA KORPORATIVNE BEZBEDNOSTI

Prvo pitanje na koje se mora dati odgovor je: Gde je mesto sektora korporativne bezbednosti u organizacionoj strukturi pravnog lica vojne industrije? Kao što je istaknuto, potrebno je kreirati zasebnu organizacionu jedinicu koja će se baviti isključivo poslovima koji su relevantni za bezbednost pravnog lica. Prema tome, u organizacionom smislu sektor korporativne bezbednosti mora biti neposredno podređen izvršnom direktoru. Rešenje koje se može uočiti u primeru Jugoimporta je pogrešno, i potencijalno opasno jer može ugušiti konkretan tok informacija ka izvršnom direktoru. Nejasno je zašto bi sektor za korporativnu bezbednost bio podređen bilo kome osim donosiocima glavnih odluka u pravnom licu. Drugi problem koji se javlja u pravnim licima vojne industrije u našoj zemlji je to što su određene oblasti relevantne za bezbednost «razbacane» po organizacionoj strukturi pravnog lica. Ta decentralizacija poslova koji bi trebalo da budu podvedeni pod sektor korporativne bezbednosti samo otežava blagovremenu razmenu informacija o potencijalnim pretnjama. Ukoliko se uzme u obzir da informacije o mogućim bezbednosnim pretnjama ne bi trebale da kasne niti da budu nepotpune, logično je da se ta dva zahteva reše kroz jasno pozicioniranje sektora korporativne bezbednosti u organizacionoj strukturi.

Mesto sektora korporativne bezbednosti u pravnom licu

Izvor: Autor

Kao što se može primetiti, u organizacionom smislu, a s obzirom na specifičnosti poslova koje sektor korporativne bezbednosti realizuje, čini se ispravnim da se on pozicionira što bliže izvršnom direktoru. Naravno, i ovlašćenja koja ovaj sektor ima moraju da budu odgovarajuća i jasno propisana, pri čemu bi trebalo da sa njima budu upoznati svi zaposleni. Sektor korporativne bezbednosti mora da ima potpunu podršku rukovodilaca pravnog lica. Članovi sektora korporativne bezbednosti moraju biti prisutni na svim značajnijim poslovnim sastancima, biti upoznati sa svim putovanjima zaposlenih i uključeni u sve poslovne funkcije pravnog lica za koje se proceni da su značajne. Tačnije, svi postupci i poslovne aktivnosti zaposlenih koje mogu imati uticaj na poslovanje moraju biti nadzirane i kontrolisane od strane sektora korporativne bezbednosti. Svakako, to sve treba učiniti što manje transparentnim kako se ne bi opterećivali ostali zaposleni. U tom smislu potrebno je poštovati princip dovoljnosti informacija. Ovaj princip podrazumeva da svako lice ima pristup samo onim informacijama koje su mu neophodne za obavljanje radnih obaveza.¹

4.2 FUNKCIONALNI ASPEKTI SEKTORA KORPORATIVNE BEZBEDNOSTI

Kada se jasno definiše gde je mesto sektora korporativne bezbednosti u organizacionoj strukturi, tada je potrebno i odrediti konkretne radne obaveze

¹ Mandić, G.: Sistem obezbeđenja i zaštite pravnih lica, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2015, str. 255.

ove organizacione jedinice. U suštini, promišljanje o odeljenjima koje moraju biti sastavni deo ovog sektora je uslovljeno delatnošću pravnog lica i procenjenim pretnjama poslovanju. Korak posle toga je razmatranje šta je konkretni objekt zaštite datog pravnog lica. Ustaljen je stav u literaturi da je zadatak korporativne bezbednosti da zaštiti lica, imovinu i poslovanje pravnog lica. Prema Kekoviću „poslovi korporativne bezbednosti obuhvataju zaštitu imovine, lica i poslovanja organizacije, prevenciju kriminalnog delovanja eksternih i internih subjekata i unutrašnji nadzor nad zakonitošću rada zaposlenih i menadžmenta.”²

Poslovi sektora korporativne bezbednosti su različiti, svaka aktivnost na sebi svojstven način doprinosi opštem stanju koje se naziva korporativna bezbednost. Zbog toga, najbolje bi bilo podeliti poslove po vrsti, pri čemu se na taj način sprečava nepotrebno opterećivanje radnika suvišnim zadacima. Uz to, član sektora korporativne bezbednosti ne bi trebalo da radi previše poslova, jer to može loše uticati na njegovu efikasnost u obavljanju radnih zadataka. Shodno tome, iznećemo predlog podele različitih funkcija koje bi trebalo da budu sastavni deo sektora korporativne bezbednosti u pravnom licu vojne industrije.

Izvor: Autor

² Keković, Z., Savić, S., Komazec, N., Milošević, M., Jovanović, D.: Procena rizika u zaštiti lica, imovine i poslovanja, Centar za analitu rizika i upravljanje krizama, Beograd, 2011, str. 125.

Ovo bi bio okvirni pogled na sektor korporativne bezbednosti, moglo bi se dodati još par odeljenja, uključujući i odeljenje za Informacionu bezbednost čiji bi zadatak bio vođenje računa o sajber bezbednosti. Kako bi se kvalitetnije razumela izložena podela, neophodno je dati dodatno pojašnjenje:

Odeljenje za fizičku i tehničku zaštitu – bi obuhvatilo upravo ova dva segmenta na svim lokacijama gde posluje pravno lice. Dakle, postojala bi služba fizičkog obezbeđenja i tehnička služba koja bi vodila računa o ispravnosti sistema za tehničku zaštitu.

Odeljenje za poslovno-obaveštajne i kontraobaveštajne poslove – Iako smo pomenuli, da je po zakonu Vojnobezbednosna agencija odgovorna za kontraobaveštajnu zaštitu i industrijsku bezbednost, raznovrsnost pojava oblika pretnji poslovanju nameće potrebu za formiranjem zasebnog odeljenja koje će voditi računa o tome. Postavlja se pitanje, ima li VBA kapacitet da uvek bude prisutna, pogotovo kada je reč o službenim putovanjima. Takve situacije zahtevaju kreiranje posebne potceline, sa jasno definisanim zadacima. Suština poslovno-obaveštajnog rada sa druge strane je delovanje prema konkurenciji, sa ciljem prikupljanja poslovnih informacija kojima bi se moglo unaprediti sopstveno poslovanje.

Odeljenje za bezbednost i zdravlje na radu – Često se za ovaj deo posla unajmi posebno pravno lice, čiji je zadatak da brine o bezbednosti i zdravlju na radu. Međutim, nije loše imati sopstveno odeljenje čiji će zadatak biti da procenjuje raznovrsne situacije u kojima može biti naneta šteta zdravstvenom stanju radnika.

Odeljenje za bezbednosnu edukaciju zaposlenih – Jedan od najvećih problema sa kojima se danas susreću pravna lice je nedovoljna edukacija zaposlenih o bezbednosnim pretnjama. U velikom broju slučajeva, zaposleni nisu upoznati sa pojmom socijalnog inženjeringa i samim tim istom bivaju podložni. Ovo odeljenje je ključno, njegov je zadatak da kontinuirano sprovodi obuke iz različitih oblasti, kako bi se zaposleni pripremili za moguće problematične situacije u toku ali i van radnog vremena.

Jedna stvar koju treba imati na umu kada se govori u korporativnoj bezbednosti, jeste da bi ona trebala biti centralizovana u pravnom licu. Svaka decentralizacija u okviru pravnog lica donosi potencijalne probleme. Teorijski posmatrano, ukoliko se organizuje napad na pravno lice primenom različitih tehnika socijalnog inženjeringa, svako neblagovremeno informisanje sektora korporativne bezbednosti može doprineti uspehu napada. U slučaju da je odeljenje za informacionu bezbednost sastavni deo sektora za informacione tehnologije, a ne sektora korporativne bezbednosti, postoji

šansa da informacija o napadu tehnikom *phishing* (fišing) uopšte ne bude preneta zaposlenima u sektoru korporativne bezbednosti. Na taj način, svako promišljanje o zaštiti poslovnih informacija biva uzaludno, jer rukovodioci pravnog lica neće ni registrovati problem koji je u toku. Da bi sektor korporativne bezbednosti postigao svoj cilj, potrebno je da dobija tačne, potpune i blagovremene informacije o svim dešavanjima u internom, ali i eksternom okruženju u kome posluje. Korisno je pomenuti i reči Kantrela koji ističe da za pobedu na tržištu nije važno imati savršeno poslovanje, već je najčešće potrebno biti samo malo bolji od svoje konkurencije u nekim oblastima. Kako bi se postigla željena razlika i konkurentna prednost neophodno je razumeti osnove.³ U ovom slučaju to je adekvatno razumevanje poslovne funkcije koja se naziva korporativna bezbednost.

5. BEZBEDNOSNA EDUKACIJA ZAPOSLENIH U PRAVNOM LICU

Čovek će uvek biti najslabija karika u sistemu zaštite pravnog lica. To je činjenica koja se ne može osporiti, jedino što se može učiniti po tom pitanju je upravljanje tom sveprisutnom ranjivošću na adekvatan način. Karl Roper ukazuje da je bezbednost izuzetno važan element u svakoj organizaciji, međutim ukoliko ljudi u toj organizaciji nedovoljno razumeju problematiku ili veruju da bezbednost nije preterano značajna, to će se odraziti na njihovo ponašanje.⁴ Dakle, potrebno je osmisliti pristup koji će biti efektivan i efikasan u smislu usvajanja relevantnih znanja o bezbednosnim pretnjama i tehnikama sopstvene zaštite. Takav cilj se postiže bezbednosnom edukacijom. Bezbednosna edukacija mora biti kontinuiran proces u pravnom licu, pomenuli smo da bi vrlo korisno da se uspostavi zasebno odeljenje koje će se samo ovom delatnošću baviti. Jedan od poslova ovog odeljenja u sektoru korporativne bezbednosti bi bio održavanje radionica i obuka zaposlenima. Pored toga, važno je zaposlene istrenirati, drugim rečima, znanje koje se usvaja na radionicama mora biti neposredno primenjivo u situacijama koje to zahtevaju. Zamislimo situaciju u kojoj je zaposleni na službenom putu, ima li znanje koje bi mu pomoglo da uoči da je praćen? Posedovanje takvog znanja u ključnim momentima može sprečiti mnogo veći problem. Poznati su slučajevi industrijske špijunaže u kojima je primenom socijalnog inženjeringa

³ Cantrell, R.: *Outpacing the Competition – Patent based Business Strategy*, John Wiley & Sons, Canada, 2009, str. 30.

⁴ Roper, C., Fisher, L., Grau, J.: *Security, Education, Awareness and Training – From Theory to Practice*, Elsevier, USA, 2006, str. 9.

napadač lako došao do poverljivih poslovnih informacija korišćenjem neznanja zaposlenih. Naravno, takav scenario je moguće sprečiti, upoznavanjem zaposlenog sa tehnikama koje se koriste, ali i njegovim treniranjem koje će mu pomoći da se odbrani od sve sofisticiranijih napada. Mekilvrat sa punim pravom zaključuje «dobar trening zaposlenih povećava bezbednost i smanjuje mogućnost nastanka grešaka u radu.⁵» Program bezbednosne edukacije se mora permanentno usavršavati, jer se i pretnje poslovanju menjaju.

6. ZAKLJUČAK

Korporativna bezbednost je oblast koja ne privlači zasluženu pažnju u Republici Srbiji. Njen doprinos poslovanju pravnih lica je nesumnjiv, međutim čini se da svest o njenoj važnosti još nije izgradjena u dovoljnoj meri kada je reč o pravnim licima koja pripadaju vojnoj industriji. Nažalost, određen broj primera nam to i dokazuje, počevši od povreda na radu u fabrikama vojne industrije do «curenja» informacija o tekućim ugovorima koji se sklapaju sa međunarodnim partnerima. Takva situacija koju karakteriše olako shvatanje poslova koje ima sektor korporativne bezbednosti samo može stvoriti poslovne probleme. Efektivan i efikasan rad sektora korporativne bezbednosti stvara uslove da pravno lice uspešno posluje. Sprečavanje raznovrsnih pretnji poslovanju primenom različitih proaktivnih i reaktivnih mera je suštinski zadatak korporativne bezbednosti kao poslovne funkcije. Za uspešno rešavanje takvog zadatka, potrebna je podrška rukovodstva pravnog lica, ali i ispunjavanje organizacionih i funkcionalnih preduslova.

Zaključak koji može da se iznese je da korporativna bezbednost kao poslovna funkcija i stanje u kom su lica, imovina i poslovanje optimalno zaštićeni, zasigurno jeste preduslov koji mora biti ispunjen kako bi se ostvarili poslovni ciljevi. Uspešno poslovanje podrazumeva dostizanje poslovnih ciljeva, ali i osiguravanje dodatnog profita na tržištima na koja se ulazi. Članovi sektora korporativne bezbednosti moraju stalno da nadziru pojave i procese koji se odvijaju u internom i eksternom poslovnom okruženju. Razlog je u tome što samo kontinuiranim aktivnim radom, usmerenim ka potencijalno opasnim pojavama, se može blagovremeno izvršiti uticaj na njih, a samim tim i sprečiti moguća šteta pravnim licima vojne industrije Republike Srbije.

⁵ Meilwrath, A.: Information Security and Employee Behaviour – how to reduce risk through employee education, training and awareness, Gower Publishing Limited, England, 2006, str. 11.

LITERATURA

1. Cabric, M.: Corporate Security Management, Elsevier, USA, 2015.
2. Cantrell, R.: Outpacing the Competition – Patent based Business Strategy, John Wiley & Sons, Canada, 2009.
3. Đukić, S.: Korporativna bezbednost, Fakultet za diplomatiju i bezbednost, Beograd, 2019.
4. Keković, Z., Savić, S., Komazec, N., Milošević, M., Jovanović, D.: Procena rizika u zaštiti lica, imovine i poslovanja, Centar za analitu rizika i upravljanje krizama, Beograd, 2011.
5. Keković, Z., Milašinović, S.: «Privatna bezbednost u Srbiji – stanje i perspektive», u: *Zbornik radova: «Privatna bezbednost — stanje i perspektive»*, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad 2008.
6. Mandić, G.: «Korporativna bezbednost – poslovna funkcija pravnog lica», u *Zbornik radova: «Nauke bezbednosti – vrste i oblici»*, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2020.
7. Mandić, G.: Sistem obezbeđenja i zaštite pravnih lica, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2015.
8. Mcilwrath, A.: Information Security and Employee Behaviour – how to reduce risk through employee education, training and awareness, Gower Publishing Limited, England, 2006.
9. Pezo, O.: Vojna industrija Jugoslavije, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1983.
10. Roper, C., Fisher, L., Grau, J.: Security, Education, Awareness and Training – From Theory to Practice, Elsevier, USA, 2006.
11. Vuković, S.: Prevencija kriminala, Kriminalističko-policijski univerzitet, Beograd, 2020.
12. Zakon o VBA i VOA, član 6, Službeni glasnik RS, br.88/2009, 55/2012, 17/2013.
13. Informator o radu Jugoimport – SDPR jul 2022 godine, <https://www.yugoimport.com/cir/dokumenti/informator-o-radu-0>.

CORPORATE SECURITY AS A PRECONDITION OF BUSINESS SUCCESS OF THE MILITARY INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Optimal security as a state and goal for which the state constantly works, characterized by the absence of threats and the presence of favorable conditions for the development of the state, in the 21st century is becoming more and more complicated to achieve. Globalization as a process, although beneficial in many aspects, such as greater interstate connectivity, also brings with it circumstances that can negatively affect the country's economic security. Jeopardizing the business of corporations of a certain country can potentially affect the economy of that country, and if it is critical infrastructure, the problem becomes significantly more serious. Corporate security is undoubtedly a factor of national security, so it should be given the attention it deserves, and unfortunately this is not the practice in the Republic of Serbia. There are many forms of threats that can disrupt the business of corporations. If business threats are directed towards the military industry, the consequences of their successful realization can affect the state budget, international reputation, but also economic security as a whole.

In this paper, corporate security will be analyzed as a business function, on the measures of which the business success of corporations of the military industry in the Republic of Serbia depends. The author will draw attention to its conceptual definition, functional and organizational aspects, the importance of quality security education and the overall impact that an effective corporate security sector can have for achieving business goals.

Key words: corporate security, military industry, business information, security education, corporation

UPUTSTVO ZA AUTORE

-KOJI ŽELE DA SE NJIHOV NAUČNI RAD OBJAVI U ČASOPISU DRUŠTVENI ODGOVOR-

DRUŠTVENI ODGOVOR je časopis koji se bavi proučavanjem društvenih nauka i to: sociologije, prava, kriminalistike, bezbednosti, vojnih nauka, političkih nauka, menadžmenta i biznisa, ekonomije i teologije.

DRUŠTVENI ODGOVOR je periodična štampana publikacija, koja izlazi dva puta godišnje (u maju i decembru) tokom kalendarske godine.

DRUŠTVENI ODGOVOR vrši recenziju radova i objavljuje samo radove koji su prošli recenziju.

Objavljeni naučni radovi predstavljaju rezultat sopstvenog ili koautorskog teorijskog i empirijskog istraživačkog rada.

Autori i koautori imaju obavezu i zadatak da u svojim radovima poštuju autorska prava drugih autora i koautora.

Prilikom slanja rukopisa rada, autori su dužni da dostave potpisanu autorsku izjavu, kojom se garantuje da je rad koji se želi objaviti u časopisu DRUŠTVENI ODGOVOR rezultat sopstvenog ili koautorskog rada, te da rad predstavlja autentično autorsko ili koautorsko delo. Teks izjave predstavlja sastavni deo ovog Uputstva.

Već objavljeni radovi, koji se po sadržini podudaraju više od 50 posto sa nekim već objavljenim radom u DRUŠTVENOM ODGOVORU ili nekoj drugoj naučnoj publikaciji, neće biti objavljeni.

Autori su dužni da poštuju sledeća uputstva i pravila u izradi radova:

DRUŠTVENI ODGOVOR objavljuje samo radove koji su usklađeni sa ovim uputstvima za izradu rada.

Radovi se pišu u elektronskoj formi u programu „Microsoft Office Word, u fontu Times New Roman na latinici (Serbian Latin), veličina slova 12 pt, razmak između redova 1, margine 2,5 sa gornje i donje strane, leve i desne). Tekst mora biti poravnat sa obe margine (Format).

Reči se ne dele na slogove na kraju reda. Sve stranice moraju biti numerisane na sredini stranice.

Dužina radova: jedan autorski tabak (ne kraće od 13, ne duže od 16 stranica)

NASLOV: Treba da na što bolji način ukaže na sadržinu rada. Piše se velikim slovima (14 pt) boldovan, obavezno na srpskom i engleskom jeziku, s tim što engleski naslov rada ide na sam kraj teksta.

Ispod naslova se navodi ime/imena autora/koautora, kojih može biti najviše dva i to tako što se navede prvo: prezime, ime, naučna i stručna afilijacija, naziv ustanove u kojoj radi, a u fusnoti se navodi kontakt e-mail adresa svih autora.

APSTRAKT: Obavezno se navodi na srpskom jeziku i na engleskom, s tom što engleska verzija ide na sam kraj teksta, ispod engleskog naslova rada i podataka o autoru/autorima. Apstrakt predstavlja kratki prikaz samog rada, dajući kratke smernice o sadržini rada, ciljevima i metodama korišćenim u radu. Dužina apstrakta treba da bude do 250 reči. Apstrakt na srpskom jeziku se piše odmah ispod naslova i podacima o autoru/autorima.

KLJUČNE REČI: Predstavljaju reči koje tematski, teorijski, metodološki i disciplinarno upućuju na sadržaj rada. Treba da ih bude do pet. Pišu se ispod apstrakta, boldovano i italikovano. Pišu se na srpskom i engleskom jeziku, s tim da se na engleskom pišu ispod apstrakta na engleskom jeziku na samom kraju rada.

PODNASLOVI: Predstavljaju podnaslov jedne tematske celine u radu. Treba da iskažu o čemu se govori u toj celini. Zavise od teme i sadržine čitavog rada. Pišu se boldovano 12 pt. Podnaslovi se numerišu arapskim brojevima sa tačkom iza broja.

OSTALO: Svaki početni red novog pasusa se uvlači tabulatorom.

Strane reči, izrazi, fraze i izreke se pišu italikovano sa transkripcijom na srpski jezik u zagradi, gde se za time javlja potreba. Izuzetak su opštepoznate fraze, koje se koriste i u našem jeziku kao odomaćeni termini. Strana imena i prezimena se pišu transkribovano, s tim da se u zagradi italikovano može navesti ime i prezime u originalnim pismu, ako autor/i smatra/ju da za time postoji potreba.

Kad se navode normativni izvori, bilo domaći, bilo strani, neophodno je navesti njihov pun naziv, a u fusnoti navesti broj službenog glasila u kojem je taj akt objavljen, sa svim izmenama i dopunama. Kad se navode sudske presude i odluke, potrebno je navesti naziv suda ili ustanove koja je donela presudu ili odluku, uz navođenja broja odluke i godina donošenja iste (Npr: Apelacioni sud u Beogradu, Gž. br. 1055/2020).

IZVORI: Neophodno je citirati izvore koji su korišćeni pri izradi rada. Citiranje se vrši u fusnoti, koja se otvara (*) na kraju rečenice koja predstavlja završetak citata. U fusnoti se obavezno navodi prezime, početno slovo imena

autora, godina objavljivanja rada, naslov rada i naslov publikacije, mesto izdavanja i broj stranice na kojoj se citirana rečenica/ce nalazi/ze. (Npr. Životić, I (2020) „Adaptibility of Organized Criminal Groups to the Situation Caused by the COVID 19 Pandemic“, Institute of knowledge International Journal Vol.43.5, Skopje, pp. 40-42. Ako je dva ili više autora: Životić, I; Antonović, R. (2021) „Security Challenges and Risks During the Pandemic COVID“, The world after/in global pandemic, National Security Department, University of Veliko Trnovo, Bulgaria, pp 37-39) U slučaju da se ponavlja isti izvor, u fusnoti se stavlja samo *Ibid.* ili *Ibidem* sa navođenjem broja strane na kojoj se citat nalazi. Ako se autor/i poziva/j una elektronski izvor, u fusnoti se obavezno navodi veb adresa sa datumom i časom kad je sajt posećen (Npr: https://www.academia.edu/50805965/Security_Challenges_and_Risks_During_the_Pandemic_COVID, posećeno dana 22.02.2022. godine u 9 časova)

Molimo autore da ne koriste irelevantne i neproverene izvore, kao što su novinski članci, tekstovi sa sumnjivih sajtova i druge naučno bezvredne literature!

LITERATURA: Navodi se na kraju rada po abecednom redu, gledano po prvom slovu prezimena autora čiji rad se navodi. Navode se svi štampani izvori najpre, potom normativni akti i na posletku se navode elektronski izvori.

DOSTAVA RADOVA: Vršiti se isključivo u elektronskoj formi na adresu redakcije: redakcija@czsa.org, najkasnije 30 dana pre objavljivanja DRUŠTVENOG ODGOVORA.

U Beogradu, 22.02.2022. godine

REDAKCIJA DRUŠTVENOG ODGOVORA